મહામહોપાધ્યાય શ્રીમાન્
યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય વિરચિત

શ્રી.

દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનો રાસ.

(ભાવાર્થ અને વિવેચન સમેત)

વિવેચન કર્તા

મોહનલાલ વિ. અમરશી શેઠ.
અધીપતી જૈન વિજય તરંગ વિગેરે

શ્રી જૈન વિજય પ્રેસ.

સંવત ૧૯૬૪ સને ૧૯૦૮

ઉપોદ્ઘાત

ન્યાય વિશારદ મહામહોપાધ્યાયજી શ્રીમાન યશોવિજયજી મહારાજનુ નામ ભાગ્યેજ કોઇ જૈનથી અજ્ઞાત હશે, તેમણે સખ્યાબધ ગ્રથો લખી જૈન કોમપર જે મહત્ ઉપકાર કર્યો છે તે સર્વ વિદિત છે દરેક વિષયમા તેઓ કેવા પ્રકારની અસાધારણ શક્તિ ધરાવતા હતા તે તેની જુદા જુદા વિષયપર લખાએલી ઉંચ પ્રકારની કૃતિ પરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવેછે આધુનિક સમયે જૈન વિદ્વાનોને પ્રાયે કળીકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમાન હેમાચાર્યજી અને શ્રીમાન્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયનુ સાહીત્યજ ઉપકારી થતુ હોય એમ જોવાય છે આ બને ઝગઝગતા કોહીનુરથીજ જૈન સાહિત્ય હાલ ગૌરવતાને ધારણ કરી રહ્યુ છે

ન્યાય શાસ્ત્રમા શ્રીમાન યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કેવા પ્રવીણ હતા તે તેમને કાશીના પડીતો તરફથી ન્યાયવિશારદની પદવી મળેલી છે તેપરથી પ્રત્યક્ષ થાયછે. ન્યાયના વિષયમા તેમના કાળમા તેની બરોબરી કરી શકે, તેવો કોઇ પડીત ન હોતો એવુ તે વખતે સિદ્ધ થયુ હતુ

ન્યાયના વિષયમા તેઓએ અનેક અપુર્વ ગ્રથો લખેલાછે, તે પૈકી આ ‘દ્રવ્યગુણપર્યાયનો રાસ’ એ પણ ઘણો ગહન અને અપુર્વ ગ્રથછે આ રાસનો વિષય દ્રવ્યાનુયોગનો અને ન્યાયનો હોવાથી ઘણો ગહન છે છતા તે એક તદન સામાન્ય ભાષામા રાસ રૂપે લખેલો છે એ વિષે એક એવી દતકથા છે કે અન્ય મતના આચાર્યોએ જૈનોના રાસનુ ઉપહાસ્ય કર્યું હતુ તેથી શ્રીમાન યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે આ ન્યાયનો અને દ્રવ્યાનુયોગનો ગહન વિષય એક સાદા રાસના આકારમા રચીને તૈયાર કર્યો અને મહાન વિદ્વાનોને પણ તેમણે હેરત પમાડી દીધા

જૈન કોમમાં ન્યાયના અભ્યાસીઓ બહુજ જુજ છે અને તેમા ખાસ કરીને આવા રાસ રૂપે લખાએલ ગ્રંથનુ અધ્યયન કવચિતજ કરાય છે તેથી આવા ગ્રંથ પર ભાવાર્થ અને સાધારણ રીતે વિસ્તાર પુર્વક વિવેચન લખાય તો, આવા ઉત્તમ વિષયની જીજ્ઞાસુઓને સરલતા થાય એવા હેતુથી અમોએ આ ગ્રંથ પર વિવેચન લખી મુળ અને ભાવાર્થની સાથે પ્રગટ કરેલ છે વિવેચન લખવાનુ સાહસ કર્યા પછી મને મારી સ્થિતિ કઢંગી જણાએલી છે કારણ, કે ન્યાયના વિષયમા ચંચુ પ્રવેશ કરવા જેટલી પણ મારી શકિત નથી તેમ છતા માત્ર ઉત્સાહને લઇને આ ગહન ગ્રંથના વિષયને બની શકે તેટલો સ્પષ્ટ કર્યોછે દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાય, તેના ભેદ, નય ભાંગા પ્રમાણ વિગેરે બાબતોને આ ગ્રંથમા ઘણી સારી રીતે, વર્ણવેલછે તેમ છતા આ વિષય એવો છે કે મારા જેવા સાધારણ શકિતવાલાની ગંભીર ભુલ પણ રહી ગઇ હોય એટલુજ નહિ પણ વિદ્વાનોને તો કદાચ ઉપહાસ્ય કરવા જેવુ પણ લખાઇ ગયુ હોય તો હુ તેઓ સર્વની ક્ષમા ચાહુ છુ અને આ વિષયના સંબંધમા મારી અલ્પજ્ઞતા જાહેર કરૂ છુ

આ ભાષા રૂપે રચાએલા ગ્રંથપરથી શ્રીયુત ભોજ કવીએ દ્રવ્યાનુયોગ તર્કણા નામનો સંસ્કૃત ગ્રંથ લખેલો છે અને તેના પર ટીકા લખેલી છે તેની સહાયતા અમોએ વારંવાર લીધેલછે અને ઘણી જગ્યાએ તેમનેજ આધાર ભુત ગણેલ છે તેથી એ ગ્રંથ અમોને ઘણો ઉપકરી થયો છે

જીનેશ્વરની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ જે કાંઇ લખાયુ હોય તે મિથ્યા દુષ્કૃત થજો

લી૦ વિવેચન કર્તા

ઉપોદ્ઘાત.

ન્યાય વિશારદ મહામહોપાધ્યાયજી શ્રીમાન યશોવિજયજી મહારાજનું નામ ભાગ્યેજ કોઇ જૈનથી અજ્ઞાત હશે, તેમણે સખ્યાબંધ ગ્રંથો લખી જૈન કોમપર જે મહદ્ ઉપકાર કર્યો છે તે સર્વ વિદિત છે દરેક વિષયમા તેઓ કેવા પ્રકારની અસાધારણ શક્તિ ધરાવતા હતા તે તેની જુદા જુદા વિષયપર લખાએલી ઉચ્ચ પ્રકારની કૃતિ પરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવેછે આધુનિકસમયે જૈન વિદ્વાનોને પ્રાયે કળીકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમાન હેમાચાર્યજી અને શ્રીમાન્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયનુ સાહીત્યજ ઉપકારી થતુ હોય એમ જોવાય છે આ બને ઝગઝગતા કોહીનુરથીજ જૈન સાહિત્ય હાલ ગૌરવતાને ધારણ કરી રહ્યુ છે

ન્યાયશાસ્ત્રમા શ્રીમાન યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કેવા પ્રવીણ હતા તે તેમને કાશીના પડીતો તરફથી ન્યાયવિશારદની પદવી મળેલી છે તેપરથી પ્રત્યક્ષ થાયછે ન્યાયના વિષયમા તેમના કાળમા તેની બરોબરી કરી શકે, તેવો કોઇ પડીત ન હોતો એવુ તે વખતે સિદ્ધ થયુ હતુ

ન્યાયના વિષયમા તેઓએ અનેક અપુર્વ ગ્રંથો લખેલાછે, તે પૈકી આ 'દ્રવ્યગુણપર્યાયનો રાસ' એ પણ ઘણો ગહન અને અપુર્વ ગ્રંથછે આ રાસનો વિષય દ્રવ્યાનુયોગનો અને ન્યાયનો હોવાથી ઘણો ગહન છે છતા તે એક તદન સામાન્ય ભાષામા રાસ રૂપે લખેલો છે એ વિષે એક એવી દંતકથા છે કે અન્ય મતના આચાર્યોએ જૈનોના રાસનુ ઉપહાસ્ય કર્યું હતુ તેથી શ્રીમાન યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે આ ન્યાયનો અને દ્રવ્યાનુયોગનો ગહન વિષય એક માહા રાસના આકારમા રચીને તૈયાર કર્યો અને મહાન વિદ્વાનોને પણ તેમણે હેરત પમાડી દીધા

જૈન કોમમાં ન્યાયના, અભ્યાસીઓ બહુજ જુજ છે અને તેમા ખાસ કરીને આવા રાસ રૂપે લખાએલા ગ્રથનું અધ્યયન કવચિતજ કરાય છે તેથી આવા ગ્રથ પર ભાવાર્થ અને સાધારણ રીતે વિસ્તાર પુર્વક વિવેચન લખાય તો, આવા ઉત્તમ વિષયની જીજ્ઞાસુઓને સરલતા થાય એવા હેતુથી અમોએ આ ગ્રંથ પર વિવેચન લખી મૂળ અને ભાવાર્થની સાથે પ્રગટ કરેલ છે વિવેચન લખવાનુ સાહસ કર્યા પછી મને મારી સ્થિતિ કઠણ જણાએલી છે કારણ કે ન્યાયના વિષયમા ચચુ પ્રવેશ કરવા જેટલી પણ મારી શક્તિ નથી તેમ છતા માત્ર ઉત્સાહને લઇને આ ગહન ગ્રથના વિષયને બની શકે તેટલો સ્પષ્ટ કર્યોછે દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાય, તેના ભેદ, નય ભગ પ્રમાણ વિગેરે બાબતોને આ ગ્રથમા ઘણી સારી રીતે વર્ણવેલછે, તેમ છતા આ વિષય એવો છે કે મારા જેવા સાધારણ શક્તિવાલાની ગભીર ભુલ પણ રહી ગઇ હોય એટલુજ નહિ પણ વિદ્વાનોને તો કદાચ ઉપહાસ્ય કરવા જેવુ પણ લખાઇ ગયુ હોય તો હુ તેઓ સર્વની ક્ષમા ચાહુ છુ અને આ વિષયના મબધમા મારી અલ્પજ્ઞતા જાહેર કરૂ છુ

આ ભાષા રૂપે રચાએલા ગ્રથપરથી શ્રીયુત ભોજ કવીએ દ્રવ્યાનુયોગ તર્કણા નામનો સસ્કૃત ગ્રથ લખેલો છે અને તેના પર ટીકા લખેલી છે તેની સહાયતા અમોએ વારવાર લીધેલછે અને ઘણી જગ્યાએ તેમનેજ આધાર ભુત ગણેલ છે તેથી એ ગ્રથ અમોને ઘણો ઉપકારી થયો છે

જીનેશ્વરની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ જે કાઇ લખાયુ હેય તે મિથ્યા દુષ્કૃત થજો

લી० વિવેચન કર્તા

વિષયાનુક્રમ.

મહુંમ શેઠ ઉત્તમચંદ પરમાણંદ

માંગરોલ.

શેઠ ઉત્તમચદ પરમાણદ માગરોલના વતની હતા અને રોજગાર અર્થે મુબઈમા રહેતા હતા તેઓશ્રીનો જન્મ સવત ૧૯૩૭ ના શ્રાવણ વદ ૮ ના રોજ થયો હતો તેઓ જ્ઞાતે દશા શ્રીમાલી ચુસ્ત જૈન હતા તેમનુ કુટુબ માગરોલ મા ઘણુ માન પામેલુ અને આગેવાન છે

શેઠ ઉત્તમચદ પોતાની નાની વયથી ઘણા ચચલ અને ચાલાક હતા સ્કુલમા સારો અભ્યાસ કર્યા પછી ૧૯ વરસની નાની વયે તેમણે પોતાના મોટા ધધાનો બોજો ઉઠાવી લીધો હતો અને ૧૯૫૨ મા તેમના પિતાશ્રીનુ મરણ થવાથી તેમણે બધો કારભાર પોતાને શીર લીધો હતો તેઓ સ્વભાવના એટલાબધા શાન્ત અને મધુર હતા કે તેમના સમાગમમા આવનાર દરેક માણસનો તેમણે ચાહ મેળવ્યો હતો શેરબજારમા તેઓ એક આગેવાન દલાલ તરીકે પ્રખ્યાત થયા હતા પોતાની દલાલીમા તેઓ ઘણા આગળ વધી ગયા હતા અને તેમની અસાધારણ શકિતને માટે સૌથી અજાયબ થવા જેવુ એ બન્યુ હતુ કે છેવા એકજ વરસમા તેમણે ૭૫ હજાર રૂ' મેળવ્યા હતા પરતુ કમનસીબે તેઓને પોતાને ઉપભોગ લેવાનુ બની શક્યુ નહિ

શેઠ ઉત્તમચદ ઘણીજ નાની વયે એટલે તા૦ ૩૦ મી એપ્રીલ ૧૯૦૬ ના રોજ ૩૦ વરસની ભર યુવાન વયે

ગુજરી ગયા હતા

શેઠ ઉત્તમચંદ પરમાણંદને યાત્રા કરવાને ઘણો પ્રેમ હતો અને આટલી નાની ઉમરમાં તેમણે લગભગ દરેક તીર્થોની યાત્રા કીધી હતી પોતાનો મોટો ધંધો છોડીને તેઓ પોતાના કુટુંબ સાથે શીખરજી અને બીજા દુરના તીર્થ સ્થળોએ જાત્રા કરવા ગયા હતા શીખરજીથી પાછા ફરતા કલકત્તામાં તેઓ એકાએક આજારી થઈ ગયા હતા અને ગંભીર હાલતમાં તેમને અત્રે મુંબઇમાં લાવતા ચાર દિવસમાં તેઓનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો

શેઠ ઉત્તમચંદ નિયમિત પુજા પાઠ કરતા હતા, દરેક જાહેર સવાલમાં તેઓ આનંદ લેતા હતા જૈન મિત્ર સભા અને માગરોલ જૈન સભાના તેઓ લાઇફ મેંબર હતા અને માગરોલ શ્રીમાળી સમાજના તેઓ પેટ્રન હતા તેઓ ગુપ્ત સખાવતને ચાહનારા હતા અને કોઇ પણ માણસ તેની પાસેથી નીરાશ થઇને પાછો જતો નહીં તેઓ સ્વભાવના એટલા બધા નમ્ર હતા કે તેમણે પોતાની જીંદગીમાં કોઇના પર ગુસ્સો કર્યો હોય એમ જાણવામાં નથી આવા નરવીર રત્નનુ આયુષ્ય જો લંબાયુ હોત તો તેમના હાથથી અનેક કાર્ય થયા હોત પરંતુ ભાવિને તે ગમતુ નહોતુ, આવા યુવકનાં અકાલ મ્રત્યુથી માગરોલને અને જૈન સંઘને મોટી ખોટ પડી છે શેઠ ઉત્તમચંદ પરમાણંદ પોતાની પાછલ જુદા જુદા ખાતામાં રૂ ૪૦૦૦ કાઢી ગયાછે તેઓની પાછળ એક વિધવા એક નાનો પુત્ર અને એક પુત્રી તેઓ મુકી ગયાછે પરમાત્મા તેમના આત્માને શાંતી આપો

દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનો રાસ

ઢાળ પહેલી.

ચોપાઇ

(ગ્રંથકાર મંગલાચરણ કરે છે)

શ્રી ગુરૂ જીતવિજય મન ધરી
શ્રી નયવિજય સુગુરૂ આદરી
આતમ અરથી ને ઉપકાર
કરૂં દ્રવ્ય અનુયોગ વિચાર ॥૧॥

ભાવાર્થ-પંડિત શ્રી જીતવિજયજી અને પંડીત શ્રી નયવિજયજી એ બન્ને સદ્ગુરૂનું ચિતમાં સ્મરણ કરીને આત્મહિત ઇચ્છાના અર્થી એવા જીવોના ઉપકારને માટે દ્રવ્યાનુયોગનો વિચાર કરૂં છું (૧)

વિવેચન-અનુયોગ એટલે સૂત્રાર્થ વ્યાખ્યાન, તે ચાર પ્રકારે કહ્યા છે (૧) ચરણ કરણાનુયોગ એટલે આચાર સબંધી ઉપદેશ જેમકે આચારંગ સૂત્ર (૨) ગણીતાનુયોગ એટલે સંખ્યાશાસ્ત્ર જેમકે ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તી અને સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તી સૂત્ર (૩) કથાનુયોગ એટલે જેમા ધર્મ કથાઓ અને દ્રષ્ટાંતનું વ્યાખ્યાન હોય તે જેમકે જ્ઞાતા સૂત્ર (૪) દ્રવ્યાનુયોગ એટલે ષટ્ દ્રવ્ય સંબંધિ વિચાર જેમ કે સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર અને સમ્મતિ તત્વાર્થ આ ચાર અનુયોગમાંથી ષટ્ દ્રવ્યનુ જેથી સૂક્ષ્મજ્ઞાન થાય તે દ્રવ્યાનુયોગ તેનો વિચાર દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયના રાસની શ્રીમદ્ ન્યાયવિશારદ મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ આત્માનું હીત કરવાને જેઓ ઉદ્યમવંત છે એવા જીવોપર ઉપકાર બુદ્ધીથી રચના કરે છે (૧)

(દ્રવ્યાનુયોગ વિના ચરણ કરણાનુ યોગ નિષ્ફળ છે તે દેખાડે છે)

વિના દ્રવ્ય અનુયોગ વિચાર
ચરણ કરણનો નહિ કો સાર

સમ્મતિ ગ્રંથે ભાખ્યું ઇસ્યુ
તે તો બુદ્ધ જન મનમાં વસ્યું ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—સમતિ ગ્રંથને વિષે એવી રીતે કહ્યું છે કે દ્રવ્યાનુયોગના વિચાર વગર, માત્ર ચરણકરણાનુ યોગનો વિચાર કરવો તેમા કાંઈ સારભુત નથી જેઓ પંડિત છે તેઓના મનમા એ વાત બરાબર વસી છે (૨)

વિવેચન-ષટ્ દ્રવ્ય સબંધી કાંઈપણ વિચાર કર્યા વગર ફક્ત આચાર અને ક્રિયામા રક્ત રહેવાથી કાંઈ સાર નથી, આ પ્રમાણે પ્રકરણમા મુખ્ય એવા સમ્મતિ તત્વાર્થ ગ્રંથમા લખેલુ છે અને જેઓ વિદ્વાન છે, તત્વજ્ઞાનના જાણ છે તેઓના મનમા એ વાત બરોબર ઠસેલી છે,

---

(દ્રવ્યાનુયોગની વિશેષતા બતાવે છે)

શુદ્ધા હારાદિક તનુ યોગ
મોટો કહીઓ દ્રવ્ય અનુયોગ
એ ઉપદેશ પદાદિક ગ્રંથે
સાખ લહી ચાલો શુભ પંથે ॥૩॥

ભાવાર્થ—આહાર વિગેરે શુદ્ધ ગ્રહણ કરવુ તે નાના યોગ છે પરંતુ દ્રવ્યાનુયોગનો વિચાર તે મોટો કીધો છે. ઉપદેશપદાદિક ગ્રથને વિષે તેની સાક્ષી જો ને શુભ પથને વિષે ચાલવુ

વિવેચન બેતાલીસ દોષ રહીત શુદ્ધ આહાર લેવો, સામાયકાદિક ક્રીયાઓ કરવી એ બધા નાના યોગ છે, પરતુ સ્વરૂપનુ જ્ઞાન થાય એવો જે દ્રવ્યાનુયોગનો વિચાર તે યોગ બધા યોગમા સૌથી મોટો કહેવાય છે જેઓને ષટ્ દ્રવ્યનુ જ્ઞાન નથી અને જ્ઞાનને ગૌણ ગણી ક્રીયાને પ્રાધાન્ય પદ આપે છે તે બધા અશુદ્ધ માર્ગમા ગમન કરે છે પરતુ જીવા જીવાદિક દ્રવ્યનુ જે જ્ઞાન થવુ તે શુભ માર્ગ કહ્યો છે ઉપદેશ પદાદિક ગ્રથને વિષે તેની સાક્ષી છે

(દ્રવ્યાનુયોગમા રગ લાગવાથી આધાકર્માદિક પાપ લાગતો નથી)

*એ યોગે જો લાગે રગ
આધા કર્માદિક નહિ ભગ

પંચ કલ્પ ભાષ્યે ઇમ ભણ્યુ
સદગુરૂ પાસે ઇસ્યુ મે સુણ્યુ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ—દ્રવ્યાનુયોગને વિષે જો ખરેખરો રંગ લાગે તો આવા કર્માદિક દોષ ન લગાડે પંચકલ્પ ભાષ્યમા એ પ્રમાણે કહેલુ છે અને સદગુરૂ પાસેથી એજ પ્રમાણે સાભળ્યુ છે (૪)

વિવેચન—જેઓને ષડદ્રવ્યના વિચારરૂપ દ્રવ્યાનુયોગનો રંગ લાગેલો છે અને આત્મસ્વભાવમા લીનતા છે તેઓને કોઈ કારણસર કદાચીત્ આધાકર્મીક આહારનો દોષ લાગે તોપણ ચારિત્રનો ભંગ થતો નથી આવો અધીકાર પંચકલ્પ ભાષ્ય નામનો ગ્રંથ કે તેને વિષે છે તેમજ પ્રશમ રતી ગ્રથમા કહ્યુ છે કે —

किंचिच्छुद्ध कल्प्यम कल्प्यम्
स्याद कल्प्यमपि कल्प्यम
पिंड शय्या वस्त्र पात्र

---

* જ્યો દ્રવ્યાનુયોગના જાણ હોય તેવા ગીતાર્થને માટે આ મર્યાદા છે કારણ કે જેઓ દ્રવ્યાનુયોગનુ જ્ઞાન નથી તેઓ સ્વપ ગુ અને [illegible] ન [illegible] નથી

वा भेषजायेवा ॥ १ ॥
देशकाल पुरुषमवस्था
मुपयोग शुद्धि परिणामान्
प्रसमीक्ष्य भवति कल्प्यम्
नैकाता त्कल्प्यते कल्प्यम् ॥ २ ॥

આનો ભાવાર્થ એવો છે કે દેશ, કાલ, પુરૂષ અને અવસ્થાનો વિચાર કરીને ઉપયોગ પુર્વક શુદ્ધ પરીણામવાળાને કાઇક શુદ્ધા શુદ્ધ તેમજ અકલ્પિત એવા આહાર, વસ્ત્ર, પાત્ર શય્યા વિગેરે કલ્પે છે, એવો કાંઈ એકાંત નથી કે જે કલ્પિત હોય તેજ કલ્પે, વળી સદ્ગુરૂઓ ઉપદેશ કરે છે તેમાં પણ એમજ સાભળવામાં આવ્યુ છે

(બાહ્ય યોગ અને દ્રવ્ય અનુયોગનો ભેદ બતાવે છે)

બાહ્ય ક્રિયા છે બાહીર યોગ
અંતર ક્રિયા દ્રવ્ય અનુયોગ
બાહ્યહીન પણ જ્ઞાન વીશાલ
ભલો કહયો મુની ઉપદેશમાલ ॥૫॥

ભાવાર્થ—આવશ્યકાદિક બહારની ક્રિયા છે તે બાહ્યયોગ છે અને અંતર ક્રિયા છે તે દ્રવ્ય અનુયોગ છે બાહ્ય ક્રિયા હીન હોય પણ જ્ઞાનમા વિશાળ હોય તે મુનીને ઉપદેશમાળામા ઉત્તમ કહ્યા છે (૫)

વિવેચન—અજ્ઞાનપણે કરેલી સામાયક પ્રતિક્રમણ આદિક જે અનેક પ્રકારની બાહ્ય ક્રિયાઓ છે તે બાહ્યયોગ કહેવાય છે અને સ્વસમય પરીજ્ઞાન, આત્મીક અનુભવ અને નિજ રૂપમા રમણતા રૂપ અંતર ક્રિયા તે દ્રવ્યાનુયોગ કહેવાય છે, જે મહામુનીની બહારની સમજણ વિનાની ક્રિયામા ઓછા પણ હોય પરંતુ જ્ઞાનાવર્ણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જેઓનુ હેય જ્ઞેય ઉપાદેય રૂપ જ્ઞાન ઘણુ વિશાળ હોય તેઓને ઉપદેશ માળામા ઉત્તમ પ્રકારના મુની કહ્યા છે એવા મુનીને ક્રીયાએ કરીને હીન જોઈને તેની અવજ્ઞા કરવી નહિ પરંતુ તેને જ્ઞાનયોગે કરીને મહાપુરૂષ માનવા. (૫)

(દ્રવ્યાદિક જ્ઞાન મોક્ષનુ કારણ છે તે કહે છે)

દ્રવ્યાદીક ચિંતાએ સાર
શુક્લ ધ્યાન પણ લહીએ પાર

તે માટે એહીજ આદરો
સદ્ગુરૂ વીણુ મત ભુલ્યા ફરો ॥૬॥

ભાવાર્થ-દ્રવ્યાદિકનુ ચીતન કરવાથી શુકલ ધ્યાનનો પ ... પાર પમાય છે, માટે એજ દ્રવ્યાનુયોગનો આદર કરો અને સદ્ગુરૂ વગર ભુના પડ્યા ભટકો નહિ

વિવેચન-ષડ્દ્રવ્ય અને અતિમિક ગુણોની ચિંતવણા જેઓને ... હમેશ થતી હોય તેઓ શુકલ ધ્યાન કે જે મોક્ષનુ દ્વાર છે તે પ્રાપ્ત કરે છે, પ્રવચન સારોદ્ધારમા કહ્યુ છે કે આત્મ દ્રવ્યગુણ પર્યાયની ... ચિંતવણાથી શુકલ ધ્યાનનો પેહેલો પાયો સિદ્ધ થાય છે અને અભેદ ચિંતવન કરવાથી શુકલ ધ્યાનનો બીજો પાયો સિદ્ધથાયછે, તથા શુદ્ધ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયની અપૂર્વ ભાવનાથી સિદ્ધિની સમાપ્તી થાય છે, જે શુકલ ધ્યાનનુ ફળ છે

(દ્રવ્યાનુયોગનો અધિકારી કોણ તે કહે છે,)

એહનો જેણે પામ્યોતાગ
ઓધે એહનો જેહને રાગ

એ બે વીણ ત્રીજો નહિ સાધ
ભાસ્યો સમતિ અરથ અગાધ ॥૭॥

ભાવાર્થ—જેઓ દ્રવ્યાનુયોગનો તાગ એટલે અંત પ્રાપ્ત કરી શકયા છે અને જેને સામાન્ય પ્રકારે દ્રવ્યાનુયોગનો રાગ છે તે બે શીવાય બીજો કોઈ સાધુ નથી, એ પ્રમાણે અગાધ અર્થવાળા સમતિ ગ્રંથમા કહેલુ છે (૭)

વિવેચન—જે મનુષ્ય દ્રવ્યાનુયોગ એટલે આત્મવિચારણા તેનો પાર પામી ગયા છે અને સામાન્ય રીતે આત્મજ્ઞાન મેળવવાને અતીશે ઉત્સુક અને ઉત્સાહવંત છે તેવા બે પ્રકારના મનુષ્યો સિવાય બીજા મનુષ્યોને સાધુ કહી શકાય નહિ, એ વિષે અગાધ અર્થવાળા સમતિ ગ્રંથમા કહ્યુ છે માટે મુખ્ય વસ્તુ તે ષટ્ દ્રવ્યનુ જ્ઞાન છે અને એવા જ્ઞાન વિના ચારિત્ર હોયજ નહિ (૭)

(દ્રવ્યાનુયોગમા લીન એવા સાધુઓજ આનારૂપછે)

તે કારણ ગુરૂ ચરણ આધીન
સમય સમય ઇણ યોગે લીન

સાધુ જે કિરિયા વ્યવહાર
તેહિજ અમ મોટા આધાર ॥૮॥

ભાવાર્થ—જેઓ સદ ગુરૂના ચરણને આધીન થઇને સમયે સમયે આ યોગને વિષે લીન રહે છે તે સાધુ પુરૂષો ક્રિયાના વ્યવહારમા દ્રઢ થાય છે અને તેઓજ અમોને આધારરૂપ છે (૮

વિવેચન—એ દ્રવ્યાનુયોગની લેશ માત્ર પ્રાપ્તી પોતાના આત્માનુ ઘણુ કલ્યાણ કરી શકે છે તેથી સદ્‍ગુરૂના ચરણમા આધીન થઈને સમયે સમયે એજ યોગમા જે સાધુ લીન થાય છે તેવા ક્રિયા વ્યવહાર યુક્ત સાધુઓ અમોને મોટા આધારરૂપ છે એ મહાપુરૂષો ઇચ્છા યોગને ઉત્પન્ન કરે છે તેવીજ રીતે હુ પણ પરોપકારને અર્થે દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો રાસ રચી ઉપકાર અર્થે પ્રયત્ન કરૂ છુ (૮)

(દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો રાસ શામાથી ઉદ્ધર્યો છે તે કહે છે)

સ મતિ તત્ત્વાર્થ મુખ્ય ગ્ર થ
મોટા જે પ્રવચન નિગ્ર થ

તેહનો લેશ માત્ર એ લહયો
પરમારથ ગુરૂવયણે કહયો. ॥૯॥

ભાનાર્થ—સમતિ તત્વાર્થ એ મુખ્ય અને નિર્ણય વચન રૂપ મહાન ગ્રંથ છે, તેમાથી લેશ માત્ર સાર આ સ્થળે કહ્યો છે, વીશેષ પરમાર્થ તો ગુરૂના વચનમા રહેલો છે (૯)

ઢાળ બીજી

ધન ધન સંપ્રતિ સાચો રાજા એ દેશી

(નિજ સ્વભાવ રૂપ દ્રવ્ય કયુ તે કહે છે)

ગુણ પર્યાય તણુ જે ભાજન
એક રૂપતિહુ કાલેરે,
તેહ દ્રવ્યનિજ જાતી કહીએ
જસ નહી ભેદ વીચાલેરે
જીન વાણી રંગે મન ધરિયે ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—ગુણ અને પર્યાયનુ જે સ્થાનક છે તે જે ત્રણ કાળને વિષે એકરૂપ રહે છે તેને સ્વજાતી દ્રવ્ય કહેવાય છે જેના વચમા બે ભાવ હોય નહિ, માટે જીનેશ્વર ભગવાનની દ્રવ્યાર્થિકનયવાળી વાણી સ્નેહપૂર્વક મનને વિષે ધારણ કરીએ (૧)

વિવેચન:—જે દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાયનુ સ્થાનક છે અને જે અતીત, અનાગત અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળને વિષે એકજ સ્વરૂપમા રહે પરતુ પર્યાયમા જેમ ફેરફાર થાય છે તેમ તે પોતે પોતાના સ્વભાવ મુકી પરભાવ પણ અગીકાર ન કરે તેવા પ્રકારના દ્રવ્યને નિજ જાતી એટલે સ્વસ્વભાવરૂપ દ્રવ્ય કહેવાય છે જેવી રીત જ્ઞાનાદિક ગુણ પર્યાયનુ ભાજન જીવ દ્રવ્ય ગણાય, રૂપાદિક ગુણ પર્યાયનુ સ્થાન પુદ્ગલ દ્રવ્ય ગણાય, ઘટાદિ ગુણ પર્યાયનુ ભાજન માટી દ્રવ્ય ગણાય એ પ્રમાણે જેજે ગુણ પર્યાયના સ્થાનક રૂપ દ્રવ્ય છે તે ત્રણે કાળ ને વિષે જો એક રૂપે રહેતો તે નિજ જાતિરૂપ દ્રવ્ય કહેવાય તેમા કોઇ જાતનો અતર રહી શક્તો નથી માટે જીનેશ્વર મહારાજે જે વચનો કહેલા છે તેના પર શ્રદ્ધા રાખવી (૧)

(ગુણ કોને કહે અને પર્યાય કોને કહે તે કહે છે)

ધરમ કહીજે ગુણ સહભાવી
ક્રમભાવી પર્યાયોગે,
ભિન્ન અભિન્ન ત્રિવિધ તિય લક્ષણ
એકપદારથપાયોગે—જીન ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ—દ્રવ્યના સ્વભાવીક ધર્મને ધારણ કરે તે ગુણ કહેવાય અને ક્રમ ભાવી ધર્મ તે પર્યાય કહેવાય છે દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાય એમ ત્રણ પ્રકારે ભિન્ન છે તથા લક્ષણાદિકથી અભિન્ન છે (૭)

વિવેચન-જીવદ્રવ્યનો ઉપયોગ ગુણ છે પુદ્ગલ દ્રવ્યને ગ્રહણ ગુણ છે, ધર્માસ્તિકાયનો ગતી હેતુ ગુણ છે અધર્માસ્તિકાયનો સ્થિતિ હેતુ રૂપ કારણ ગુણ છે, આકાશાસ્તીકાયનો અવકાશ આપવાનો ગુણ છે, તેનજ કાળનો પરાવર્તન ગુણ છે, હવે જીવના નરક મનુષ્યાદિ પર્યાય છે, પુદ્ગલના વર્ણ ગંધ, રસ અને સ્પર્શાદિ પર્યાય છે, અને આકાશ ધર્માસ્તી કાય, અધર્માસ્તીકાયના જીવ અને પુદ્ગલ સાથે જીવ અને પુદ્ગલની ક્રીયા અનુકૂળ જે મદદ થાય તે તેના પર્યાય કહેવાય

જેમ એક માણસ જ્યા બેઠો હોય ત્યા આકાશ અને અધર્મા સ્તિકાય સ ચોગ રૂપે રહે તેથી તે સ ચોગાકાશ અને સ ચોગીક અધર્માસ્તિકાય કહેવાય છે

હવે જ્યારે તે માણસ ત્યાથી અન્યત્ર જાય ત્યારે આકા શાસ્તીકાય અને અધર્માસ્તકાય વિભાગ રૂપે રહે છે ઈત્યાદિ પર્યાય કહેવાય છે તે પયાયો સ ખ્યાથી લક્ષણુથી પ્રદેશ વિભા ગથી એમ ત્રણ પ્રકારે છે, અને ઉપચારથી નવ પ્રકારે છે, અને સ પર્ણ લક્ષણથી દ્રવ્ય ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રાવ્ય રૂપ ત્રણ પ્રકારે છે તે દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય રૂપ પરસ્પર કથચિત ભિન્ન છે અને કથચિત અભિન્ન છે (૨)

(દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયને ભેદ કહે છે)

જેમ મોતી ઉજ્વલતાદિકથી
મોતી માલા અળગીરે,
ગુણપર્યાય વ્યકતથી જાણે
દ્રવ્ય શકિત તેમ વલગીરે—જીન ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ—જેમ મોતી ઘણી અને મોતીની ઉજ્વળતા દિકથી મોતીની માળા અળગી છે તેમ દ્રવ્યની શકિત ગુણ પર્યાયની વ્યકિતથી અળગી છે અને અમુક અ શે ભેગી છે (૩)

વિવેચન-મોતીની માળા એ એક દ્રવ્યને સ્થાને છે, મોતોની ઉજ્વળતા તે ગુણને સ્થાને છે અને મોતી તે પર્યાયને સ્થાને છે તેવીજ રીતે દરેક પદાર્થમા દ્રવ્યગુણ પર્યાય ઘટાવી શકાય દરેક વ્યકતીમા ગુણ પર્યાય જાણી શકાય છે જેમ કે ઘટાદિ દ્રવ્યમા સામાન્ય અને વિશેષ બ ને ઉપયોગ છે, સામાન્ય ઉપયોગે બધા ઘટમા માટી સામાન્ય દેખાય છે અને ઘટાદિક વિશેષે ભાસે છે તેમા જે સામાન્ય તે દ્રવ્ય જાણવુ અને વિશેષ તે ગુણ પર્યાય જાણવા (૩)

(દ્રવ્યના બે પ્રકાર કહે છે)

ઉર્ધ્વતા સામાન્ય શકિત તે
પૂરવ અપરગુણ કરતીરે,
પિ ડકુસૂલાદિક આકારે
જેમ માટી અણ કરતીરે—જીન ॥૪॥

ભાવાર્થ—ઉદ્ધતા સામાન્ય રૂપ શકિત એટલે જે અગટ ઉ હોય તેમા બીજા ગુણને ન્ટે અને સર્વમા પોતે એકરૂપે રહે જેવી રીતે માટીના કોઠી વિગેરે ઘણા આકાર થાય છે પણ તેમાં માટી પોતાના રૂપેં રહે છે પણ ફરતી નથી (૪)

વિવેચન—દ્રવ્યના બે પ્રકાર છે તેમા પેહેલો ભેદ ઉદ્ધતા સામાન્ય રૂપ દ્રવ્ય શકતી જેવા રીતે માટીનો પિંડ અને કોઠી પ્રમુખ માટીના અનેક આકાર બનલાય છે પણ તેમા જે માટી રહેલી છે તે બદ્લાતી નથી અને તે માટીને ઉર્દ્ધતા સામાન્ય કહે છે એટલેમાટી રૂપ દ્રવ્ય તે બધા પર્યાયમા સામાન્ય પણે રહેલુ છે. જો પિંડ અને કોઠી રૂપ પર્યાયમા માટી સામાન્ય ન હોત તો ઘટા દિક પર્યાયમા પણ માટી દ્રવ્ય અનુગત ન હોય તેવી સવ વિશેપ રૂપ થતા બૌદ્ધમત જે ક્ષણીકવાદી છે તે સિદ્ધ થાય છે માટે ઘટાદિ દ્રવ્ય અને તેમા સામાન્ય રહેલુ માટી આદિ દ્રવ્ય પર પરાથી ઉર્દ્ધતા સામાન્ય અવશ્ય માનવુ જોઇએ વળી ઘ ટાદિ જે દ્રવ્ય છે તે રકતાદિ રંગ રૂપ થોડા પર્યાય ને પણ વ્યાપે છે અને માટી આદિ દ્રવ્ય તે ઘટાદિ અને રકતાદિ અનેક પર્યાયમા વ્યાપી રહે છે તેવીજ રીતે જીવ નર નારકાદિકપણુ પામે તે દ્રવ્યનો વિશેષ જાણુવો એ સન નૈગમ નયનો મત છે અને શુધ્ધ સગ્રહ નયને મતે તો સદ દ્વૈતવાદે એકજ દ્રવ્ય આવે એમ સમજવુ (૪)

અપિ' અહ ભાવ રાખે છે તે શું' તારી મુર્ખાઇ નથી! કોઈ પણ ચીજમાં કાંઇક ગુણ હોય! તે તે ગ્રહણ કરવો જોઇએ, પરંતુ તું તો અન તજ્ઞાનનો ધણી થઇને મળમુત્રાદીથી ભરેલા શરીરનેજ કહે છે કે એ તો હુ છુ આ તે શુ તારો મોહ? કેટલુ બધુ અજ્ઞાન! જેમ ઘરબાર, વસ, અલકાર ઇત્યાદી વસ્તુઓ આત્માથી ભિન્ન છે, તેવીજ રીતે આ શરીર પણ આત્માથી જુદુંજ છે પ ડિત, પુરાણી, શેઠ સાહુકાર, રાજા, રાણી, એ સર્વ ફક્ત શરીરનાજ કલ્પિત નામો છે, આત્માના નથી તેમાનુ એક સારૂ યા નરસુ નામ દઇને બોલાય છે, તો તુ તારૂ પોતાનુ રૂપ માની શા સારૂ સાચુ-ખોટુ માની લે છે? શરીરને વળગી રહેલા આ ધન ધાન્ય,, કુટુ બ-પરિવાર, સગા સ બધી, ન્યાત જાત, તે સર્વને પોતાના કેમ માને છે? પગે પહેરેલા જામડાને વળગેલા કાદવ, છાણ વિગેરે વસ્તુ મને પોતાને વળગી છે, એમ માનવુ એ એક ભ્રમ છે—કારણકે પગમાથી, ખાસડુ કાઢી નાખવાથી, તેની જોડે વળગી રહેલ, કાદવાદિ પદાર્થ પણ દૂર થશે તેવીજ રીતે, જ્યારે આ આત્મા શરીરને મુકી ચાલ્યો જશે, ત્યારે તેને વળગી રહેલા, સગા સ બધી, કુટુ બ-પરિવાર તે સર્વ શરીર સાથેજ ચાલ્યા જશે માટે એમાની કોઈ વસ્તુ તારી નથી એમ ખાત્રી પુર્વક સમજજે! સર્વ પદાર્થો પોત પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટેજ છે, જ્યા સુધી તેઓનો સ્વાર્થ સધાશે, ત્યા સુધીજ તારી પ્રશ સા કરશે જ્યારે સ્વાર્થ સાધિત નહીં થાય ત્યારે તારી નિ દા કરશે માટે તેમની કરેલી

સ્તુતિ અને નિંદા બન્ને મિથ્યા છે–એમ સમજજે ! ગમે તેવી સારી સુગંધી વસ્તુ એટલે કેશર કસ્તુરી, બરાશ, અત્તર, મંજન, દુધ, સાકર મેવા વિગેરે સરસ ચીજોને પણ, શરીરની સાથે સંબંધ થતા, ખરાબમા ખરાબ, અશુચી રુપે પરિણમેછે–એવુ મહાદુર્ગંધીથી ભરેલુ તથા દોષોથી ભરેલુ પાપરૂપ, નાશવંત, મહામલીન, માસના લોચારૂપ આ શરીરને તુ કહેછે કે એ તો હું છુ, આ તારૂ કેટલુ બધુ અજ્ઞાન છે? તુ તો આત્મા છે, સચ્ચિદાનંદ એજ તારૂ સ્વરૂપ છે જ્ઞાનાદિ તારા અનંત ગુણો છે તે સર્વને ભુલી જઈ, મહા દુખના સાગર રૂપ, એવા અહંભાવ અને મમત્વ ભાવને પકડી રાખી, પશુ પંખીની માફક, રાત્રિદિન શા સારૂ હેરાન થાય છે? કોઈ કહેશે કે શું કરીએ ભાઇ! આમાથી તે હવે કેવી રીતે મુકત થઇ શકાય? ઉતર—

જેમ કોઇ એક માણસ, લાકડાના થાભલાને સજ્જડ બાથ ભીડી બુમો પાડે કે ભાઈઓ? હુ શુ કરૂ? મને આ થાભલો છોડતો નથી–? લોકો તેને દેખી શુ કહેશે? એતો મહા મૂર્ખ છે? પોતે ચેતન થઇને જડને બાઝી રહ્યો છે, છુટા થવાની સત્તા હોવા છતા કેવુ ઢોગી રૂદન કરે છે? તેવીજ રીતે તમે પણ આ શરીર રૂપ જડને બાઝી રહી, વ્યર્થ બુમો પાડો છો, કે શુ કરીએ? મુકત થવાતુ નથી આતે શુ તમારી બુદ્ધી છે?

આપણી એકાદ વસ્તુ પુર્વ દિશામા ગુમ થઇ હોય અને તેની શોધ કરવા માટે આપણે પશ્ચિમમા ને પશ્ચીમમા ચાલ્યા

કરીએ તો શું તે ચીજ પ્રાપ્ત થઇ શકશે? નહીંજ ઉલટું તેથી વધારે ને વધારે અન્તર પડતું જશે. તેવીજ રીને આપણે સંસાર સંબંધી, વેપાર રોજગારવીગેરેઉપાધીઓમાં હમેશા વધારો કરતા જઇએ, અને વળી બોલીએ કે "શું કરીએ ભાઇ! આત્મ સાધન કરવાનો સમય મળતો નથી" એ તે શું તમારો બચાવ છે? તમારૂં તે કહેવું તદન મિથ્યા છે ઉલટું લાભથી લોભની વૃદ્ધિજ થતી જાય છે તો પછી આગળ જતા આત્મ સાધન કરવાનો સમયજ ક્યારે મળવાનો છે? માટે અત્યારથીજ સમજો! ચેતો!!!

લોભને જીતવો કઠીન છે, તે કરતા માનને જીતવું એ વધારે કઠીણ છે દ્રવ્યાદિ વસ્તુ મેળવવામાં એ બે દોષો મોટા છે, તે જીતવા ઘણા કઠણ છે માટે જે વખને જેટલું મળે, તેટલામાજ સંતોષ રાખી, આત્મ સાધન કરવામાં ધ્યાન આપવું મનુષ્ય સર્વ કરવા સમર્થ છે જુઓ! આ સૂર્ય, ચંદ્ર, સમસ્ત જગતને પ્રકાશ કરે, એવા સમર્થ તેજસ્વી છે, એમ પ્રત્યક્ષ નજરે પડે છે પરન્તુ તેઓની પહેલાની સ્થીતિ યાદ કરશો તો માલૂમ પડશે કે તેઓ પહેલા મનુષ્ય હતા, અને તેમણે મનુષ્ય-દેહમાજ, એવું નામ-કર્મ ઉપાર્જન કર્યું કે આજે સર્વ જગતને પ્રકાશ કરવા શકિત ધરાવે છે માટેજ શાસ્ત્રકાર પુન પુન કહે છે કે -આ મનુષ્ય-જીંદગીમાં હરકોઈ કાર્ય સહેલાઇથી ઉદ્યમ પુર્વક સાધી શકાય છે, માટે નિરન્તર શુભ-કર્મમાં ઉદ્યમવંત રહી ધર્મ સાધન કરવા, હિંમત અને શ્રદ્ધા પુર્વક મંડયા રહેવું —

धनं न केषां निधनंगतंवै,
दरिद्रिण' के धनिनो न जाता ।
दु खैक हेतौ तु धनेऽति तृष्णां,
त्यक्त्वा सुखी स्यादिति मे विचार. ॥ ७ ॥

ભાવાર્થ —કોનુ ધન નાશ નથી પામ્યુ, અને કયા દરિદ્ર પુરૂષો ધનવાન નથી થયા? ધનને વિષે અતી તૃષ્ણા એજ દુ ખનો હેતુ છે માટે તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરી સુખી થા (૭)

વીવેચન —કોનુ ધન નાશ નથી પામ્યુ ? કયો ધનવાન પુરૂષ દરીદ્રી નથી થયો ? તેમજ કયો દરિદ્રી ધનવાન નથી થયો ? લક્ષ્મી ચળછે–કોઇને ત્યા અચલ તો રહેનીજ નથી, ખરૂ કહીએ તો તેજ એક દુ ખનુ કારણ રુપ છે–માટે હે જીવ ! અતિ તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરી સુખી થા ? લક્ષ્મી, જ્યારે પાસે નથી હોતી ત્યારે જેટલુ દુ ખ નથી થતુ તેથી વધારે દુ ખ લક્ષ્મી આવીને ચાલી જાયછે ત્યારે થાય છે, એટલે કે લક્ષ્મી ન હોતી અને જેટલો સુખી હતો તેટલો સુખી તે વખતે નહીંજ રહે ? માટે જે વખતે લક્ષ્મી મળે તેજ વખતે એવો વિચા કરવો કે, આ લક્ષ્મી મળી છે તો ખરી, પણ નાશવત છે, તુચ્છ છે, પરિણામે અત્યત દુ ખદાયી છે પ્રથમથી એમજ સમજી જે વર્તણુક કરીશ તો આ બ્રાહ્મણની માફક વ ારે દુ ખી નહીં થઈશ–બ્રાહ્મણની કથા —

કોઇ એક ગરીબ પ્રણુ જરા વિદ્વાન બ્રાહ્મણુ નદી કાંઠે કોઇ ગામમા રહેતો હતો નાના ગામડાઓમા શ્રી ભાગવતની કથા વાચી પોતાની આજીવીકા ચલાવતો હતો એક દિવસે ગામ-ડામા ખૂબ ભટકયો પણુ કોઇએ કથા નહી વચાવવાથી નિરાશ થઇ ઘરે પાછો જવા નીકળ્યો ગામના પાદરમા આવ્યો એટલે સંધ્યાનો સમય થઈ ગયો, તે વખતે તેને લઘુશંકા (પેશાબ) કરવાની ઇચ્છા થઈ આવી પણુ વીચાર કર્યો કે શાસ્ત્રકારોએ કહ્યુ છે કે, ગામને પાદર લઘુ અથવા દીર્ઘ શંકા કરવી તે મોટુ અપશુકન ગણુાય છે, માટે ત્યાથી દૂર જવા નીકળ્યો નદીનો પુલ ઓળગીને એક નાની કોતરમા જેવો બેસે છે કે એક ભેખડ પડી સદ્ ભાગ્યે તેમાથી તે બચી ગયો અને કોઇએ ત્યા સોનાની મોહરોથી ભરેલી એક ત્રાબડી દાટી હશે તે નજરે પડી, અતિ આનંદથી લઇ, પોતાના પોતીઆમા લપેટી ખુબ ખુશી થતો પોતાને ઘેર જવા માંડયુ, પુલ ઉપર આવ્યો એટલે વીચાર કરવા લાગ્યો કે આ વખતે કોઇ નદીમા નથી, માટે જરા આ ત્રાબડીને કાદવ લાગ્યો છે તે સાફ કરી લઉં એમ વીચારી ધોવા માટે નદીમા ગયો, કોઇ જુએ નહી તેટલા માટે ખૂબ દૂર ગયો અફસોસ! જે જેના ભાગ્યમા નથી તે કોટી ઉપાયે પણુ પાસે રહી શકતુ નથી! ગરીબ બીચારો બ્રાહ્મણુ જેવો ધોવા જાય છે કે ત્રાબડી હાથમાથી સરકી!!' અને નદીના ઉંડામા ઉંડે તળીયે જઇ પહોચી પાણી પ્રણુ નદીમા બારે મહીના ભરપૂર રહેતુ? તેજ વખતે બ્રાહ્મણનુ કાળજુ ખરી ગયુ? ગાંડાની માફક "ધોતા ગઇ"

એટલાજ શબ્દ બકવા લાગ્યો ? નીરાશ થઇ રાત્રે ઘેર આ વ્યો ત્યારે ઘરના માણસોએ ખબર અ તર પુછવા માડી "ઘોતા ગઇ" તે શીવાય બીજો પ્રત્યુત્તરજ ન મળે ? જે પુછે તેને તેજ શબ્દો ? છેવટે ચિત્ ભ્રમ થવાથી ઝુરી ઝુરીને મરણને શરણુ થયો ! એટલાજ માટે શાસ્ત્રકારો કહે છે કે ધનવાન દરીદ્રિ થાય અને દરીદ્રિ ધનવાન થાય, માટે ધનમા જે અતી તૃષ્ણા રાખવી તે કેવળ દુ ખનુ જ કારણ છે, એજ ધન ઉપાર્જન કરવાની ઈચ્છામા, કેટલાએક દેશ દેશાતર ભ ટકે છે, અનત પ્રકારના દુ ખો સહન કરે છે, લડાઈઓમા માથા કપાવવાને પણ કબુલ થાય છે કેટલાએક જીવોની પાસે જીવે ત્યા સુધી સુખે અન્ન વસ્ત્ર મળે એટલુ ધન હોય છે છતા તેને વધારવામાજ અનત કષ્ટ સહે છે પણ સમજતો નથી કે તૃષ્ણા આકાશ માફક અન ત છે

શાસ્ત્રકારો વાર વાર કહે છે કે હે જીવ ! ધનને વીષે રહેલી અતી તૃષ્ણાનો વીચાર કરી, જો ત્યાગ કરીશ તોજ તુ સુખી થઇશ અન્યથી સુખ મળવુ ગગન કુસુમવત્ સમજજે ? કારણ કે જેમ જેમ લાભ વધતો જશે તેમ તેમ તે લોભની વૃદ્ધી પણ સાથેજ રહેલી છે સર્વ અનર્થનુ મુળ પણ તે લોભજ છે

ઠીક કહુ છે કે ' लोभश्चेदगुणेन किम् ॥ જો તારામા ' લોભ હોય તો બીજા અવગુણોનુ તારે શુ કામ છે ? એટલે કે લોભમાજ સઘળા અવગુણ વ્યાપી રહયા છે, જગતમા કહે ાય છે કે—નદરાજા જેટલુ ધન કોઇની પાસે નહી હતુ' પણ

છેવટે તે રાજાને ભીખારી થવુ પડયુ અને નર્ક ગતિને પામ્યો, માટે વીચાર કરો કે મારૂ ગજુ શુ છે ? હુ લક્ષાધિપતી તો થવાનોજ નથી—કદાચ ક્રોડાધીપતી થવાનુ મારા ભાગ્યમા હોત તો હુ આવા ગરીબ કુળમા શા માટે જન્મ પામત ? કોઇ ઉચ્ચ અને પૈસાદારની કુખમા જન્મ ન પામત કે ગર્ભ–શ્રીમ ત ? તો કહેવાત ? મહેનતજ કર્યા વીના ધનવાન થતે ? એમતો છે નહીં, માટે શા સારૂ હવે હાથે કરીને ધન કમાવાની તૃષ્ણામા વધારે ને વધારે દુખી થયા કરે છે ?

પુર્વ કર્માનુસાર જેટલુ ધન પ્રાપ્ત થયુ છે, તેનુ યુક્તિ પુર્વક રક્ષણ કરી કૂડ–કપટોને દેશવટો દઇ, ધાર્મિક ક્રિયાઓના ધ્યાનમા રહેવુ એજ શારાશ છે !!

संसार दु'खाब्ध परो हि रोग
सम्यग् विचारात्परमौषधन ॥
तद्रोग दु खस्य विनाशनाय
सच्छास्त्रतोऽयं क्रियते विचार ॥८॥

ભાવાર્થ —સ સાર સ બધી અનેક દુખો સિવાય બીજો રોગ નથી, સમ્યક પ્રકારે વિચાર કરવો તેના જેવુ કોઇ ઔષધ નથી, તે (સ સારના) રોગનો વિનાશ કરવાને સત શાસ્રોથી આ પ્રમાણે વિચાર કરવામા આવે છે. (૮)

વિવેચન —સ સારના રોગથી વધારે દુખદાયક બીજો એકે રોગ છેજ નહીં. સ સાર એટલે જન્મ–મરણ. તેનુ જે

દુ ખ તેનાથી બીજો દુ ખદાયક વ્યાધિ પણ છે નહીં તેનો સ મ્યગ્ પ્રકારે વિચાર કરવો તેના જેવુ બીજુ ઔષધ પણ નથી. સમ્યગ્ વિચાર એટલે શુ ? શાસ્ત્રમા તેનો વિચાર નીચે પ્રમાણે કહ્યા છે

સમ્યક વિચાર એટલે સમ્યક્ જ્ઞાન—હવે સમ્યક્ જ્ઞાન એ ટલે શુ ? આત્મા અને દેહની ભિન્નતા સ પૂર્ણ અ શે સમ જવી એનું નામ સમ્યક્ જ્ઞાન દેહના જે જે ભાવો જડ મિથ્યા રુપ ઇત્યાદિ શાસ્ત્રોમા કહ્યા છે તે ભાવો આત્માના નહિ સમજતા દેહના સમજવા, અને આત્માના ભાવો જેવા કે અન ત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રા દિ ભાવો દેહના નહીં સમજતા આત્માના સમજવા એનુ નામ સમ્યગ્ જ્ઞાન !!

જ્યા સુધી તુ દેહને તારુ પોતાનુ રૂપ માને છે ત્યા સુધી સઘળા દુ ખો તને છે જ્યારે સમ્યક્ જ્ઞાનથી એમ જણા શે કે, હુ આત્મા, દેહથી અતિશય ભિન્ન છુ અને સત્રૂપ ચૈતન્યરૂપ, આનન્દરૂપ હુ જ છુ પણ આ દેહને કાઇજ સ બ ધ નથી, એમ જ્યારે સમજાશે ત્યારે સઘળા સુખો વિના પ્રયત્ને તને આપો આપ પ્રાપ્ત થશે જે કોઇ, ઘડીમા પોતાને દેહરૂપ માની સ્ત્રિ, ધન, વિષયાદિકમા આસકત થાય અને ઘડીમા પોતાના આત્માને સિદ્ધરૂપ માની, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ ધ્યાનાદિમા આસકત થાય, એવા ગડબડીયા પુરુષને સમ્યક્ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે

જે કોઇ પરલોકમા સુખી થવાના સાધન માટે નિરંતર પ્રયત્ન કર્યા કરશે તેનેજ એ સમ્યક્ જ્ઞાનની સિદ્ધી થશે પરિણામે મહાસુખી થશે. જુએ! આ લોકિક વિદ્યા પણ ઘણા વર્ષો સુધી પ્રયત્ન કરવાથી સિદ્ધ થાય છે, તો આ અલૌકિક સમ્યક્ જ્ઞાન રુપ બ્રહ્મવિદ્યા સહેલાઇથી ક્યાથીજ પ્રાપ્ત થઇ શકે. તે અલૌકિક વિદ્યાને મેળવવાને સાૈથી સરળ રસ્તો એજ છે કે તે વિદ્યાના જાણ એવા સદ્ગુરૂનો સત્સંગ નિરંતર રાખવો. ગુરૂ પણ તે વિદ્યાના ખપી હોવા જોઇએ તે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનો પહેલો પ્રારંભ એ છે કે, સર્વ કાર્ય પડના મુકીને યોગ્ય સમયે ગુરૂ મહારાજનુ વ્યાખ્યાન સાભળવા જવુ વળી તે વ્યાખ્યાન સાભળવામા પણ બે ભેદ છે કેટલાએક જીવો ચાળણીના સ્વભાવ વાળા હોય છે, અને કેટલાએક જીવો સુપડાના જેવા સ્વભાવ વાળા હોય છે ચાળણી એટલે કે જેમ સાર સાર વસ્તુને પડતી મુકી કાકરા અને કસ્તર જેવી ખરાબ વસ્તુનેજ પકડી રાખે છે—તેવા પ્રકારના જીવો પણ થાય છે—એટલે વ્યાખ્યાન દ્વારા સાભળેલા વાક્યોમાની સાર વસ્તુને ફેકી દઈ, ગુર્વાદિકનો અવગુણ તથા પ્રસંગોપાત કહેવાયેલા શ્રૃંગાર રસનુ જ ગ્રહણ કરે છે અનેસુપડા જેવા એટવા માટે કે ખરાબ ખરાબ વસ્તુને ફેંકી દઇ સાર સાર વસ્તુનેજ સગ્રહી રાખે છે કેટલાક જીવો તેવા પણ હોય છે એટલે ઉપર કહી ગયા તે ચાલણીના લક્ષણથી ઉલટીજ રીતે વર્ત્તનારા હોય તેમને સમ્યક્ જ્ઞાન જલદી પ્રાપ્ત થાય છે એ નિ સંશય સમજવુ.

માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે સત્‌શાસ્ત્ર સાભળી, હુ સની માફક સાર ગ્રહણ કરી સમ્યક્ જ્ઞાન સબધી વિચાર કરી દ્રઢતા કરવી અને એજ પરપરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિનો સરળ રસ્તો છે, તે બરાબર ધ્યાનમા રાખવો

સારાશ—સત શાસ્ત્રમા કહેલા વિચારોનુ, ક્ષીર નીરની વિવેક બુદ્ધિઅનુસાર મનન કરી તે પ્રમાણે વર્તન કરવુ—

अनित्यताया यदि चेत्प्रतीति
स्तत्वस्य निष्ठा च गुरुप्रसादात् ।
सुखी हि सर्वत्र जने वने वा
नोचेद्वने चाथ जनेषु दु खी ॥ ९॥

ભાવાર્થ—સસારના અનિત્યપણામા જો પ્રતિતિ હોય, ગુરૂના પ્રસાદથી તત્વપર શ્રધ્ધા હોય, વસ્તીમા કે વનમા સર્વ ઠેકાણે સુખમાનવામા આવતુ હોય પરતુ કોઇ ઠેકાણે દુ ખ માનવામા આવતુ ન હોય તેનેજ સુખી જાણવો (૯)

વિવેચન—જ્ઞાનાભ્યાસમા પણ પ્રથમ અનિત્ય ભાવનાનો વિચાર કરતા શીખવુ તેની ઘણી આવશ્યકતા છે તેના પ્રમાણમા ગ્રન્થકાર દેખાડે છે કે જો ગુરુના ઉપદેશથી—પ્રસાદથી સસાર સબધી વિષય ભોગાદિ તમામ વસ્તુમા અનિત્યતાની પ્રતીતિ થાય અને તત્વવસ્તુને વિષે નિષ્ઠા-સ્થીતિ થાય, તો સર્વ સ્થળે, લોકમા કે જગલમા તે જીવ સુખીથાય છે અને જ્યાર

સુધી એમ ન થાય, ત્યા સુધી ઘરમા રહો કે જગલમા પણ સર્વ સ્થળે દુ ખીજ થયા કરે છે તેના દુ ખનો અ ત કદી આ વતો નથી. જુઓ છો કે સ સારમા એક દુખ પુરૂ થવા પામ્યુ નહિ એટલામા તો બીજા દશ દુ ખ આવી પડે છે વળી જેના ઉપર ગુરૂનો પ્રસાદ થયો હોયછે તે દેહાદિકની અનિત્યતાને વિષે આ પ્રકારનો વિચાર કરે કે જે અન્નાદિકને પહેલા પહોરમા ગમે તેવા સ સ્કારો (વઘાર પ્રમુખ) કર્યા હોય છે, તો પણ તે અન્નાદિનો ચાર પહોર પછી સ્વાદ પલટાઈ જાય છે વળી જેમ જેમ વધારે કાળ જતો જાય છે તેમ તેમ તેજ સુદર અન્ન વિરસ થતુ જાય છે અને છેવટે એવુ દુર્ગંધી ભર્યુ અન્ન થઈ જાય છે કે તેના સામુ જેવાની રૂચી પણ થતી નથી તેમા જીવડાઓ પડે છે હવે વિચાર કરવો જોઇએ કે તેજ અન્નથી પોષાએલુ, ઉત્પન્ન થયેલુ, પુષ્ટ થયેલુ આ શરીર તેમા સારપણુ ક્યાથી હોય? નજ હોય, માટે આ, સસાર કેવલ અસાર રૂપજ છે વળી જેમ મોટા આયુષ્ય વાળા એટલે ચોરાશી લાખ પુર્વ વર્ષના આયુષ્ય વાળાના જ્યારે આયુષ્યની સમાપ્તિ થાય છે, ત્યારે જેવા તેને ચિન્હો થાયછે, તેવાજ ચિન્હો આપણને નિર તર થયા કરેછે ઘડીમા શ્વાસ ઉપડે છે, ઘડીમા કફ બોલે છે, ઘડીમા ગરમો થાય છે, ઘડીમા સોય લે છે, ઈત્યાદિ આવા પ્રકારના ચિન્હો દેખી સર્વ લોક બોલવા લાગે છે કે " આ પહોર યા બે પહોરમા મ રશે " તેવી રીતે વધારે આયુષ્ય વાળાને તે હીસાબે મરતા મરતા સો પચાશ વર્ષ વીતિ જાય, તેવા સો પચાશ વર્ષ

આપણા આયુષ્યના છે જેમા આ પ્રકારના શબ્દો વપરાય છે આ જ તો માથુ દુખે છે આજ તો ચુંક આવે છે, કલતર થા ય છે, શરીર ફાટે છે, તાવ આવે છે, ખાધુ પચતુ નથી, આખો દુખે છે, કાનમા વેગ આવે છે, દાત દુખે છે, હાથપગ તુટે છે ઈત્યાદિ આવા પ્રકારની બુમો પાડતા આડમાડ પચાસ વર્ષ જીવીએ છીએ જુઓ તો ખરા કે આટલા નાના આયુષ્યમા પણ જીવ કેવા બહુ મમત્વને સેવ્યા કરે છે ? કેટ લા બધા પાપ કર્મ કરે છે ? કેટલી મોટી જીવવાની આશા એથી ક્રોટાનકોટી જીવોનો સંહાર કરી મોટી હવેલીયો, મોટા મોટા મકાન, મોટી ભીંતો બધાવે છે ? મનમા જાણે છે કે આપણે તો મરવુ જ નથી, આવા આવા મિથ્યા કુતર્કો કરી, તેમા ને તેમાજ રચ્યો પચ્યો રહી, પશુ પખીની પેઠે વૃથા જીદગી ગુમાવે છે आहार निंद्रा भय मैथुनच सामान्य मेतत् पशुभि र्नराणाम् એ પ્રમાણે બરાબર પશુ પક્ષીઓની ચેષ્ટાઓ પ્રમાણેજ જીદગી પુરી કરે છે, આ મહા દુર્લભ એવી માનુષ્ય જીદગી પ્રાપ્ત થયા છતા વળી ઉત્ત મ પ્રકારે કલ્યાણ કરનારી સામગ્રીઓ મલ્યા છતા, અહોહો ? કેવા પ્રમાદમા પડી, પોતાની કીર્તિ આ લોકમા વધે એટલા માટે પોતાનો સ્વાર્થ બગાડી, મિથ્યાભીમાનને લીધે પોતાનુ ચિંતામણી રત્ન સમાન આયુષ્ય ગુમાવી દેછે વળી રાત દિન નપીડા કુતરાદિકના જેવી, વિષય સંપાદનની ક્રિયાઓમાજ મ ડેલા, પણ ઉપરથી મોટા મોટા શેઠ, સાહુકાર નામ ધરાવતા ધન વત મોટા પ્રતિષ્ઠત, મોટા પુરૂષોની પંક્તિમા દા

ખલ થનારાઓ ગરીબ કરતા પણ કોટી ગણા પાપ કરતા મહોન્મતપણાથી પાછુ જોતા નથી ? અહો ? એટલો પણ વિચાર કરતા નથી કે આપણે ફક્ત થોડા વખતની જીદગી માટે કોટાનકોટી સુક્ષ્મ અને મોટા જીવો નો નિરતર સહાર થયાજ કરે એવી ક્રિયાઓ શુ કરવા કરવી પડે ! એ વિચારજ તેમનેતો ઉત્પન્ન થતો નથી ? આ કેટલુ બધુ શોચનીય છે ? માટે ગ્રથકાર કહે છે કે " અનિત્યતાની ભાવના વીના તત્વ નિષ્ટા કદી થતી નથી —"

मोहान्धकारे भ्रमतीह तावत्
संसार दुखैश्च कदर्थ्यमान.
याव द्विवेकार्क महोदयेन
यथास्थित पश्यति नात्मरूपम् ॥ १० ॥

ભાવાર્થ —જ્યા સુધી વિવેક રૂપ સૂર્યના ઉદયથી આ ત્માનુ યથાસ્થિત સ્વરૂપ ન જણાય ત્યાં સુધીજ સસારના દુખોથી પીડિત થયો થકો જીવ મોહરૂપી અવકારને વિષે ભ્રમણ કરે છે (૧૦)

વિવેચન—સસારના દુખોથી પીડા પામતો જીવ જ્યા સુધી વિવેક રૂપ સુર્યના મોટા ઉદય વડે, પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપને નથી દેખતો ત્યા સુધી સસાર સબધી ભ્રમણાનુ કદી નિવારણ થતુ નથી જેમ પોતાના બધાવેલા મહેલમા,

અધારી રાતે ફરતા, દીવા વીના વચ્ચે ઉભા કરેલા મોટા થાભલા સાથે પોતાનુજ માથુ કુટે છે, તેમ પોતાના હૃદયમા એક જ્ઞાન રૂપી દીવો પ્રકટ ન કર્યો હોય ત્યા સુધી, સસારમા સ્વાભાવિક આવતા દુખો વડે પોતાને મહા દુખી માની લઇ, તમામ ધર્મ ધ્યાનાદિને મુકી દઈ અવળે માર્ગે ચડી જાય છે—એટલે કે મોહરૂપ અધકારમા નિમગ્ન થઇ જાય છે સસારમા બધી વાતનુ ઠીકજ ક્યાથી હોય? માટે કોઇ જન્મે ને કોઇ મરે છે, કોઈ રડે છે કોઇ માડે છે એવુ તો કોઇ ઘર નથી કે કોઈ સ્થાન પણ નથી કે જ્યા જન્મ–મરણ થયા કરતુ ન હોય? તેટલા માટે આ સસારમા નવા નવા પ્રકારના દુખોના ધક્કા લાગ્યાજ કરે છે તેમા જો વિવેકરૂપી સૂર્યનો ઉદય થયો તો કેટલાએક દુખો સ્વય મેવ નાશી જાય છે તેથી ધર્મ કરણી કરવાનો પણ અવકાશ મળે છે વિવેકહીન પુરૂષોને ઘરના, બહારના, પોતાના, અન્યના, વેપારના રોજગરના એમ અનત પ્રકારના કામકાજ કરવાથી પાણી પીધા જેટલી પણ નિવૃત્તિ મળી શકતી નથી તો તેને પારલૌકિક સુખમાટે ધર્મ કરણી કરવાનો સમયજ ક્યાથી મળે? પણ વિચાર કરો કે ચક્રવર્તીઓ પણ રાજ્ય સબધી અનેક કાર્યો કરવા છતા ધર્મકરણી તેમા મુળ મૂકતા નહતા કારણ એ હતુ કે તેમનામા વિવેક હતો આપણે પણ આપણા નાના ઘરનુ રાજ્ય ચલાવવામા પણ વિવેક રાખવો જોઈએ. એટલે ઘરમા રહેનાર માણસોને ઘર ધધો વહેચી આપવો જે જેને યોગ્ય હોય તે

તેને કાર્ય સોપી દેવુ એક મણુ ભાર બોલે જો એકજ માણુસને ઉચકવો પડશે, તો વધારે ભાર લાગશે. પણુ જો તે એક મણ બોજો આઠ-દશ માણુસો વહેંચી લેશે તો જરૂર તેઓને થોડીજ મહેનત પડશે સસારના કાર્યોમા પણ તેમ કરવુ જો ઇએ જે કાળે જે કાર્ય કરવાનુ હોય છે તે કાર્ય તેજ વખતે કરવાની યુક્તિઓ આપોઆપ જણાઈ આવે છે તેથી તે સસારમા સુખીપણે વર્તે છે અવિવેકી સર્વ કાર્યમા ફુટાઇ મરે છે પણુ તે કાર્યનો અત લાવી શકતો નથી વળી શુભ અશુભ કાર્યને પણુ સમજી શકતો નથી હવે વિવેકવાન માણુસ કેવીરીતે પોતાના કાર્યમા આગળ વધે છે તે કહે છે ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ એ ચારે પુરૂષાર્થના કામો પોતપોતાની ઘટતી વેળાએ સાધ્યાકરે એ વીવેકનુ લક્ષણુ છે અને તેથી કરવા ધારેલા કાર્યો પણ જલદીથી અને ઈપ્સિત ફળ આપનારા થાય છે જેમ ઘડીયાળને ચાવી દેવાથી, તે રાત્રી દિન ચાલ્યા કરે છે, અને તેની સાથે ચક્રો પણ નીયમિત રીતે ફર્યા કરે છે તેવીજ રીતે સસાર સબધી કાર્યો ચાલ્યા કરે અને પોતાને પણ અવકાશ મળે, એમ વિચાર કરી જે યુક્તિ પુર્વક ચાલે તેનુ નામ વિવેકી

તે પણુ નીતિના નિયમોને અનુસરીને ચાલે છે, નીતિના માર્ગ ઉપર ચાલનારની આ લોકમા તેમજ પર લોકમા કીર્ત્તિ થાય છે પુરૂષાર્થની સિદ્ધી પણુ નીતીના માર્ગમા ચાલનાનીરજ થાયછે અનીતિથી ચાલનારનો એક પણુ પુરૂષાર્થ સિદ્ધ થતો નથી.

આ લોકમાતેમજપરલોકમા તેની નિંદાજ થાય છે, વિવેકી પુરૂષો પોતાના સ્વાભાવિક આત્મ સ્વરૂપને જાણી શકે છે, કહી શકે છે તેમજ શરીરના સ્વરૂપને જાણે છે પછી આત્માના ગુણ આત્મ જ્ઞાનના અભ્યાસ વડે સિદ્ધ કરે છે અને દેહ અને આત્માની ભિન્ન ભિન્ન ચોખી વ્યકિત કરવી તે ગુરૂ પાસેથી શિખ્યા વીના આવડતું નથી કારણ કે આ જીવને અનાદિકાલનો અનતા જન્મનો એવોજ અભ્યાસ દ્રઢ થયો છે કે " આ દેહ એજ હુ આત્મા છુ " માટે દેહના સુખથી સુખી છુ, અને દેહના દુખે કરી દુખી છુ એવા દ્રઢ સસ્કારો જામી ગયા હોવાથી ધીમે ધીમે, સત્પુરૂષોના નિરતર સમાગમ વડે તેવા દુખ રૂપ સસ્કારોને દુર કરવા પ્રયત્નો કરવા અને એથીજ સુખી થવાશે

अर्थो ह्यनर्थो बहुधा मनोऽस्ति,
स्त्रीणां चरित्राणी गजोपमानी ॥
विषेण तुल्या विषयाश्च तेषा ॥
येषा हृदि स्वात्मलयानुभूति ॥ ११ ॥

ભાવાર્થ—જેના હૃદયમા સ્વાત્માનુભવ જ્ઞાનનો લયમા ત્રણ્ય પામ્યો હોય છે, તેને જે અર્થ છે તેજ અનર્થ રૂપે જણાય છે તેનુજ મન સ્થિર એ ન થાય છે તેનેજ સ્ત્રીઓના ચરિત્રો ગજ જેવા જણાય છ અને તેનેજ પચ ઇદ્રિયોના પચવિષયો વિષરૂપલાગછે, પણ અન્યનેનહી (૧૧)

એમ જુદા જુદા ભેદ સમજીને દુરમતી રૂપવેલીને છેદવાવાળી સુજતને વધારનારી શુભમતીને ધારણ કરો (૧૬)

ઢાળ ત્રીજી

શાળીભદ્ર ભોગીરે હોય—એ દેશી

એકાંત જો ભાખિએજી
દ્રવ્યાદિકનોરે ભેદ
તો પર દ્રવ્ય પરે હુએજી
ગુણ ગુણી ભાવ ઉછેદરે
ધારો ગુણ ઉપદેશ—ભવિકા ॥૧॥

ભાવાર્થ—જો એકાંત પણે દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયનો પરસ્પર ભેદ કહેશો તો પર દ્રવ્યની જેમ સ્વ દ્રવ્યની સાથે પણ ગુણ અને ગુણીના ભાનનો નાશ થઇ જશે માટે ગુણ અને ગુણીનો અભેદ છે તે હે ભવ્ય! ગુરૂના ઉપદેશથી સમજી લેવો (૧)

વિવેચન—જેવી રીતે જીવ દ્રવ્યના જ્ઞાનાદિક ગુણ છે તેનો ગુણી જીવ દ્રવ્ય છે, તેમજ પુદગલ દ્રવ્યના ગુણ રૂપાદિક છે તેનો ગુણી પુદગલ દ્રવ્ય છે, હવે જો દ્રવ્યથી ગુણ અને પર્યાય પરસ્પર ભિન્ન હોય તો જેમ પુદગલ અને જીવ દ્રવ્ય એક બીજાથી જુદા છે તેમ જીવ દ્રવ્યના ગુણ પર્યાય જીવ દ્રવ્યથી જુદા થઇ જશે અને તેથી ગુણ અને ગુણીનો પરસ્પરનો સબંધજ રહેશે નહિ અને શાસ્ત્ર વ્યવસ્થા એવા પ્રકારની છે કે જ્ઞાનાદિક જીવના ગુણ છે, અને રૂપાદિ પુદગલ દ્રવ્યના ગુણ છે, હવે દ્રવ્યથી ગુણને જો જુદા માનીએ તો ઉપર કહેલી શાસ્ત્ર વ્યવસ્થાનો લોપ થઇ જશે અને અમુક દ્રવ્યના ગુણ છે એવો ભાવ રહેશે નહિ માટે દ્રવ્યથી ગુણ અને પર્યાય અભેદ રૂપ જાણવા એવો અભેદ નયનો વિચાર સદ્ગુરૂના ઉપદેશથી સમજવો (૧)

દ્રવ્યે ગુણ પર્યાયનોજી
છે અભેદ સબંધ
ભિન્ન તેહજો કલ્પિએજી
તો અનવસ્થા બંધે—ભવિકા॥ ૨॥

ભાવાર્થ—દ્રવ્યની સાથે ગુણ અને પર્યાયનો જે સંબન્ધ છે તે અભેદ રૂપે છે, તેને જો ભિન્ન રૂપે માનીએ તો અનવસ્થા દોષનો પ્રબંધ થઈ જાય છે (૨)

વિવેચન—જૈન શાસ્ત્રોમાં દ્રવ્યની સાથે તેના ગુણ પર્યાયનો પરસ્પર અભેદ સંબંધ કહ્યો છે કારણ કે જો દ્રવ્યને ગુણ પર્યાયનો સમવાય સંબંધ ભિન્ન છે એમ કલ્પના કરીએ તો અનવસ્થા દોષનું બંધન થાય એટલે ગુણ અને ગુણીના પરસ્પર સંબંધની જે વ્યવસ્થા શાસ્ત્રોમાં કહી છે તે રહે નહી અને એમ તો થઇ શકે નહિ ગુણ પર્યાયનો સમવાય સંબંધ જો દ્રવ્યથી અલગ હોય તો તે સમવાયને પણ બીજાની સાથે સંબંધ જોઇએ, વળીને સંબંધને પણ બીજાના સંબંધની અપેક્ષા રહી જાય એમ ગણતા કોઇ જાતની સ્થિતિ રહે નહિ માટે જો સમવાયના સ્વરૂપ સંબંધને દ્રવ્યથી અભિન્ન માનીએ તો ગુણ અને ગુણીનો સ્વરૂપ સંબંધ બરોબર મળી આવે છે, અને બીજાના સંબંધ ની અપેક્ષા રહેતી નથી (૨)

(જો અભેદ ન માને તો બાધ આવે તે કહે છે)

સુવર્ણ કુંડલાદિ હુઓજી
ઘટ રકતાદિક ભાવ
એ વ્યવહાર ન સંભવેજી
જો ન અભેદસ્વભાવરે—ભવિકા ॥૩॥

ભાવાર્થ—સુવર્ણ તે કુંડલાદિ અનેક રૂપવાળુ થયુ અને ઘટ રકતાદિક ભાવને પામ્યો તે વ્યવહાર જો દ્રવ્ય અને ગુણના અભેદ સ્વભાવ ન હોયતો સંભવે નહિ (૩)

વિવેચન—જે સોનુ છે તે કુંડલ વિગેરે આભુષણ રૂપને પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે સુવર્ણનુ કુંડલ એવુ નામ પડે છે પણ તેમા દ્રવ્ય તો સુવર્ણજ છે તેમજ વળી ઘટ છે તે પ્રથમ શ્યામ હોય છે પછી જ્યારે તે પાકે છે ત્યારે તેમા રકતાદિ ભાવ થાય છે ત્યારે પણ તે ઘટ તે રકતાદિપણાથી જુદો થતો નથી અર્થાત વર્ણનો અને ગુણનો ભેદ થવા છતા મુળ દ્રવ્ય નો ભેદ થઇ શકતો નથી જો અભેદ સ્વભાવથી દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનો ભેદ ન હોત તો ઉપર કહેલા સુવર્ણનો આ લોક પ્રસિદ્ધ વ્યવહાર થઈ શકત નહિ, તેથી કરી દ્રવ્ય

ગુણ અને પર્યાય અભિન્ન કહેલા છે તે યથાર્થ છે. નામ જુ-
દા જુદા છે પણ તે અભિન્ન છે એમ સમજવુ (૩)

(વળી બીજી રીતે અભેદ નહિ માનવાથી બાધ બતાવે છે)

ખ ધ દેશ ભેદે હુએજી
બમણી ગુરૂતારે ખ ધ
પ્રદેશ ગુરૂતા પરિણમેજી
ખ ધ અભેદ સ બ ધરે—ભવિકા ॥ ૪॥

ભાવાર્થ—જો ખ ધ અને દેશની ભિન્નતા માનીએતો
ખ ધમા બમણી ગુરૂતા થવી જોઇએ પ ન્તુ ખ ધમા અધિક
ગુરૂતા જણાતી નથી માટે દેશ અને ખ ધ પરસ્પર અભેદ
રૂપ છે (૪)

વિવેચન—ખ ધ છે તે અવયવી છે અને દેશ અવયવરૂપ
છેહવે જો અવયવી જે સ્ક ધ તે દેશ જે અવયવ તેનાથી ભિન્નહોયતો
સ્ક ધનો બમણો બોજો થઇ જાય જેમકે સો ત તુથી બનેલા
વસ્ત્રમા જેટલો ભાર છે તેટલોજ ભાર સો ત તુ જુદા હોય
ત્યારે પણ હોય છે, હવે જો ત તુ અને વસ્ત્રને અભેદ માનીએ

તો તતુ વસ્ત્ર રૂપે થવાથી વસ્ત્રમા ભમણો ભાજ થઇ જવો જોઇએ, પણ તેમ તો થતુ નથી વળી કોઇ નવીન નૈયાયિકનુ એમ કહેવુ છે અવયવના ભોજા કરતા અવયવોનો બોજો ઘણો ઓછો હોય છે તેવી કરીને તેન મતમા બે પ્રદેશયુક્ત અ વયવી (સ્કધ)મા અધીક બોજો થવો ન જોઇએ, કેમકે જે પ્રદેશ આદિયુક્ત સ્કધમા એક પ્રદેશ આદિની અપેક્ષાથી અ- વયવીનુ ધર્મ પણ રહેવુ છે તથા એક પ્રદેશવાળા પરમાણુ મા જો ઉત્કૃષ્ટ ગુરૂત્વ માનીએ તો રૂપાદિક વિશેષણ પણ પ રમાણુંમા માનવા જોઇએ અને દ્વિપ્રદેશાદિક સ્કધમા રૂપાદિ નહિ માનવા જોઇએ અને જો અભેદ સબધ માનીએ તો પ્રદેશ (અવયવ)નો જે ભાગ છે તેજ સ્કધ (અવયવ) ના ભાગ પણે પરીણુમે છે જ્યારે તતુઓ પટ રૂપ પણાને પરિણમે છે અથાત તતુઓ પટ રૂપે થઈ જાય છે ત્યારે આ પ્રમાણે ગુરૂતા અથવા પ્રદેશ વૃદ્ધીનો જે દોષ કહોછે તે લાગી શકતો નથી, એવુ તાત્પર્ય છે (૪)

(જેઓ દ્રવ્યાદિકને અભેદ નથી માનતા તેઓને ઓલભો આપે છે)

ભિન્ન દ્રવ્ય પર્યાયનેજ

ભવના દિક્નેરે એક
ભાષે કિમ દાખે નહિજી
એક દ્રવ્યમાં વિવેકરે—ભવિકા ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—ભિન્ન દ્રવ્યના પર્યાયરૂપ જે ઘર તેને જો એક ઘર એમ કહોછો તો એક દ્રવ્યમા દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય નો અભેદ છે એમ વિવેક શા માટે નથી કહેતા? (૫)

વિવેચન—એક ઘર છે તેમા જુદા જુદા પાષણ, કાષ્ટ, જળ વિગેરે ઘણા દ્રવ્ય મળેલા છે તે દ્રવ્યનુ પર્યાય રૂપ જે ઘર તેને એક રૂપ કહે છે તો એમ કેમ નથી કહેતા કે એક દ્રવ્યમા ગુણ પર્યાયનુ અભિન્ન પણુ છે? કારણકે જે આત્મા રૂપ દ્રવ્ય છે તેજ આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણો છે અને દેવ, મનુષ્ય આદિ જે જીવના પર્યાય છે તે આનાદિ સિદ્ધ વ્યવહાર છે જો કે દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય એવા જુદા જુદા નામથી દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાય જુદા હોવાનુ ભાન થાય છે તોપણ ગુણ દ્રવ્યમા સમાઈ જતા હોવાથી તેઓ ભિન્ન રૂપ નથી (૫)

(વળી પણ દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયનુ અભેદ પણું બતાવે છે)

ગુણ પર્યાય અભેદથીજી
દ્રવ્ય નિયત વ્યવહાર
પરિણતિ જે છે એકતાજી
તેણે તે એક પ્રકારરે—ભવિકા ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ—દ્રવ્યનો જે નિશ્ચય વ્યવસ્થા પુર્વક વ્યવહાર થાય છે તે ગુણ અને પર્યાયના અભેદ પણાને લીધેજ થાય છે દ્રવ્ય અને ગુણ પર્યાય પરીણામે એક રૂપ હોવાથી ત્રણે એક પ્રકારેજ છે (૬)

વિવેચન—જીવ દ્રવ્ય અજીવ દ્રવ્ય ઇત્યાદિક દ્રવ્યનો જે વ્યવસ્થા સહિત વ્યવહાર થઇ શકે છે તે ગુણ અને પર્યાયનુ અભેદ પણુ હોવથીજ થઇ શકે છે જો એમ ન હોય તો ગુણ પર્યાયથી રહિત જીવ દ્રવ્યને દેવ મનુષ્ય એવા વિશેષ નામ કેવી રીતે આપી શકત, પુદગલને રકતઘટ, પીત ઘટ એવા નામથી કેવી રીતે કહી શકાત, તેથી કરીને દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય એવા ત્રણ નામ છે પરતુ મૂળ સ્વ ભાવે તેઓમા એકપણાનોજ વ્યવહાર છે કારણકે પરીણતી એક રૂપે છે, ઉદાહરણ તરીકે આત્મા દ્રવ્યના જ્ઞાનાદિ ગુણ

પરીણામ છે તેમા આત્માનો જ્ઞાનાદિગુણ સહિત વ્યવહાર છે અને પર્યાયમા પણ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનો વ્યવહાર હોય છે માટે ત્રણેનો એકજ પ્રકાર છે જેવી રીતે રત્ન, તેની કાંતિ અને જ્વર નાશ કરવાનો તેનો ગુણ એ ત્રણે પરીણતીમા એક રૂપ છે તેવીજ રીતે દ્રવ્ય ગુણ તથા પર્યાય એક રૂપ છે અર્થાત પરીણતીમા એક રૂપ હોવાથી દ્રવ્યદિક ત્રણે એક પ્રકાર વાળા છે [૬]

(વળી અભેદ નહિ માનનારનો દોષ બતાવે છે)

જો અભેદ નહિ એહનેજી
તો કારય કિમ હોય
અછતિ વસ્તુ ન નીપજેજી
ગશ વિષાણુ પરે જોયરે—ભવિકા ॥૭॥

ભાવાર્થ—જો દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો અભેદ ન હોય તો તેઓનાથી કાર્ય કેવી રીત થાય છે? કારણ કે સસલાના શીંગડાની પેઠે જે અસત્ વસ્તુ છે તેનાથી કાર્યની ઉત્પતિ કેવી રીત થાય (૭)

વિવેચન—જો દ્રવ્યગુણ પર્યાયને ભેદ હોય તો કાર્ય કાર ણનો પણ ભેદ હોવો જોઇએ અને જો કાર્યકારણ અરસ્પરસ જુદા હોય તો મૃતિકાદિક કારણથી ઘટાદિક કાર્ય કેમ થઇ શકે ? કારણકે કારણમા કાર્યની શકિત હોય તોજ કાર્ય થાય, એતો નિશ્ચયજછે કે જ્યા કાર્યની શકિતઅવિદ્યમાન હોય ત્યાથી તે પદાર્થ કદાપિ ઉત્પન્ન થઇ શકતો નથી જેવી રીતે સસલાના શી ગડા અ-વિદ્યમાન વસ્તુ છે અર્થાત શશરૂપ કારણમા શી ગડારૂપ કાર્યની શકતીજ નથી, તેથી શશ શી ગ રૂપ કાર્યની ઉત્પત્તીનો અભા વજ દેખાય છે, કહેવાનો આશય એવો છે કારણમા કાર્યની શકિતનો સ્વીકાર કરવામા આવેતો કાર્ય કારણનો અભેદ સ હજ જણાઇ આવેછે દ્રવ્ય કારણરૂપે રહેલુ જ હતુ અને જ્યારે કાર્યની ઉત્પત્તિ કારણમા થઇ ત્યારે તે દ્રવ્ય માત્ર પર્યાય રૂ-પે થઇ ગયુ, વાસ્તવિક રીતે કારણથી કાર્ય અભિન્ન રૂપેજ છે, જેવી રીતે ઘટાદિક કાર્ય મૃત્તિકાથી ઉત્પન્ન થાય છે તોપ ણ મૃતિકાથી અભિ ન છે તેમજ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનુ અભિ ન્ન પણ જાણવુ (૭)

(કારણમા જો કાર્યની સ તા હોય તો કારણમા કાર્ય દેખાતુ કેમ નથી એવી શ કાનો ઉ તર આપે છે)

દ્રવ્ય-રૂપ છતિ કાર્યનીજી
તિરો ભાવની શક્તિ
આવી ર્ભાવે નીપજેજી
ગુણ પર્યાયની વ્યક્તિરે—ભવિકા ॥૮॥

ભાવાર્થ—કાર્યરૂપ કારણમા કાર્યની દ્રવ્યરૂપે તિરાભાવની શક્તિ છે ગુણપર્યાયની વ્યક્તિથી સામગ્રી મળે ત્યારે પ્રગટ ભાવે કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે (૮)

વિવેચન—જ્યાસુધી કાર્ય ઉપન્ન નથી થયુ હોતુ ત્યા સુધી કારણમા સત્તારુપે દ્રવ્યની તીરાભાવની શક્તી રહેલી હોય છે, અને તેજ શક્તિમા જ્યારે સંપુર્ણ સામગ્રીનો યોગ થઈ જાય છે ત્યારે ગુણ અને પર્યાય પ્રગટ થવાથી પોતાની મેળે પ્રકટ થાય છે અને કાર્ય જણાઇ આવે છે, અહીં આ કાર્યના પર્યાયની સમાનતાથી તીરાભાવ અને આવીર્ભાવને પણ કાર્યના નિયામક સમજવા જોઇએ કારણ કે તેથી કરીને આવીર્ભાવને સત્ અસત્ વિકલ્પથી દૂષણ લાગતુ નથી, તીરાભાવ અને આવીર્ભાવ ને અનુસરીને પર્યાયની કલ્પના કરવામા આવે છે, ઉદાહરણ તરીકે ઘટ રૂપ કાર્ય નહિ દેખાવાથી મૃતિકાના પીંડમાથી ઘટ ની જે શક્તિ રહેલી છે તે સામાન્ય શક્તી છે કુંભકાર, ચાક,

દડ વિગેરે કારણોના સમૂહથી રકતાદિ ગુણ અને પૃથુ બુધ્નુ ત્વ ગ્રીવત્વાદિ પર્યાય રૂપે પ્રગટ થાય છે, અને ત્યારે ઘટ રૂપ કાર્યનો વ્યવહાર થયો એવી રીતે કારણમ કાર્યનો ઉપચાર સમજવો (૮)

(બે ગાથાથી નૈયાયિક મતનુ સમાધાન કરે છે)

નૈયાયિક ભાસે ઇસ્યુ જી
જીમ અછતાનુ રે જ્ઞાન
હોવે વિષય અતીતનુ જી
તિમ કાર્ય સહિનાણરે—ભવીકા ॥૯॥

ભાવાર્થ—નૈયાયિક મતવાળા એમ કહે છે કે જેમ અછતા પદાર્થનુ જ્ઞાન અતીત પદાર્થના વિષય રૂપ થાય છે તેમ અવિદ્યમાન ઘટ આદિ કાર્ય પણ નિશ્ચય પૂર્વક થાય છે. (૯)

વિવેચન—નૈયાયિક મત વાળાનુ કહેવુ એવા પ્રકારનુ છે કે જેવીરીતે અસત્ એટલે અવિદ્યમાન ઘટ આદી પદાર્થનુ

---

૧ પેગળ કોસ વિરિ

જ્ઞાન અતીત એટલે ભૂત પદાર્થના વિષય વાળુ થાય છે તેવી રીતે કારણમા અવિદ્યમાન રૂપ ઘટ આદિ કાર્ય મૃત્તિકા અને કુંભકાર આદિ સામગ્રીથી ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે જ્યારે અસત્ પદાર્થનુ જ્ઞાન થાય છે ત્યારે અવિદ્યમાન પદાર્થની ઉત્પત્તિ કેમ ન થાય અર્થાત થવીજ જોઇએ દંડ ચક્ર વિગેરેને ઘટના કારણ રૂપ અમે જે કહીએ છીએ તેમા તો લાઘવ છે અને જૈન મત પ્રમાણે તો દંડાદિકજ ઘટ ના પ્રગટપણાના કારણ રૂપ કહેવાય છે તે તો ગૌરવ રૂપજ છે વળી ઘટની પ્રગટતાના કારણ રૂપ તો નેન છે પણ દંડ વિગેરે નથી તેથી કારણથી કાર્યનો જે ભેદ અમે માનીએ છીએ તેજ સત્ય છે તથા દ્રવ્ય રૂપ ઘટની અભિવ્યક્તિનુ કારણ દંડનો અભાવ છે પણ દંડ નથી અને ઘટના પ્રગટ થવામા નેત્રાદિકને જે કારણ માનવામા આવે છે તેથી ગૌરવમા ઘટાડો નથી થતો એમ સમજવુ આ પ્રમાણે નૈયાદિકોનુ માનવુ છે

(હવે ઉપરની મા યતાનુ સમાધાન કરે છે.)

તે મિથ્યા નહિ સર્વથાજી
અછતો વિષય અતીત

પર્યાયારથ તે નહિજી
દ્રવ્યારથ છે નિત્યરે—ભાવિકા॥૧૦॥

ભાવાર્થ—અતીત વિષય (જે ઘટાદિ) તે સવથા મિથ્યા નથી કારણકે પર્યાયાર્થથી જે અનિત્ય હોયછે તે દ્રવ્યાયાર્થિક નયથી નિત્ય હોય છે(૧૦)

વિવેચન—નૈયાયિકનુ ઉપરનુ જે કહેવુ છે તે મિથ્યા છે કારણકે અતીત વિષય વાળા જે ઘટાદિને સર્વથા અસત્ નથી કારણકે અતીત વિષય વાળો ઘટ પર્યાયાર્થિક નયથી નથી સમજવાનો પણ દ્રવ્યાર્થીક નયથી તે નિત્ય છે એમ સમજવાનુ છે તાત્પર્ય એ છે કે ઘટ નો નાશ થઈ ગયા પછી પણ તે મૃત્તિકારૂપે વિદ્યમાન રહે છે જોતે દ્રવ્ય સર્વથા ન હોય તો સસલાના શીગ ની પેઠે સર્વથા અભાવ થઇ જાય અને જે પદાર્થ સર્વથા અવિદ્યમાનપણે જ્ઞાનમા ભાસે છે તે પદાર્થમા વિદ્યમાનપણુ કેવી રીતે આવીશકે ! અર્થાત નજ અવીશકે તેથી કરીજે કાળ ભૂત વિષય છે તે સર્વથા અસત્ નથી, પરતુ સત્ રૂપેજ પ્રવર્તે છે અહિઆ એ સમજવાનુ છે કે જે વસ્તુ દ્રવ્યાર્થિક નયથી નિત્ય પણે વર્તે છે તે વસ્તુમા આકારનો અભાવ હોવાથી પર્યાયા

ર્થિક નયથી અનિત્ય પણું દેખાયછે પણ ખરૂ જોતા તો દ્રવ્યમા સમવાયી ભૂત વિષય પદાર્થ રહેલો છે તે કારણનો ઉદય થવાથી કાર્યપણાને પ્રાપ્ત થઇ ને દેખાય છે તેથી કરીને સત્ પદાર્થનીજ ઉત્પતિ થાય છે પણ અવિદ્યમાન પદાર્થની ઉત્પત્તિ નથી એમ નિશ્ચયથી સમજવું (૧૦)

(જ્ઞાનના સ્વભાવથી અછતા અર્થ નમજાય છે એમ તે કહે છે)

અછતો ભાવે જ્ઞાનનેજી
જો સ્વભાવે સસાર
કહેજો જ્ઞાનાકાર તોજી
જપે યોગાચારરે—ભવિકા ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—જો જ્ઞાનના સ્વભાવથીજ અનત્ પદાર્થનો ભાસ થતો હોય તો આ સમસ્ત સસાર જ્ઞાનાકાર પ્રમાણેજ પરીણમી જાય અને એથીતો યોગાચાર નામનો ત્રીજો બૌદ્ધ મતજ સિદ્ધ થઈ જાય (૧૧)

વિવેચન—અતીત પદાર્થનો ભાસ જ્ઞાનના સ્વભાવમા કાઇપણ થઈ શકે નહિ કારણ કે એમ માનવાથી આ સસાર

ના સમસ્ત પદાર્થને જ્ઞાનમા ભાસ થવો જોઈએ પણ તેમ તો નથી કારણ કે અનાદિના અજ્ઞાનને લઈને બાહ્યાકાર અસત્ રૂપેજ જણાય છે જેમ સ્વપ્નમા જેજે પદાર્થનો ભાસ થાય છે તે તે વખતે સત લાગવા છતા અસત્ હોય છે તેમ અનાદિ ની અજ્ઞાન વાસનાને લીધેજ અસત્ પદાર્થનો જ્ઞાનથી જાણે ભાસ થતો હોય એવુ દેખાય છે પણ વિચારવાનુ એ છે કે જો અસત્ પદાર્થનો ભાસ થવાનુ કારણ જ્ઞાનજ હોય તો આ આખુ જગત્ જ્ઞાનાકાર પણેજ થઈ જાય કારણ કે બાહ્ય દ્રષ્ટીથી દે ખાતા સઘળા પદાર્થ અસત્ છે અને બાહ્યાકાર રહિત શુદ્ધ જ્ઞાનમાજ અછતા પદાર્થનો ભાસ થાય છે એમ જો કહેવામા આવે તો અનાદિની અજ્ઞાન વાસનાનો અભાવ સિદ્ધ થશે અને તેમ માનવા જતા તો યોગાચાર નામનો બૌદ્ધનો સીદ્ધાંત સિદ્ધ થશે કારણકે બાહ્યાકાર રહિત શુદ્ધ જ્ઞાનતો બુદ્ધનેજ હોય છે પણ તેમ માનવુ વાસ્તવિક નથી માત્ર બાહ્ય આકારમા અનાદિ ની અજ્ઞાન વાસનાને લીધેજ અસત્ પદાર્થનો ભાસ થાય છે. એટલે સમજવાનુ એ છે કે ભૂત કાલ વિષયક પદાર્થ જ્ઞાનમા અસત્ પદાર્થનો ભાસ નથી થતો પણ સત્ પદાર્થના અનેક કારણો જે તિરો ભાવ શકિત રૂપે ગુપ્તપણે રહેલા છે તેનાથી બહાર દેખાતા આકર ઉત્પન્ન થાય છે તેથી મૂળ દ્રવ્ય રૂપથી

તો કાંઈ પદાર્થની ઉત્પત્તિ નથી થતી તેમજ નાશ પણ નથી થતો કારણ કે દરેક પર્યાયમા દ્રવ્યનો અન્વય સબધ સ્પષ્ટ પણે દેખાઇ આવે છે માટે દ્રવ્ય પદાર્થમા તો ઉત્પત્તિએ નથી અને વિનાશ પણ નથી અને પર્યાયથી તો સર્વ પદાર્થની ઉત્પત્તિ અને નાશ બને થાય છે અને જે પર્યાય દ્રવ્યમા સત્પણે છે તે પર્યાયમા નિશ્ચય રૂપનો અનુભવ થઇ શકે છે પણ જે પર્યાય દ્રવ્યમા અસતપણે છે તે પર્યાયમા જે અનુભવ થાય છે તે ચલાયમાન રહે છે કેમકે શખ તદન ઉજ્વલ હોય છે પણ કમળાના રોગને લીધે શખ પીળા રગનો દેખાય છે અને તેજ કમળાનો રોગ દૂર થાય છે ત્યારે શખનુ મુળ ઉજ્વળ રૂપ દેખાયછે કારણકે શખમા પીતાદિ પર્યાયનો અનુભવ તે અવિચળપણે નથી પણ ચલાયમાન રૂપે છે કેમકે શખમા નિર્દોષપણે જે ઉજ્વળ આકાર દેખાય છે તેનો વિનાશ અને કમળાના રોગથી જે પીળા પણુ દેખાય છે તેનુ ઉપજવુ તે પીળાપણાના પર્યાયથી નથી થતુ પણ જ્યારે નેત્રનો રોગ દૂર થાય છે ત્યારે આપો આપ ભ્રાન્તિનો વિનાશ થઇ જાય છે અને એમ થવામા હેતુનો અભાવ નથી કારણ કે વસ્તુમા જે કૃત્રિમ સ્વભાવ છે એમા બીજા પદાર્થના વ્યાપાર કાંઈ પણ કરી શકતો નથી

પરંતુ જે કારણથી કૃત્રિમ સ્વભાવ ઉત્પન્ન થયો હોય છે તે કારણની નિવૃત્તિ થએ તે પર્યાય સ્વયમેવ નષ્ટ થઇ જાય છે (૧૧)

(દ્રષ્ટાંતથી ઉપરની બાબત સિદ્ધ કરે છે)

હમણા જાણ્યો અરથનેજી
એમ અતીત જે જણાય
વર્તમાન પર્યાયથી જે
વર્તમાનતા થાયરે—ભાવિકા ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—હમણા અતીત પદાર્થ જાણ્યો એમ જે કહેવાય છે તે વર્તમાન પર્યાયથી તો વર્તમાનપણુ જ થયુ એમ સમજવુ (૧૨)

વિવેચન—જો એ પદાર્થનુ સર્વથા જ્ઞાન થતુ હોય તો અતીત પદાર્થ ઘટાદિની મને હમણા ખબર પડી એમ આકારની પ્રતીતિ કેમ થાય છે કારણ કે તેનુ તો સર્વકાળે જ્ઞાન હોવુ જ જોઇએ પણ તેમનથી થતુ માટે ભુતપદાર્થપણ વર્તમાન પર્યાયથી વર્તમાન પણે જણાય છે દ્રવ્યથી સતરૂપ અતીત ઘટને વિષે વર્તમાન જ્ઞેય આકાર રૂપ પર્યાયથી હમણા અતીત ઘ

ટનુ જ્ઞાન થાય છે અથવાતો નૈગમ નયથી વર્તમાન પણાનો તેમા આરોપ કરીએ ત્યારે અતીત પદાર્થનુ જ્ઞાન થાય છે પણ સર્વથા જ્ઞાન સ્વભાવથી અછતા પદાર્થનુ જ્ઞાન નથી થતુ (૧૨)

(વળી ભેદભાન દર્શાવે છે)

ધર્મી અછતે ધર્મનો જી
અછતે કાળે સુહાય
સર્વ કાળ નિર્ભય પણેજી
તો સસસિ ગ જણાયરે–ભવિકા–॥૧૩॥

ભાવાર્થ—જો (અતીત ઘટરૂપ) ધમી અસત્ હોવા છ તા તેના (આકાર રૂપ) ધર્મ પણે સર્વ કાળે ભાસે છે તો સસલાના શિંગડા પણ નિર્ભયપણે સર્વ કાળને વિષે જણાતા હોના જોઇએ પા તેમતો નથી યતુ (૧૩)

વિવેચન—અતીત ઘટ જે ધર્મી અવિદ્ય માન હોય ત્યારે અવિદ્યમાન આકારરૂપ જે ધર્મ તે ઘટાભાવ કાળમા વિદ્યમાનરૂપે

દેખાય છે આવી રીતે જો કહેવામા તો તો સસલાના શીંગડા જે સર્વ કાળને વિષે નિર્ણયપણે દેખાતા નથી તેનુ અસ્તિત્વ કેમ જણાવી શકાતુ નથી કારણ કે ત્રણે કાળને વિષે અવિદ્યમાન પદાર્થનો સંભવ તમે બતાવો છો અને અસત્ ઘટની ઉત્પત્તિ મૃત્તિકાથી તથા ભૂતકાળના અસત્ ઘટનુ અસ્તિત્વ તમે માની લીધુ છે તો પછી અસત્ એવા સસલાના શિંગડાને પણ બનાવી આપવા જોઇએ (૧૩)

(અસત્ વસ્તુનો બોધ અને ઉત્પત્તિ ન હોય તે કહે છે)

તે માટે અછતા તણોજી
બોધ ન જનમ ન હોય
કારણ કારણને સહીજી
છે અભેદ ઇમ જોયરે—ભવિકા ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ—તેથી કરીને અસત્ પદાર્થનો બોધ અને ઉત્પત્તિનો સંભવ થઈ શકતો નથી જેવી રીતે કાર્ય કારણના અભેદ નિશ્ચયપુર્વક છે તેમજ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનો પણ અભેદ છે ॥૧૪॥

વિવેચન—અગાઉ જણાવી ગયા તે હેતુઓએ કરીને હવે એમ સિદ્ધ થાયછે કે જે પદાર્થ અસત્ છે તેનુ જ્ઞાન કોઇ પણ કાળને વિષે થઇ શકતું નથી તેમજ અવિદ્યમાન પદાર્થની ઉત્પત્તિનો પણ કદાપિ સંભવ જણાતો નથી અર્થાત સત્ પદાર્થનુ જ જ્ઞાન અને સત્ પદાર્થનીજ ઉત્પતિ સંભવેછે કાર્ય અને કારણ નો નિશ્ચયથી જેમ અભે છે તેમજ દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાયનો પણ નિશ્ચયથી અભેદજ જણાય છે માટે નિશ્ચયથી તે ત્રણેનો અભેદ સ્વીકારવો અને જે ભેદ જણાય છે તે માત્ર વ્યવહારથીજ છે બીજી ઢાળમા ભેદ જણાવ્યો હતો અને આ ત્રીજી ઢાળમાં અભેદ પક્ષ બતાવ્યો તેનુ કારણ ઉપર કહ્યુ તેજ છે (૧૪)

(વ્યવહાર અને નિશ્ચય બને નયના મતને બતાવીને સ્થિત પક્ષ કહે છે.)

ભેદે ભણે નૈયાયિકોજી
સાંખ્ય અભેદ પ્રકાશ
જૈન ઉભય વિસ્તારતોજી
પામે સુજશ વિલાસરે–ભવિકા ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—નૈયાયિકો ભેદ પક્ષનો સ્વિકાર કરે છે અને સાંખ્ય મતવાળા અભેદ પક્ષને માન્ય રાખે છે પરંતુ જૈન મતાવલંબીઓ તો ભેદ અભેદ બંને પક્ષનો વિસ્તાર કરે છે અને તેથી તેના ઉત્તમ જશનો આ જગતમાં વિસ્તાર થઈ રહ્યો છે (૧૫)

વિવેચન—બીજી ઢાળમાં દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાયનો જે પરસ્પર ભેદ બતાવ્યો તેનું એકાંતે ગ્રહણ કરનાર નૈયાયિક મત વાળાઓ છે અને ત્રીજી ઢાળમાં કાર્ય કારણ તથા દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનો અભેદ બતાવ્યો તેનું એકાંતે ગ્રહણ કરનાર સાંખ્ય મત વાળા છે અને તેથી તેઓ બંને એકાંત વાદી અને પક્ષ પાતી હોવાથી સત્ય માર્ગથી દુર રહેનારા છે પરંતુ અપેક્ષાને બરાબર સમજનાર જૈન મતવાળાઓ વ્યવહાર અને નિશ્ચય બંને નયનો પક્ષ સમજીને દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયના ભેદ અને અભેદ બંને પક્ષનો સ્વિકાર કરે છે અને તેથી અપેક્ષિત વચનને માન્ય રાખનાર જૈન મતનો સુજશ સર્વ સ્થળે વિજયવંત થાય છે નૈયાયિકોનું એમ માનવું છે કે કાર્ય અસત્ દેખાય છે અને કાર્ય કારણ તથા ગુણ ગુણીનો પરસ્પર ભેદ છે અને સાંખ્યમતવાળાનું એમ માનવું છે કે સત કાર્ય દેખાય છે અને કાર્ય કારણ તથા ગુણગુણીનો સર્વ

થા અભેદજ જણાય છે આ પ્રમાણે બને મતની માન્યતા છે પણ પક્ષાપક્ષે તે સત્ય નથી, જૈન મતનુ તો પામવુ છે કે કાર્ય કથચિત્ સત્ અને કથચિત અસત્ દેખાય છે અને કાય કારણ તથા ગુણગુણીનો કથચિત ભેદ અને કથચિત અભેદ જણાય છે આવો પક્ષપાત રહીત સ્યાદ્વાદમતને જૈનને માન્ય છે અને તેજ સર્વ સ્થળે વિજયવત છે એક સ્થળે કહ્યુ છે કે –

य एव दोषाःकिल नित्यवादे
विनाशिवादेपि समास्त एव
परस्पर ध्वंसिपु कटाकेपु
जयत्य धृष्य जिनशाशनते ॥

અર્થ—જે દોષ હમેશ નિત્ય વાદમા છે તેજ દોષ સવ થા એકાન્ત વાદથી અનિત્ય વાદમા પણ જણાય છે તેથી કરી ને પરસ્પર નાશ કરવા વાળા કટક સમાન અનેક મતમા અનેકાતવાદી એવુ જૈનશાશન પ્રબલપણે જયવત વને છે (૧૫)

ઢાળ ચોથી

નદનકુ ત્રિમલા હુલરાવે–એદેશી

(ભેદ અને અભેદના વિરોધની આશકા ટાળે છે)

ભેદ અભેદ ઉભય કિમમાનો
જ્યા વિરોધ નિરવારો રે
એક ઠામે કહો કિમ કરી રહેવે
આત પને અવાગે રે
શ્રુત ધર્મે મન દૃઢ કરી રાખો
જીમ શિવ સુખ ફલ ચાખો રે ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—(આશંકા) જ્યા પ્રત્યક્ષ વિરોધનો નિરધાર જણાય છે એવા ભેદ અને અભેદ બન્નેને એકજ સાથે કેમ માન્ય રાખો છો કારણ કે અંધકાર અને પ્રકાશ બન્નેનો એકજ સ્થળે સંભવ કેની રીતે થઈ શકે? આવી આશંકાવાળાઓ એ શ્રુત ધર્મને વિષે (પોતાની અજ્ઞાનતાને લીધે શંકા નહિ કરતા) દૃઢ મન રાખવું કારણ કે તેથી ઉત્તરોત્તર મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે (૧)

વિવેચન–બીજી ઢાળમા દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો ભેદ બતાવ્યો અને ત્રીજીમા અભેદ બતાવ્યો હવે ભેદાભેદની માન્યતા સત્ય છે એ બતાવતા આ ચોથી ઢાળ કહે છે કેટલાએક પરમત વાદિઓનુ એમ કહેવુ થાય છે કે જેમા પ્રત્યક્ષ પરસ્પર વિરોધ

જણાય છે એવુ ભેદ અને અભેદનુ એક સ્થળે હોવુ કેમ સભવી શકે? કારણ કે ભાવાભાવરૂપે બનેનો વિરોધજ જણાય છે જ્યા દ્રવ્યાદિકનો ભેદ હોય ત્યા અભેદ ન હોઇ શકે અને જ્યા અભેદ હોય ત્યા ભેદ ન હોઇ શકે એટલે જેવી રીતે એકજ સ્થળે અધકાર અને પ્રકાશ બને સાથે રહી શકતા નથી તેમ ભેદ અને અભેદ એકજ દ્રવ્યમા રહી શકેજ નહિ આચારગ સૂત્રમા પણ કહ્યુ છે કે *वितिगच्छ समावन्नेण अप्पाणेण न लभते समाहिं* એટલે શકા સહિત ચારિત્રવત આત્મા સમાધિને પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ માટે જ્યા સુધી શ્રુત ધર્મને વિષે શકા હોય ત્યા સુધી ચારિત્ર ફળે નહિ તેથી કરીને સદ્‌ગુરૂ મુખે શકાનુ સમાધાન કરી શ્રુત ધર્મને વિષે દ્રઢ મત વાળા થવુ જોઇએ કે જેથી ઉત્તરોત્તર મોક્ષરૂપ સુખના ફળને પ્રાપ્ત કરી શકાય (૧)

(હવે ઉપરની શકાનુ સમાધાન કરે છે)

એહવી શિષ્યની શકા જાણી

પરમારથ ગુરૂ બોલેરે

અવિરોધે સવી ઠામે દીસે
દોય ધર્મ એક તોલેરે—શ્રુત ॥ ૨॥

ભાવાર્થ—શિષ્યની ઉપરની શકા જાણીને ગુરૂ તે શકાના સમાધાન રૂપ પરમાર્થને કહે છે જે કે દેખતામા વિરોધ જણાય છે પણ ભેદાભેદને વિરોધ નથી કારણ કે ભેદ અને અભેદ એ બને ધર્મ સર્વ સ્થળે અવિરોધરૂપ અને એકતાએ જ જણાય છે (૨)

વિવેચન—ભેદ અને અભેદ એકજ દ્રવ્યમા ન હોઇ શકે એવી જે શકા ઉપરની ગાથામા કહી તે શિષ્યની શકાનુ સમાધાન કરતા ગુરૂ કહેછે કે યદ્યપિ ઘટ અને ઘટા ભાવનો પરસ્પર વિરોધ દેખાયછે પરતુ ભેદ અને અભેદના ધર્મનો પરસ્પર વિરોધ નથી કારણ કે સર્વ સ્થળને વિષે ભેદ અભેદ રૂપ બને ધર્મ વિરોધ રહિત પણે અને એકાશ્રયી પણેજ રહી શકે છે જે કોઇ એમ કહે કે દ્રવ્યાદિકનો ભેદ સ્વાભાવિક હોવાથી સત્ય છે અને અભેદ ઉપાધિક હોવાથી અસત્ય છે તો તે માત્ર અનુભવનીજ ખામી જણાય છે કેમકે વ્યવહારથી અને ન૨ અપેક્ષાથી બનેને ગુણાદિકનો ભેદ તથા ગુણાદિકનો અભેદ હોય એવુ વચન નથી પરતુ એકજ આશ્રયમા રહેવા વાળા

ભેદ અને અભેદનો અવિરોધજ જાણવો જોઇએ એવું તાત્પર્ય છે (૨)

(વળી ભેદ અભેદનો વિરોધ દુર કરે છે)

એક ઠામે સવિજનની સાખે
પ્રત્યક્ષે જે લહિયે રે
રૂપ રસાદિકની પરે તેહનો
કહો વિરોધ કેમ કહીએરે- શ્રુત ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ—સર્વ મનુષ્યની સાક્ષીએ એકજ ઘટમા રક્ત ત્વાદિ રૂપ રસાદિક જો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તો પછી એકજ દ્રવ્યમા ભેદ અભેદનો વિરોધ કેમ કહી શકાય (૩)

વિવેચન—ઘટ દ્રવ્ય છે અને તેજ દ્રવ્યમા રક્તત્વ શ્યામત્વ આદિ ગુણ પર્યાય પ્રત્યક્ષ રીતે દેખાઇ આવેછે એટલે પર્યાયની અપેક્ષાએ જો જોઇએ તો રૂપ રસાદિક ભિન્ન જોઇ શકાય છે પણ ખરૂ જોતા ઘટ દ્રવ્ય એકજ છે અને રૂપ રસાદિક પણ તે ઘટમાજ છે તેથી એકજ દ્રવ્યમા ભેદ અભેદ હોવાનુ તો લોક વિદિત, વ્યવહારથી પ્રત્યક્ષ છે એક કેરી હોય.

તેમા રૂપ રસ પણ આવેલા છે હવે ગુણ પર્યાય થી જોઈએ તો રૂપ રસ જુદા પાડી શકાય અને મૂળ દ્રવ્યમા તો દ્રવ્ય અને પર્યાય બધુ સમાએલુ છે તેથી અભેદ પણ છે માટે ભેદાભેદ બન્નેનો એકજ દ્રવ્યમા પ્રત્યક્ષ સભવ દેખાય છે અને જ્યા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે ત્યા પરોક્ષ પ્રમાણની કે ઉદાહરણની જરૂર રહેતી નથી માટે અધકાર અને પ્રકાશનુ જે દ્રષ્ટાત અનુમાન સિદ્ધ છે તે આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આગળ માત્ર અનુભવનીજ ખાત્રી બતાવે છે (૩)

(પુદ્‌ગલ દ્રવ્યથી ભેદાભેદ નો પ્રત્યક્ષ અભિલાપ કહે છે)

શ્યામ ભાવ જે ઘટ છે પહેલા
પછી ભિન્ન તે રાતોરે
ઘટ ભાવે નવી ભિન્ન જણાય ;
રી વીરોધની વાતોરે—શ્રુત ॥૪॥

ભાવાર્થ—જે ઘટ પ્રથમ શ્યામભાવવાળો હતો તે પછી જ્યારે રાતો થયો ત્યારે તે ભિન્નજ જણાય છે અને બન્ને કાળને વિષે ઘટ ભાવે તો અભિન્નજ જણાય છે તો પછી અહિંઆ વિરોધની શી વાત છે ? (૪)

વિવેચન—ઘટ પુદગલ દ્રવ્ય છે તે મૂળ તો કાળા રંગનો હોય છે તેજ ઘટ જ્યારે ભઠ્ઠીમા પાકે છે ત્યારે પોતાની મેળે જ રકત ભાવને પામે છે અને ત્યારે તેને રકત ઘટ એવુ ભિન્ન નામ આપાય છે હવે જે ઘટ પ્રથમ શ્યામ કહેવાતો હતો તેજ રકત ઘટ કહેવાય છે આવી રીતે ભેદ હોવા છતા મૂળ ઘટ દ્રવ્ય એ બને નામથી કોઇ રીતે ભિન્ન નથી અથાત શ્યામ અને રકત એવા નામથી ભેદ જણાય છે અને તે બને પયાય મૂળ ઘટ દ્રવ્યની સાથે હોવાથી ઘટથી અભેદ રૂપે છે આવી રીતે ઘટની સાથે ભેદ અભેદ હોવામા કાઇ પણ વિરોધ જણાતો નથી આવીજ રીતે જેમ ઘટમા કાળો અને રાતો બને જુદા જુદા પર્યાય નામ પડી જતા છતા મૂળ ઘટમા ભેદ પડયો નહિ તેમજ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનો પણ પરસ્પર ભેદ માનવાના કાંઈ વિરોધ જણાતો નથી-ઘટના દ્દષ્ટાન્તથી દ્રવ્યાદિકની પરસ્પર એકયતા સમજી શકાય છે (૪)

બાલ ભાવ જે માણી રીને
તરૂણ ભાવ તે ન્યારોરે
દેવદત્ત ભાવે તે એકજ

અવિરોધે નિરધારોરે—શ્રુત ॥ ૫ ॥

(આત્મ દ્રવ્યમા ભે. અભેદ બતાવે છે)

ભાવાર્થ—જે પ્રાણી બાળક ભાવે દેખાય છે તેજ પ્રાણી તરૂણ ભાવથી ભિન્ન છે અને દેવદત્ત ભવે એટલે મનુષ્યના ભાવે તે અભિન્ન છે માટે આવી રીતે એકજ દ્રવ્યમા ભેદ અને અભેદ હોવાનો અવિરોધ નિશ્ચય પૂર્વક માનો (૫)

વિવેચન—એક માણસ જ્યારે બાળક અવસ્થામા હોય ત્યારે તેને બાળક કહેવામા આવે છે અને તેજ મનુષ્ય જ્યારે તરૂણ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાયછે ત્યારે બાળક મટીને તેને તરૂણ કહેવામા આવેછે હવે જોકે બાળક અને તરૂણ એવા બે નામ પડવા છતા તે નામનો સ્વામિ તો એકજ છે તોપણ એવો ભેદ પ્રત્યક્ષ જણાય છે અને કહેવાય છે જેમકે એક માણસનુ નામ દેવદત્ત હોય જ્યારે નાનો હોય ત્યારે તે બાળક કહેવાય છે, મોટો થાય ત્યારે યુવાન કહેવાય છે અને ઘરડો થાય ત્યારે વૃદ્ધ કહેવાય છે અભ્યાસ કરતો હોય ત્યારે વિદ્યાર્થી કહેવાય, વ્યાપાર કરે ત્યારે વ્યાપારી કહેવાય છે અને હોદ્દો ભોગવતો હોય તો અમલદાર કહેવાય આવી રીતે દેવદત્ત એકજ નામ હોવા છતા તેના જુદે જુદે વખતે જુદા જુદા

નામ પડે છે અને એ બધા નામોનો પરસ્પર ભેદ પ્રત્યક્ષ દેખાઇ આવે છે તેમ છતા દેવદત્ત પણામા આ બધા નામો અભેદપણે રહેલા છે અને તેજ પ્રમાણે દ્રવ્યાદિકમા છે તેમા જે ભેદને અભેદ કહેવામા આવે છે તે માત્ર અપેક્ષાથી છે એમ આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે અને એ અપેક્ષિત વચન તેજ સ્યાદ્વાદનુ રહસ્ય છે, એકાત વાદિઓથી તે સમજવુ અશકય છે (૫)

(ભેદ હોય ત્યા અભેદ હોયજ નહિ આવીપ્રાચિન નૈયાયિકની શકા દૂર કરે છે)

ધર્મ ભેદ જો અનુભવ ભાસે
ધર્મી ભેદ નવી કહીએરે
ભિન્ન ધર્મનુ એકજ ધર્મી
જડ ચેતન પણ લહીએરે શ્રુ૦–॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ— (પદાર્થના) ધર્મમા ભેદ છે એમ જો અનુભવનો ભાસ થાય છે તેવા ભાસથી ધર્મીમા ભેદ હોવાનુ કહેવાય નહિ કારણકે ભિન્ન ધર્મનુ ધર્મી જો એકજ

હોયનો જડ અને ચેતન ભિન્ન ધર્મ વાળા હોવાથી તેનુ ધર્મીપણુ એકજ થઈ જશે (૯)

વિવેચન—જો કે અનુભવથી શ્યામ ઘટ રક્ત ઘટ નથી અને રક્ત ઘટ શ્યામ નથી એવો ભાસ થાય છે પરંતુ કાળા ઘટની અને રાતા ઘટની બન્ને દશામા વર્તમાન ઘટ દ્રવ્યની ભિન્નતા નથી દેખાતી એવુ જે પ્રતિપાદન કરવામા આવે છે એટલે ધર્મ ભેદથી ધર્મીનો ભેદ ન હોય એમ જો માનવામા આવે તો જડ અને ચેતન ભિન્ન ધર્મવાળા હોવા છતા તેનુ ધર્મી એક હોવાનો નિશ્ચય થઇ જાય છે કદાચ એમ કહેવામા આવે કે જડ ચેતનનો જે ભેદ દેખાય છે તે તો જડત્વ અને ચેતનત્વ એ બન્ને ધર્મનો ભેદ જણાય છે કિન્તુ જડ ચેતન દ્રવ્યનો ભેદ નથી આવી રીતે જડ તે ચેતન નથી અને ચેતન તે જડ નથી એમ કહેવામા આવે તો પણ જડ ચેતન અને શ્યામ રક્ત એ બન્ને સદૃશ જ દેખાય છે અને પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ અર્થમા કાઇ પણ બાધકનો પ્રસંગ દેખાતો નથી કેમકે અનુભવ પ્રમાણથી અપ્રાપ્ત વસ્તુમા ન્યાયની પ્રવૃત્તિ થઇ શકતી નથી માત્ર ગ્રહિત વસ્તુની સિદ્ધિમા ન્યાયની જરૂર રહે છે માટે ધર્મનો ભેદ અનુભવથી

જણાય છે અને ધર્મનો ભેદ નથી માનવામા આવતો તો ભિન્ન ધર્મવાળા જડ અને ચેતનના ધર્મી એક થઇ જાય છે (૬)

ભેદાભેદ તિહાંપણ કહેતાં
વિજય જૈન મત પાવેરે
ભિન્ન રૂપમા રૂપાંતરથી
જગ અભેદ પણ આવેરે—શ્રુત ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ—જડ અને ચૈતન્યમા પણ ભેદા ભેદ કહેતાં જૈન મતજ વિજય પામે છે માટે ભિન્ન રૂપજે જીવા જીવ તેમા રૂપાતરથવાથી આખા જગતમા અભેદ પણ આવે છે (૭)

વિવેચન-વળી પણ જ્યા નૈયાયિકો જડ ચેતનમા એકાત ભેદ બતાવે છે તેમા પણ જડ અને ચેતનમા ભેદ અને અભેદ બંને બતાવિ શકનાથી જૈનમતજ વિજયી નિવડે છે જેમકે જીવ અજીવ આદિ જે ભિન્નરૂપે છે તેમા રૂપાતર દ્રવ્યત્વ પદાર્થત્વ આદિથી જગતમા અભેદપણુ આવી જાય છે આથી ભેદ અભેદનુ સર્વ જગતમા વ્યાપકપણુ જ કહેલુ છે અર્થાત્

જીવ પદાર્થ અજીવથી ભિન્ન છે તો પણ તેમા રૂપાતર લક્ષણથી વ્યાપકપણુ હોવાના કારણને લીધે જગતમા અભેદનો પણ સભવ જણાય છે તાત્પર્ય એ છે કે ધર્મ ભેદથી જે ભેદમાજ વ્યાપકપણુ કહ્યુ છે તે જીવ અને અજીવ બને દ્રવ્ય હોવાથી દ્રવ્યત્વરૂપથી જડ ચેતનમા પણ અભેદ વ્યાપકપણુ વિદ્યમાન છે જો કે જડત્વ અને ચેતનત્વ પર્યાયથી ભિન્ન છે તોપણ તે બનેને વ્યાપક દ્રવ્ય ગણુતા જગતમા અભેદ પણ જણાય છે (૭)

(વળી પણ તેજ વિસ્તારથી જણુવે છે)

જેહનો ભેદ અભેદજ તેહનો
રૂપાતર સયુતનો રે
રૂપાતરથી ભેદજ તેહનો
મુળ હેતુ નય રાતનોગે–શ્રુત ॥૮॥

ભાવાર્થ—જેનો ભે છે તેનો જ રૂપાતર સહિત અભેદ જણાય છે અને વળીતેનો રૂપાતરથી પાછો ભેદ થાય એવી રીતે ભેદ અભેદ છે તે રતનયનોમૂળ હેતુ છે (૮)

વિવેચન—જે પદાર્થનો વર્તમાન પર્યાયથી ભેદ જણાય છે તેજ વસ્તુ જ્યારે રુપાતર સહિત થઈ જાય છે ત્યારે તેનો અભેદ પણ થઇ જાય છે જેમ કે પોતપોતાના પર્યાયવી થાસ, કોશ, કુશુલ એ બધા ઘટના ભેદ છે વળી તેજ સ્થાસકુશુલ આદિ પોતપોતાના પર્યાયની સાથે જોડવામા ન આવે તો સુલ મૃત્તિકારૂપ દ્રવ્યરૂપ હોવાથી અભિન્ન પણ થઈ જાય એટલે ભેદ રહે નહિ વની તેનુ રૂપાતર થવાથી પુન ભેદ થઈ જાય છે જેમકે સ્થાસ કુશુલાદિ પર્યાય સહિત મૃત્તિકા દ્રવ્યથી એનો ભેદ છે આની રીતે જે આ ભેદનો અભેદ છે તેજ અભેદ સો મૂળ નયનુ કારણ છે અને નૈગમ સગ્રહ આદિ નયના જે સાતસો ભેદ થાય છે તે સઘળા ભેદ આજ રીતીથી દ્રવ્ય પર્યાયના અર્પણ અને અનર્પણાથી એટલે કદાચિત દ્રવ્યાર્થિક યોજનાથી અને કદાચિત અવિવિક્ષા કરવાથી પર્યાયની યોજનાવાં શતાર નય ચક્રાધ્યયનના મ યગત પૂર્વ કાળમા હતા તે

હવે દ્વાદશારનય ચક્રના મધ્યમા "વિધિર્વિધિવિધિ" ઇત્યાદિ રીતીથી એક એક નયની વચમા બાર બાર ભેદ થાય છે તેથી કરીને સમ્યક પ્રકારથી કહેવા પાડમા સખ્યા કહી છે તે સમજીને નયગમ ભગની યોજના કરવી જોઈએ તાત્પર્ય એ છે

જેનો પર્યાયો તરથી ભેદ છે તેનોજ વળી રૂપાતર થવાથી અભેદ અને ફરી વળી તેનો ભેદ એમ સો નય થાય છે (૮)

(નયના અનેક ભેદ દર્શાવે છે)

ક્ષેત્રકાળ ભાવાદિક યોગે
થાય ભગની જોડી રે
સખેપે એક ઠામે કહીએ
સપ્ત ભગની જોડી રે—શ્રુત ॥૯॥

ભાવાર્થ—જેમ દ્રવ્યાદિક વિશેષ પણે ભગ થાય તેમજ ક્ષેત્ર કાળ ભાવાદિકના યોગે પણ ક્રોડ ભગ થાય છે પણ અહીયા સક્ષેપની સપ્ત ભગી બતાવીને એમજ સ્થળે કહીએ છીએ (૯)

વિવેચન—જેમ દ્રવ્ય પર્યાયથી અનેક ભગ થાય છે તેમજ ક્ષેત્રકાળ ભાવ આદીથી પણ અનક ભગ થવાનો સભવ છે કેમકે ઘટ દ્રવ્યને સ્વ પણે કહીએ તો ક્ષેત્રાદિક ઘણ બીજા ગણાય એમ પ્રત્યેક ક્રોડો ગમે સપ્ત ભગી થઇ શકે જેમકે (૧) 'ઘટ સ્યાદસ્તિયેવ" પોતાના દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાળ ભાવની

અપેક્ષાથી કથચિત ઘટ છે (૨) "घट स्यान्नास्त्येव" પરદ્રવ્યક્ષેત્ર કાળભાવની અપેક્ષાએ ઘટ કથચિત નથી (૩) "स्यादवाच्य एव" એકજ સમયે અસ્તિનાસ્તિની વિવક્ષા નહિ કરી શકાતી હોવાથી ઘટ કથચિત અવાચ્ય છે (૪) "स्यादस्ति एव नास्त्येव" સ્વરૂપથી અસ્તિત્વ અને પરરૂપથી નાસ્તિત્વ હોવાથી ઘટ કથ-ચિત્ છે અને કથચિત્ નથી (૫) "स्यादस्ति एव स्याद वक्तव्य" એક અશ સ્વ સ્વરૂપથી અને બીજો અશ એકજ સમયમ અને રૂપથી વિવક્ષિત કરતા ઘટ છે પણ અવાચ્ય છે એમ પાચમો ભાગો થાય છે (૬) "स्यान्नास्ति अवाच्य" અન્ય દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિથી ઘટ નથી અને બીજો અશ ઉભય રૂપથી વિવક્ષિત કરતા અવાચ્ય છે તેથી ઘટનુ અસત્વ અને અવાચ્યપણુ થાય છે (૭) "स्यादस्ति नास्ति अवक्तव्य" સ્વદ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિથી ઘટનુ સત્ પણુ, પરદ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિથી અસત્પણુ તથા અસ્તિનાસ્તિ બને રૂપથી ઘટ અવાચ્ય છે એ સાતમો ભાગો થયો આ પ્રમાણે સપ્તભગી થાય છે ટુકામા કહિએ તો જે ઘટ લોક પ્રસીદ્ધ દેખાય છે તેની આપ્રમાણે સપ્ત ભગી થઇ શકે (૧) સ્વ દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાલ ભાવથી ઘટ છે (૨) પર દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવ થી ઘટ નથી (૩) એકજ વખતે બે પર્યાય નહિ કહી શકાય તેથી

અવાચ્ય છે (૪) એક અશ સ્વરૂપે અને એક અ
શ પર રૂપે કહીએ ત્યારે ઘટ છે અને નથી (૫) એક અશ
સ્વરૂપે અને એક અશ યુગપત્ ઉભયરૂપે કહીએ ત્યારે ઘટ
છે પણ અવાચ્ય છે (૬) એક અશ પરરૂપે અને એક
અશ યુગપત્ ઉભય રૂપે કહીએ ત્યારે ઘટ નથી અને અવા
ચ્ય છે (૭) એક અશ સ્વરૂપે, એક અશ પર રૂપે અને એ
ક અશ યુગપત્ ઉભય રૂપે કહીએ ત્યારે ઘટ છે નથી અને
અવાચ્ય છે આ પ્રમાણે સપ્ત ભગી સક્ષેપમા કહી છે(૯)

(હવે સપ્ત ભગીના ભેદ અભે કહેછે)

પર્યાયારથ ભિન્ન વસ્તુ છે
દ્રવ્યારથે અભિન્નો રે
ક્રમે ઉભય નયજો અર્પિજે
તો ભિન્ન ને અભિન્નરે-શ્રુત ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાથી સર્વ વસ્તુ ભિ
ન્ન છે અને દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાથી અભિન્ન છે અને
ક્રમનાર બંને નય જોડનાથી કથચિત્ અભિન્ન છે (૧૦)

વિવેચન—હવે મૂળ બે નયની અપેક્ષાથી સપ્તભંગીના ભેદ અભેદ કહે છે (૧) પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાથી દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય યુક્ત સર્વ પદાર્થ ભિન્ન છે અને (૨) દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાથી દ્રવ્યગુણ પર્યાયયુક્ત સર્વપદાર્થ કથંચિત અભિન્ન છે કેમકે દ્રવ્યનાજેગુણપર્યાયછે તેઆવિર્ભાવઅનેતિરોભાવરૂપેઠેએ મ આગળ કહેવાઇ ગયુ છે અનુક્રમે જ્યારે દ્રવ્યાર્થિક અને પ ર્યાયાર્થિક બને નયની યોજન કરીએ છીએ ત્યારે કથંચિત્ ભિન્ન અને કથંચિત અભિન્ન થઇ જાય છે કેમકે પર્યાયથી ભિન્ન છે અને દ્રવ્યથી વસ્તુ અભિન્ન છે (૧૦)

જો એકદા ઉભય નય ગ્રહિએ
તો અવાચ્ય તે કહીએરે
એકે શબ્દે એકજ વારે
દોય અર્થ નવિ કહીએરે-શ્રુત ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ—જો એકજ વખતે બને નયનુ ગ્રહણ કરી એ તો સર્વ વસ્તુ અવાચ્ય થઇ જાય કેમકે એકજ શબ્દથી એકજ વખતે બે અર્થ કહી શકતા નથી. (૧૧)

વિવેચન—ચોથો અવાચ્ય ભેદ બતાવે છે જો એકજ સમયમા પર્યાય તથા દ્રવ્ય રૂપ બને અર્થ કહેવાની ઇચ્છા કરીએ તો તે પદાર્થ અવક્તવ્ય દશામા આવી જાય છે કેમકે એ તો સહેજ સમજાય તેવુ છે કે એકજ વખતે અને એકજ શબ્દવતી બન્ને અર્થનુ કથન કોઇ કાળે થઇ શકતુ નથી સમુહાલબન જ્ઞાનથી બેવ્યકિતને કહી શકાય છે પણ તેના જુદા જુદા અર્થ એકજ વખતે કદી કહી શકાયજ નહિ માટે બન્ને નયના અર્થની અપેક્ષાથી અવાચ્ય છે (૧૧)

(પાચમો ભાગો કહે છે)

પર્યાયારથ કલ્પ ન ઉત્તર
ઉભય વીવક્ષા સ ધિરે
ભિન્ન અવાચ્ય વાસ્તુ તે કહી
સ્યાતકારને બ ધિરે—શ્રુત ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—પ્રથમ પર્યાયાર્થ નયની કલ્પના કરીને પછી બન્ને નયની જો વિવક્ષા કરવામા આવેતો તે વખતે તે વસ્તુ પર્યાયથી ભિન્ન અને બન્ને નયથી કથચિત્ અવાચ્ય થઇજાય(૧૨)

વિવેચન—હુવે પાચમો સ્યાદસ્તિ અવક્તવ્ય ભેદ કહે છે (૫) પ્રથમ તો પર્યાયાર્થિક નયની કલ્પના કરીને વસ્તુને ભિન્ન કહેવામા આવે અને પછી દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિકએ બને નયની વિવક્ષા કરવા જતા વસ્તુ અવાચ્ય થઇ જાય ત્યારે પર્યાયથી તે વસ્તુ ભિન્ન ગણાય અને બને નયથી અવાચ્ય થઈ જાય તેથી પાચમો ભાગો સિદ્ધ થઈ જાય એટલે કથચિત્ ભિન્ન છે અને કથચિત્ અવકતવ્ય છે (૧૨)

(હવે છઠ્ઠો અને સાતમો ભાગો કહે છે)

દ્રવ્યારથને ઉભય ગ્રહ્યાથી
અભિન્ન તેહ અવાચો રે
ક્રમ યુગપત નય ઉભય ગ્રહ્યાથી
ભિન અભિન્ન અવાચોરે—શ્રુત ॥ ૧૩ ॥

ભાવાર્થ—દ્રવ્યાર્થિક નયની કલ્પના કરીને પછી બને નયના યોજના કરવાથી વસ્તુ અભિન્ન થાય અને અવાચ્ય પણ થાય અને જો ક્રમવાર બને નયની જુદી કલ્પના કરીને પછી બનેની સાથેજ વિવક્ષા કરવામા આવે તો ભિન્ન અભિન્ન અવક્તવ્ય થઈ જાય (૧૩)

વિવેચન—હવે છઠો ભાગો કહે છે (૬) જો પ્રથમ દ્રવ્યાર્થિક નયની સર્વ વસ્તુમા કલ્પના કરવામા આવે તો અભિન્ન પણ જણાય અને પછી એકજ કાળમા દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક એમ બને નયની સાથે સર્વ વસ્તુમા વિવક્ષા કરવામા આવે તો વસ્તુ અવાચ્ય થઇ જાય તેથી દ્રવ્યાર્થિક નયથી અભિન્ન અને બને નયથી અવકતવ્ય એમ યોજના કરતા છઠો સ્યાત અભિન અવકતવ્ય ભાગો સિદ્ધ થયો (૭) અને જયારે અનુક્રમવાર દ્રવ્યાર્થિક નય અને પર્યાયાથિક નયની વિવક્ષા કરવામા આવે અને તરતજ દ્રવ્યાર્થિક તથા પર્યાયાથિક બને નયની યોજના કરાય ત્યારે ભિન્ન અભિન્ન અને અવકતવ્ય એમ સાતમો ભાગો થઇ જાય છે આ પ્રમાણે જેમ ભેદાભેદની એક પર્યાયમા સપ્તભગી જોડી તેમ સર્વત્ર જોડી દેવી હવે આ પ્રમાણે સપ્તભગીનો વિચાર કરતા કોઈ એમ શકા કરે કે જ્યા બે નયના વિષયનોજ વિચાર હોય ત્યા તો એક બીજાના ગૌણ મુખ્ય ભાવે સપ્તભગી થાય પણ જ્યા પ્રદેશ પ્રસ્થઆદિ (અવયવ અવયવી) નો વિચાર હોય ત્યા તો પાચ છ સાત આદિ નયના જુદા જુદા વિચાર હોય અને તેથી વધારે ભગ થઇ જાય તો પછી સપ્ત ભગીનો નિયમ કેવીરીતે રહી શકે! આ શકાના જવાબમા એમ જ

ણાવેલુ છે કે ત્યા પણ એક નયાથદુ મુખ્ય પણે ગ્રહણ કરીને બીજા સર્વનો નિષેધ કરી પ્રત્યેકની અનેક સપ્ત ભગી કરીશકાય એમ કહ્યુ પણ છે કે જેથી સ પૂર્ણ નયના અર્થનુ કથન કરવામા આવે તેના પર્યાયાધિકરણ વાકયને પણ પ્રમાણ વાક્ય કહે છે આવા પ્રકારના લક્ષણાથી જયા સ પુર્ણ પદાર્થ નુ વિવેચન થાય છે ત્યા સ્યાત શબ્દે કરીને યુક્ત સ પુર્ણ નયના અર્થના સમૃહનુ ધારણ કરવુ એક ભ ગમા નિષેધ ન થી તેથી કરીને વ્યજન પર્યાયને ઠેકાણે બે ભગ પણ અર્થ સિદ્ધિ સ મતિ ગ્રથને વિષે દર્શાવી છે તેમા એમ કહ્યુ છે કે સપ્ત વિકલ્પ સપ્ત પ્રકાર વચન પથ સપ્ત ભગી રૂપ વચન માર્ગ તે અર્થ પર્યાયમા થાય છે અને વ્યજન પર્યાય જે ઘટ કુ ભાદિ શબ્દ વાચ્યપણુ તેને વિષે સવિકલ્પ વિધિ રૂપ અને નિર્વિકલ્પ વિધિરૂપ એમ બે ભાગા થાય છે પણ અવકત વ્યાદિ ભગ અહીંઆ નથી થઇ શકતા એટલે તાત્પર્ય એ છે કે સાત પ્રકાગ્ના ભેદ સહિત જે વચન છે તેજ સપ્ત ભગી રૂપ વચન માર્ગના તે વચન અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વાદિ વિષયમા પ્રવર્તે છે અને વ્યજનપર્યાય જે ઘટ કુ ભાદિ શબ્દની વાચ્યતાછે ત્યા સવિકલ્પવિધિરૂપ અને નિર્વિકલ્પ વિધિરૂપ બે જ ભ ગથાય છે પણ અવકતવ્ય શબ્દ વિષય કહેવાવાળાને વિરોધ આવી જાય છે

અથવા સવિકલ્પ શબ્દ સમભિરૂઢ નયના મતે અને નિર્વિકલ્પ શબ્દ એવભૂત નયના મતે એમ બે ભગ જાણવા પ્રથમ જે ચાર અર્થ નય છે તે વ્યજન પર્યાય માને નહિ માટે તે નયની અહિઆ પ્રવૃત્તિ નથી આ સબધિ વિશેષ સમજણ અનેકાંત વ્યવસ્થાથી જાણી શકાય (૧૩)

સપ્ત ભગના દ્રઢ અભ્યાસી
જે પરમારથ દેખે રે
જશ કિરતિ જગ વાધે તેહની
જૈન ભાવે તસ લેખેરે—શ્રુત ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ—આ સપ્તભગી ન્યાયનો જે મનુષ્ય દ્રઢ અભ્યાસી થશે અને જે પરમાર્થને જાણશે તેનો જશ અને કીર્તિ જગમા વ્રદ્ધિને પામશે અને તેનુ જૈનપણુ ત્યારેજ સફળ થશે (૧૪)

વિવેચન—હવે આખી ઢાળનો ફલીતાર્થ કહેછે સકલાદેશી, વિકલાદેશી, નય, સપ્તભગ, પ્રમાણ, લક્ષણ ઇત્યાદિ સુક્ષ્મ રીતે અભ્યાસ કરીને જે પ્રાણી જીવા જીવાદિ પરમાર્થ સમજશે તેને સ્યાદ્વાદ પરીજ્ઞાનુ સુક્ષ્મ જ્ઞાન થશે અને

તેથી ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચ પદને પ્રાપ્ત કરી તેના જશ અને કીર્તી વધશે અને એવા તર્ક વાદમા જશ વધવાથી તે નો જૈન ભાવ સફળ થયેલો કહેવાશે કારણકે નિશ્ચય નયથી પરીજ્ઞાનનેજ સમ્યકત્વ સ્યાદ્વાદ કહેલ છે અને જેને સ્યાદ્વા દ નુ સ્વરૂપ સમજાયુ તેને પછી કોઇ પણ વિષય મા શકા નુ કારણ રહેતુ નથી (૧૪)

આ પ્રમાણે ચોથી ઢાળમા ભેદા ભેદનુ સ્વરૂપ અને સપ્ત ભગીનુ સ્થાપન દર્શાવ્યુ

ઢાળ પાચમી

આદી જીણદ મયા કરો—એ દેશી.

એક અરથ ત્રય રૂપ છે
દેખ્યો ભલે પ્રમાણેરે
મુખ્ય ત્રત્તિ ઉપચારથી
નય વાદિ પણજાણેરે
ગ્નાન દ્રષ્ટી જગ દેખીએ. ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—એકજ પદાર્થ સત્ પ્રમાણને જોઇને ત્રણ પ્રકારનો થઈ જાય છે અને નય વાદિ પણ તેને મુખ્ય અને ઉપચાર

વૃત્તિથી ત્રણ પ્રકારે જાણે છે માટે આ જગતમા જ્ઞાન દ્રષ્ટી વડે જોવુ જોઇએ (૧)

વિવેચન—પાચમા ઢાળમા નય અને પ્રમાણ સબધિના વિચારો દર્શાવવામા આવે છે ઘટ પટાદિ કે જીવ અજીવ આદિ એક પદાર્થ દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાય વડે કરીને ત્રણ પ્રકારે છે જેમકે (૧)ઘટ આદિ વસ્તુ મૃતિકાદિ રૂપથી દ્રવ્ય છે (૨) ઘટાદિકમા રૂપ રસાદિથી વિવક્ષા કરીએ અર્થાત શ્યામ રક્ત એવી રીતે જોઇએ તો તે ગુણ રૂપ છે અને (૩) ઘટ આદિ રૂપની સજાતિય દ્રવ્યત્વપણે વિવક્ષા કરતા તે પર્યાય છે આ પ્રમાણે ઘટઆદિ ત્રણ પ્રકારે થાય છે તેમજ જીવાદિકને પણ જાણવુ જોઇએ (૧) જીવ આત્મા રૂપથી દ્રવ્ય છે (૨) જ્ઞાન દર્શનાદિ વિવક્ષાથી જીવ ગુણ છે (૩)અને દેવ મનુષ્યાદિ પર્યાયનીવિવક્ષા કરતા જીવપર્યાય રૂપ છે એક પદાર્થ ત્રણ પ્રકારે જોઇ શકાય છે તેમા સ્યાદ્વાદરૂપ પ્રમાણના વિચારની આવશ્યકતા છે કેમકે સપ્ત ભગીરૂપ જે પ્રમાણ છે તેથી કરીને વસ્તુના ત્રણ પ્રકાર મુખ્ય વૃત્તિવડે જાણી શકાય છે અને નયવાદિ જો કે એક જ અશનુ ગ્રહણ કરતા હોવાથી વચનરૂપ શકિતથી એકજ અર્થને કહે છે તોપણ ઉપચારથી અર્થાત્ લક્ષણ શકિતથી એક અર્થમાથી જાણી શકાય છે જો કે એકજ કાળમા બે

વૃતિ થઇ શકતી નથી તોપણ તે [illegible]
ણ કે ગગાયા મત્સ્ય ઘાપો એ વાકયના [illegible]
વાચકતા શકિત અને વોષને લીધે [illegible]
રીતે અભિધા તથા લક્ષણા બને પ્રકારની [illegible]
જોઇ શકે છે અહી આપણે મુખ્યપણે [illegible]
અનત ધર્માત્મક વસ્તુ સ્વરૂપ [illegible]
બે વૃતિ માનવામા વિરોધ નથી [illegible]
વિદ્ર ક્રમિક બે વાકયે કરીને એ [illegible]
એ કાર્ય બોધક શબ્દથી એક [illegible]
થી અન્ય અર્થનો બોધ થઇ [illegible]
આવી રીતે જગતના ભ ન [illegible] (૧)

[વળીપણ [illegible]]

મુખ્ય વૃત્તિ [illegible]
તાસ અભેદ [illegible]
ભેદ પરસ્પ. [illegible]
તે ઉપચાર [illegible]—જ્ઞાનસાર

ભાવાર્થ—મુખ્ય વૃતિ [શકિત શબ્દાર્થ] વાળો જે દ્રવ્યાર્થ નયતે દ્રવ્યગુણ પર્યાય ત્રણેમા અભેદ વખાણે છે- અને એ ત્રણેમા પરસ્પર ભેદ છે તે ઉપચારથી જાણી લેજો [૨]

વિવેચન—અભિધા શકિત અને લક્ષણા શકિત એમ બે પ્રકારની વૃતિ આગળ કહી તેમા પહેલી અભિધા શકિત વડે કરીને દ્રવ્યાર્થિક નય દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાય એ ત્રણેમા અભેદ દર્શાવે છે અથાત ગુણ પર્યાયથી ભિન્ન જે મૃત્તિકા દ્રવ્યછે તેમા પણ ઘટાદિ પદની શકિત રહેલી છે એમ જોતા ત્રણેમા દ્રવ્યાર્થિક નયથી અભેદ દેખાય છે અને તેજ દ્રવ્યાર્થિક નય ઉપચારથી એટલે લક્ષણ શકિત વડે પરસ્પર ભેદપણુ બતાવેછે કેમકે દ્રવ્યથી ભિન્ન જે કમ્બુ ગ્રીવાદિક પદની લક્ષણા છે અને મુખ્ય અર્થનો સબધ રહેતા થકા જો પ્રયોજન પુર્વક તથા વિધ વ્યવહારને અનુસરીને લક્ષણા શકિતની પ્રવૃતિ થાય તો તે દુર્ઘટ નથી એમ કહ્યુ પણ છે કે મુખ્ય અર્થને બાધ આવતો હોય તો તે મુખ્ય અર્થની સાથે સબધ રાખવાવાળા અર્થમા જ્યા અર્થ લક્ષિત થઇ શકે તે આરોપિત ક્રિયાને લક્ષણા શક્તિ કહે છે જેમકે ગગાયાંઘોષ એ પદમા ગગાનો મુખ્ય અર્થ પ્રવાહ છે પરતુ એ મુખ્ય અર્થમા

ઘોષની અધીકરણુતાનો બાધ છે તેથી કરી ગ ગાની સાથે સ બ ધ રાખવાનો બીજો અર્થ જે ગ ગાતટ તેમા ગ ગા શબ્દની લ ક્ષણા થઇ ત્યારે ગગાયા ઘોષ એ પદનો અર્થ ગગાતટે એવો અ ન્વય થઇ ગયો તેવીજ રીતે અહીઆ પણ ઉપચાર સમજી લેવો (૨)

(વળી પણ એજ અર્થને દ્રઢ કરે છે)

મુખ્ય વૃત્તિ થકી લેખવે
પર્યાયારથ ભેદરે
ઉપચારે અનુભવબલે
માને તેહ અભેદરે—જ્ઞાન ॥ ૩॥

ભાવાર્થ—મુખ્ય વૃત્તિ થકી પર્યાયાર્થિક નય ભેદ ભાવ નેજ માને છે પરંતુ ઉપચાર અને અનુભવ બળથી તે ત્રણેમા અભેદ માને છે (૩)

વિવેચન—જેવી રીતે દ્રવ્યાર્થિક નય મુખ્ય વૃત્તિથી અભેદ ભાવ જણાવતો હતો તેમ પર્યાયાર્થિક નય મુખ્ય વૃત્તિવડે કરીને

નર્વ દ્રવ્યના ગુણપર્યાય ભેદપણે જણાવે છે જેમ કે (૧) મૃત્તિકાદિ દ્રવ્ય છે (૨) શ્યામ રક્તાદિગુણ છે અને (૩) ઘટ આદિના કણુગ્રીવાદિ પર્યાય છે આમ દ્રવ્યગુણપર્યાય મુખ્ય વૃત્તિવડે કરીને જુદા જણાય છે પણ જો ઉપચાર તથા અનુભવ બળથી જોઇએ તો પર્યાયાર્થિક નય પણ એ ત્રણેમા અભેદ પણ માને છે કારણ કે મૃત્તિકા અને ઘટ અભિન્નજ છે મૃત્તિકા વગર ઘટની ઉત્પત્તિ જ થઇ શકે નહી અને રક્તપીત પણ આવી શકે નહિ તેથી કરીને લક્ષણ તથા જ્ઞાનથી ઘટ આદિ પદાર્થ મૃત્તિકાદિ દ્રવ્યથી અભિન્નરૂપ જ છે લક્ષણા પ્રવૃત્તિથી ઘટ આદિપર્યાય મૃત્તિકાદિ દ્રવ્યમા માની લેવામા કાઇ પણ જાતનો દોષ નથી એવુ તાત્પર્ય છે (૩)

(વળી ભેદ બતાવે છે)

દોય ધર્મ નય જે ગ્રહે
મુખ્ય અમુખ્ય પ્રકારો રે
તે અનુસારે કલ્પયે
નામ વૃત્તિ ઉપચારો રે—જ્ઞાન ॥૪॥

ભાનાર્થ—ભે અને અભેદ બને ધમ મુખ્ય પ્રકારે કે ગૌણુતાથી દ્રવ્યાર્થિક કે પર્યાયાર્થિક જે નય ગ્રહણ કરે તદ અનુસાર દ્રવ્યગુણ પર્યાયની વૃત્તિથી તેની ઉપચાર કલ્પનાનુ વિધાન થાય છે (૪)

વિવેચન—દ્રવ્યાર્થિક કે પર્યાયાર્થિક નામે તે નય ભેદ તથા અભેદ સ્વરૂપ ધર્મને પ્રધાનપણે અથવા ગૌણુતાથી ગ્રહણ કરે ત્યા મુખ્યતા (સાક્ષાત્મ કેત) તથા ગૌણુતા (વ્યવહિત સ કેત) અનુસાર દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયની વૃતિથી ઉપચાર કલ્પના કરી શકાય છે તાત્પર્ય એવુ છે કે દ્રવ્યાર્થિક નય પ્રધાનપણે અભેદનુ પ્રતિપાદન કરે છે અને ગૌણુતાથી તે ભેદનુ પણ પ્રતિપાદન કરે છે તેવીજ રીતે પર્યાયાર્થિક નય મુખ્યપણે ભેદનુ અને ગૌણપણે અભેદનુ પ્રતિપાદન કરે છે જેવી રીતે ગ ગાપદનો સાક્ષાત્ સ કેતપ્રવાહરૂપ અર્થમા છે તે માટે મુખ્યતાથી તો પ્રવાહ રૂપે શક્તિ છે તથા ગ ગાના તિરે ઘોષ છે એમ કહેવુ તે ગાણ એટલે વ્યવહિત સ કેત છે માટે તે ઉપચાર કર્યો કહેવાય, એવીજ રીતે દ્રવ્યાર્થિક નયના સ કેત અભેદ રૂપમા છે અને લ ાણા શક્તિથી વ્યવહિત સ કેત અર્થાત્ ભે દ રૂપ ધર્મમા છે ગવાત્ ભેદ રૂપ અર્થ પ્રતિપાદન કરવાને માટે દ્રવ્યાર્થિક નય ની ઉપચાર ની પ્રવૃત્તિ થઇ, તેમજ પર્યાયા

થિક નયની મુખ્ય શક્તિ અને ઉપચાર શક્તિ નુ ગ્રહણ કરી ને ભેદાભેદ નય વિષયમા યોજના કરવી જોઇએ અર્થાત્ પર્યાયાર્થિક નય મુખ્ય વૃત્તિની શક્તિથી ભેદ રૂપ અર્થને કહેછે અને ઉપચાર એટલે લક્ષણા શક્તિથી અભેદ રૂપ અર્થને કહે છે (૪)

(એક નય એકજ વિષયને ગ્રહણ કરે તેને દુષણ આપે છે)

ભિન્ન વિષય નય જ્ઞાનમા
જો સર્વથા ન ભાસે રે
તો સ્વતન્ત્ર ભાવે રહે
મિથ્યા દ્રષ્ટિ પાસે રે —જ્ઞાન ॥૫॥

ભાવાર્થ—જો નયના જ્ઞાનમા નયથી ભિન્ન વિષય મા સર્વથા નજ ભાસ એમ માનવમા આવે તો એકજ નય બીજા નયોથી વિમુખ પણે સ્વતન્ત્ર રહે અને તેથી એ જ્ઞાનને લીધે તેને મિથ્યાદ્રષ્ટીનુ પાસુ રહે (૫)

વિવેચન—અમુક એક નયના જ્ઞાનમા તે નયથી ભિન્ન બીજા નયના વિષય મુખ્ય પણ તો નહિ પણ ગૌણપણે પણ

ન દેખાય એમ જે માનવામા આવે તો એક નય એકજ વિ ષયને નિરતર ગૃહણ કરી એકાતપણે સ્વતત્ર રહે અને એવી એકજ નયની એકાત સ્વતત્રતા તો સ્યાદ્વાદ મતથી વિરૂદ્ધ એ-કાતવાદ થયો કહેનાય તેથી તે એક નય દુર્નય રૂપને ધારણ કરે પણ કદાપિ સુનય થઈ શકે નહિ માટે એકાત પણે એક નય એકજ વિષયને ગ્રહણ કરે એમ માનવુ તે ખોટુ છે (૫)

એહ વિશેષાવશ્યકે
સ મતિમા પણ ધારોરે
એમ નયની સવિસ ભવે
ભેદ અભેદ ઉપચારિરે—જ્ઞાન ॥૬॥

ભાવાર્થ—વિશેષાવશ્યક અને સમતિ ગ્રથમાપણ એ વોજ અર્થ કહેલો છે એટલે સુનયના વિચારની ભેદ અભેદ બનેનો ઉપચાર સર્વ રીતે સભવે છે (૬)

વિવેચન—વિશેષાવશ્યક નામનાગ્રથમા તથાસમતિ ગ્રથમા પણ એવોજ અભિપ્રાય છે કે જો કે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક એ બે મૂળ નયથી પદાર્થનુ સ્વરૂપ જાણી શકાય છે તોપણ

જે નય માત્ર પોતાનોજ વિષય પ્રધાનપણે ગ્રહણ કરીને પરસ્પરની અપેક્ષા નથી રાખતો તે દુર્નય એટલે મિથ્યાદ્રષ્ટિ સમજવો સુનયનુ લક્ષણ એવુ છે કે તે સ્વાર્થનો ગ્રાહી પણ ઇતરાંશનો અપ્રતિપક્ષી હોય અને દુર્નયનુ એવુ લક્ષણ છે કે તે સ્વાર્થનો ગ્રાહી છે અને બીજા નયના અંશનો પણ પ્રતિ પક્ષી અથવા નિષેધક છે સુનય સમ્યગ્ જ્ઞાન્ય હોઇ શકે માટે આ પ્રમાણે નયના વિચારથી દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયના પરસ્પર ભેદ અને અભેદ વ્યવહાર ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે સ્યાદ્વાદ મતની એજ ખુબી છે કે તે એક નયથી પદાર્થને સાપેક્ષ માને છે પણ સાથે બીજા નયના વિષયનો તિરસ્કાર નહિ કરતા ગૌણ પણે તેનુ પણ ગ્રહણ કરે છે અને તેથીજ જૈન દર્શનમા સર્વ દર્શનનો સમાવેશ થાય છે બધા દર્શન એકાંત પણે પોતાનાજ વિષયને માન્ય રાખે છે ત્યારે જૈન દર્શન રૂપ સાગરમા બધા દર્શન રૂપ નદિઓ આવીને મળે છે એટલે સૌને પોત પોતાના નયની અપેક્ષાથી અગતાનાહી મની તેનુ ગ્રહણ અપેક્ષાથી થઇ શકે છે (૧)

છાંડિ મારગ એ સમો
ઉપનય મુખ્ય જે કલ્પેરે
તેહ પ્રપંચ પણ જાણવા
કહીએ તે જેમ જલ્પેરે—જ્ઞાન ॥૭॥

ભાવાર્થ—આ સરલ માર્ગને તજીને જેઓ (દિગંબરી) ઉપનયને મુખ્ય તરીકે માને છે, એ પણ પ્રપંચજ છે છતાં જેમ તેઓ ઉપનયને કહે છે તેમ અહીંઆ કહીએ છીએ (૭)

વિવેચન—પૂર્વોક્ત સરલ નય નિગમ માર્ગને તજીને ઉપચાર આદિક ટૂંકા કરવાની ઇચ્છાથી જે દિગંબરીઓ ઉપનયની મુખ્ય તરીકે કલ્પના કરે છે તે જો કે તે તો કેવળવાદ વિવાદ તો પણ દિગંબર મત શ્વેતામ્બર મતની નજીકમાજ હોવાથી તેનુ કથન જે પ્રમાણે કર્યુ છે તે પ્રમાણે આહીં કહેવાય છે ઉપનય એટલે જે નયની સમીપમાજ રહે તે અર્થાત્ નયને મળતા હોય તે (૭)

(નય ઉપનય કહે છે)

નવ નય ઉપનય તીન છે

તર્ક શાસ્ત્ર અનુસાર રે
અધ્યાતમ વાચે વલી
નિશ્ચયને વ્યવહારો રે—જ્ઞાન ॥૮॥

ભાવાર્થ—તર્ક શાસ્ત્રના અનુસારે નય નવ અને ઉપનય ત્રણ છે અધ્યાતમના મતથી તો નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ બેજ નય કહ્યા છે. (૮)

વિવેચન—દિગમ્બરીઓના મતે તર્કશાસ્ત્રને અનુસારે નવ નય કહ્યા છે જેના નામ ૧ દ્રવ્યર્થિક ૨ પર્યાયાર્થિક ૩ નૈગમ ૪ સંગ્રહ ૫ વ્યવહાર ૬ ઋજુસૂત્ર ૭ શબ્દ ૮ સમભિરૂઢ અને ૯ એવભુત અને ત્રણ ઉપનયના નામ ૧ સત્ભુત વ્યવહાર ૨ અસત્ભુત વ્યવહાર અને ૩ ઉપચરિત સત્ભુત વ્યવહાર આ પ્રમાણે દિગંબરોના ન્યાય શાસ્ત્રમાં નવ નય અને ત્રણ ઉપનય કહ્યા છે અને બીજો એક અધ્યાત્મક નામનો મત છે તેમા તો વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બેજ નય કહ્યા છે એટલે નિશ્ચયથી જીવ છે તે સિદ્ધ રૂપ છે અને વ્યવહારથી કર્મથી બંધાએલો હોય તેને જીવ કહે છે અને તે જીવ કર્મથી મુકત થાયછે ત્યારે તેને શિવ રૂપ કહે છે (૮)

(હવે એ નવ નયનુ અનુક્રમે વિવરણ કરે છે.)

પહેલો દ્રવ્યારથ નયો
દશ પ્રકારતસ જાણો રે
શુદ્ધ અકર્મોપાધથી
દ્રવ્યાર્થિક ધુરે આણોરે—જ્ઞાન ॥૯॥

ભાવાર્થ—એ નવ નયમા પ્રથમ દ્રવ્યાર્થીક નય કહ્યા છે તે દશ પ્રકારે જાણવો. જેમા અકર્મોપાધિથી શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થીક નય પ્રથમ ભેદ જાણવો (૯)

વિવેચન—હવે એ નવ ઉપનયનુ વિસ્તારથી વિવરણ કરતા પ્રથમ જે દ્રવ્યાર્થિક નય કહ્યો તેના દશ પ્રકાર કહે છે કર્મોપાધિથી રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય એ પહેલો પ્રકાર છે જે પોત પોતાના સ્વભાવ તથા વિભાવ પર્યાયથી દ્રવે છે, દ્રવશે અને દ્રવતુ હતુ તે દ્રવ્ય કહેવાય છે દ્રવ્યના બીજા અનેક અર્થ કર્યા છે (૧) જે પર્યાયને ગ્રહણ કરે અને ત્યાગ કરે તે દ્રવ્ય (૨) જે પોતાના પર્યાયને પ્રાપ્ત કરી છોડી દે તે દ્રવ્ય (૩) દ્રુ એટલે સત્તા અને તેનો જે અવયવ તે દ્રવ્ય છે (૪) સત્તાનો જે વિકાર તેનેજ દ્રવ્ય કહે છે (૫) રૂપ રસાદિક જે

ગુણ છે તેનો સભાવ એટલે સમૂહ જે ઘટાદિ પદાર્થ છે તે દ્રવ્ય છે (૬) જે થવાનુ છે તે ભવ છે અને તે ભાવી પદાર્થને યોગ્ય જે પદાર્થ છે તે પણ દ્રવ્ય છે જેમકે રાજકુમાર દ્રવ્યમા રાજા પર્યાયની યોગ્યતા છે (૭) એવી રીતે જે ભાવ પુર્વે થઈ ગયા છે તે પણ દ્રવ્ય છે આવી રીતે દ્રવ્યના ઘણા લક્ષણ છે અને દ્રવ્યનુ જે પ્રયોજન તે દ્રવ્યાર્થિક કહેવાય તેને શુદ્ધ એટલે ઉપાધિરહિત જે દ્રવ્યાર્થિક નય છે તે શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય કહેવાય છે (૮)

(દ્રવ્યાર્થિક નયની શુદ્ધતા બતાવે છે)

જીમ સંસારી પ્રાણીયા
સિદ્ધ સમોવડ ગણીયે રે
સહેજ ભાવ આગલ કરી
ભવ પર્યાયન ગણીયે રે—જ્ઞાન ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—જેવી રીતે સંસારી જીવોને સિદ્ધ સમાન ગણીએ તે શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક એટલે સહજ ભાવ જે શુદ્ધાતમ સ્વરૂપ તેજ આગળ કરવુ અને અનેક ભવ પર્યાયને ન ગણવા (૧૦)

વિવેચન—નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ એ ચારે ગતી તે સંસાર કહેવાય છે અને તેમા જે જીવોનુ ગમના ગમન થાય તે સંસારી જીવ કહેવાય છે એ સંસારી જીવ શુદ્ધ નિશ્ચય નયથી આઠ રૂચક પ્રદેશ પ્રમાણે નિર્મળ છે અને તેથી તે સંસારી જીવ સિદ્ધ સમાન છે એટલે આઠ કર્મથી રહિત છે આ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય સમજવો તાત્પર્ય એવુ છે કે જીવની અનાદિ કાળના સંસારની ગણના નહિ કરતા જીવનુ બાહ્યથી અવિદ્યમાન સિદ્ધ સ્વરૂપ છે તે અભ્યંતરમા વિદ્યમાન હોવાથી તેનુજ ગ્રહણ કરવુ અને એમ માનવાથી સંસારી આત્મા તે સિદ્ધ સમાન છે એમ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય સમજવો દ્રવ્ય સંગ્રહમા કહ્યુ છે કે ચઉદ ગુણસ્થાનક અને ચૌદ માર્ગણાની અપેક્ષાથી સંસારી જીવમા અશુદ્ધ નયની વિવક્ષા થાય છે પણ માત્ર ભાવનુજ ગ્રહણ થાય તો આત્મા શુદ્ધ નયની વિવક્ષાથી સિદ્ધ સમાનજ છે (૧૦)

(હવે ભ્રાન્તિ ભેદ કહે છે)

ઉત્પાદ વ્યય ગૌણતા
સત્તા મુખ્યજ ભ્રાન્તિ

ભેદ શુદ્ધ દ્રવ્યારથે
દ્રવ્ય નિત્ય જીમ લીજેરે-જ્ઞાન ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—ઉત્પાદ અને વ્યયની ગૌણતાથી અને સત્તાની મુખ્યતાથી બીજો ભેદ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થનો જાણવો અને એ બીજા ભેદથી દ્રવ્ય ને નિત્ય માનવું (૧૧)

વિવેચન—उत्पाद व्ययध्रौव्ययुक्त सत् એવુ તત્ત્વાર્થનુ વચન છે એટલે જે પદાર્થની ઉત્પત્તિ, વિનાશ, અને સ્થિરતા છે તે પદાર્થ સત્ છે હવે દ્રવ્યાર્થિક નયના આ બીજા ભેદમા ઉત્પાદ અને વ્યયની ગૌણતા અને સત્તાની એટલે નિત્યપણાની મુખ્યતા બતાવી અને જ્યારે ઉત્પાદ અને વ્યયને ગૌણ મનાય ત્યારે તો કેવળ સત્તા માત્ર માન્ય રહે છે અને તેથી આ નયથી દ્રવ્યના નિત્ય સ્વરૂપનુ ગ્રહણ થાય છે અને જે નિત્ય છે તે ત્રણે કાળમા નિશ્ચય સ્વરૂપે રહે છે અને તે લાગે છે પણ ઠીક કારણ કે ક્ષણ ક્ષણમા વિનાશશીલ પર્યાયોનુ પરીણામીપણુ હોય છે અને તે પર્યાયોમા અનિત્યપણાની ઉપલબ્ધિ જણાય છે પરંતુ જીવ પુદગલાદિ દ્રવ્યની જે સત્તા છે તે સદા અવ્યભિચારિણી છે અર્થાત્ નિત્ય ભાવના આશ્રયથી દ્રવ્યની સત્તા ત્રણે કાળમા અવિચલિત

સ્વરૂપે રહે છે આ પ્રમાણે દ્રવ્યના નિત્યપણાને લીધે સતા ગ્રાહક શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય નામે બીજો ભેદ થયો ૧૧

(હવે ત્રીજો ભેદ કહે છે)

હવે ત્રીજો શુદ્ધ દ્રવ્યારથો
ભેદ કલ્પના હીનો રે
જેમ નિજ ગુણ પર્યાયથી
કહીએ દ્રવ્ય અભિન્નો રે—જ્ઞાના૧૨ા

ભાવાર્થ—શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયનો ત્રીજો ભેદ કલ્પનાથી રહિત છે જેમ દ્રવ્ય છે તે પોતાના ગુણ પર્યાયથી અભિન્ન કહેવાય છે. (૧૨)

વિવેચન—જેમા ભેદની કલ્પના નથી એવો દ્રવ્યાર્થીક નયનો ત્રીજો ભેદ 'ભેદ કલ્પના રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક' એ પ્રમાણે થાય છે જેવી રીતે જીવ દ્રવ્ય તથા પુદ્ગલાદિ દ્રવ્ય પોત પોતાના ગુણ પર્યાયથી અભિન્ન છે તેવી રીતે જેમા ભેદ કલ્પના નથી તે ત્રીજો ભેદ દ-

શે છે જેકે દ્રવ્યનો ગુણ પર્યાયથી ભેદ જણાય છે તો પણ ભેદનુ અર્પણ નહિ કરતા મ ત અભેદનુજ ગ્રહણ કરીએ તો આ ત્રીજો ભેદ સિદ્ધ થાય છે અને તેથી જે દ્રવ્ય છે તેજ ગુણ અને તેજ પર્યાય છે કારણકે તદાત્મક પણુ છે જેમ એક મોટા વસ્ત્રને ફાડીને તેમાથીજ નાનુ વસ્ત્ર કાઢયુ હોય તો તે નાનુ વસ્ત્ર મોટા વસ્ત્રનો પર્યાય હોવાથી તેમાજ સમાઇ શકે છે તેવીજ રીતે જેટલા ગુણ અને પર્યાય છે તે સઘળા તદાત્મકપણાથી દ્રવ્ય રૂપજ છે ભેદ અને અભેદ આ સ્થળે વિવક્ષાને અનુસારે જાણવા જોએ અથાત્ જ્યારે દ્રવ્ય પણાથી વિવક્ષા કરવામા આવે ત્યારે દ્રવ્યપણાથી ગુણ પર્યાય અભિન્નજ છે અને જ્યારે પયાય રૂપથી વિવક્ષા કરીએ ત્યારે દ્રવ્યથી ગુણ પયાય ભિન્ન છે (૧૨)

અશુધ કર્મોપાધચી
ચોથો એહનો ભેદોરે
કર્મભાવ મય આતમા
જેમ ક્રોધાદિક વેદોરે—જ્ઞાન ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—દ્રવ્યાર્થિકનો ચોથો ભેદ કર્મોપાધિના કારણને લીધે અશુદ્ધ કહ્યો છે જેમ ક્રોધાદિક ના કારણે આત્મા કર્મ ભાવમય જણાય છે તેમ એટલે ક્રોધી કહેવાય છે [૧૩]

વિવેચન— દ્રવ્યાર્થિક નયને ચોથો ભેદ કર્મોપાધિ સહિત આત્મિક દ્રવ્ય હોય તેને કહેછે જ્યારે આત્મા કર્મને ગ્રહણ કરે છે ત્યારે તે કર્મોપાધિ સહિત કહેવાય છે અને કર્મના સંયોગથી આત્મિક દ્રવ્યમા અશુધ્ધતા ઉત્પન્ન થાય છે આવી કર્મોપાધિ સહિત થએલી જે આત્મિક દ્રવ્યની અશુધ્ધતા તે દ્રવ્યાર્થિકનો ચોથો ભેદ કહ્યો છે આ ચોથા ભેદનુ લક્ષણ એવુ છે કે જેમ આત્મા કર્મભાવ મય થાયછે એટલે કર્મની પ્રકૃતિ આત્મ પ્રદેશ માંહિ એકત્ર થાય છે ત્યારે આત્મા તાદ્દશરૂપ અર્થાત્ કર્મ સ્વરૂપ દેખાય છે ક્રોધની કર્મ પ્રકૃતિના ઉદયથી આત્મા ક્રોધી કહેવાય છે, માન કર્મના ઉદયથી જીવ માની કહેવાય છે એવીજ રીતે જે વખતે જે દ્રવ્ય જે ભાવથી પરિણત થઇ જાય છે તે વખતે તે દ્રવ્ય તદ્ભાવ રુપ સમજવો જોઇએ જેમકે અગ્નિમા પડેલુ લોહ અગ્નીની સાથે એકરૂપ થાય છે ત્યારે તે લોઢાને પણ અગ્નિ કહેવામા આવે છે, તેમ આત્મા કર્મોના ઉદય અનુસાર ક્રોધી, વિષયી, એમ જુદી જુદી રીતે કહેવાયછે અને આવાજ કારણ પર આત્મિક દ્રવ્યના આઠ કર્મો ઉપરથી આઠ ભેદ કર્યા છે [૧૩]

(હવે પાચમો ભે૦ કહે છે)

તેહ અશુદ્ધ વલી પાચમો
વ્યય ઉતપતિ સાપેખોજી
ઉત્પાદ વ્યયનુવ એકે
સમયે દ્રવ્ય જીમ પેખોજી—જ્ઞાન॥૧૪॥

ભાવાર્થ—ઉત્પત્તિ અને નાશની અપેક્ષાથી અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનય નામનો પાચમો ભેદ કહ્યો છે કારણ કે આત્મા દ્રવ્ય એકજ સમયે ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય યુક્ત છે [૧૪]

વિવેચન—દ્રવ્યાર્થિક નયનો પાચમો ભેદ ઉત્પત્તિ અને નાશની અપેક્ષા રાખવાવાળો હોવાથી અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નામે છે કારણ કે એકજ સમયમાં દ્રવ્યનો ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવ થાય છે કોઇ કહેશે કે એકજ વખતે એ ત્રણે ઉત્પાદ વ્યય ધ્રૌવ્ય સ્વરૂપ એકજ પદાર્થમા કેવી રીતે થઇ શકે છે? તો તેનો જવાબ એવો છે કે સુવર્ણ દ્રવ્યમા કડાની ઉત્પતિ થાય છે તેજ સમયે પુર્વ પર્યાય જે કેયૂર [બાજુબધ] તેનો નાશ થાય છે પણ એ બને પુર્વાપર પર્યાયમા સુવર્ણ તો એક ધ્રુવ [નિત્ય] સ્વરૂપથી વિદ્યમાન છે વળી ઉત્પાદ, વ્યય

અને ચૈતન્ય રૂપ માનનારી પ્રમાણ વચન થાય પણ નય વચન ન થાય એમ માનવુ એ પણ ખોટુ છે કેમકે મુખ્ય અને ગૌણ ભાવને ગ્રહણ કરે તે આ લક્ષણોનુ ગ્રહણ બતાવ્યા ના પોત પોતાના અર્થન ગ્રહણ મુખ્ય નયદેખાડ્યા અર્થમા નથી (૧૪)

(હવે છઠો ભેદ કહે છે)

ગ્રહતા ભેદની કલ્પના
છઠા ભેદ અશુદ્ધ
જેમ આતમિક બોલીએ
જ્ઞાનાદિક ગુણ શુદ્ધોરે—જ્ઞાન ॥૧૫॥

ભાવાર્થ-ભેદની કલ્પનાને ગ્રહણ કરે તે છઠો અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય કહ્યો છે જેમ જ્ઞાનાદિક શુદ્ધગુણો આત્માના કહેવાય છે તેમ (૧૫)

વિવેચન—જે દ્રવ્ય, ભેદભાવની કલ્પનાને ગ્રહણ કરે તે છઠો અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક ભેદ સમજવો જેમ આત્મન ગુણ એટલે આત્માના શુદ્ધ ગુણો આ સ્થળે આત્મા અને તેના ગુણોને

જુદા દર્શાવ્યા જેમકે "ભિક્ષો પાત્રમ્" એટલે ભિક્ષુનુ વાસણ હવે વાસણ અને ભિક્ષુ જેમ જુદા કીધા તેમ આત્મા અને તેના ગુણોને છઠી વિભક્તિથી જુદા પાડવા તે ભેદ ભાવની કલ્પના કહેવાય હવે ખરૂ જોતા ભિક્ષુ અને પાત્રને જેવો ભેદ છે તેવો ભેદ આત્માનો અને તેના જ્ઞાનાદિક ગુણોનો નથી તેથી આ કલ્પિત ભેદ માનવામા આવ્યો છે એમ બોલાય છે ખરૂ પણ સ્વભાવિક ભેદ નથી કારણકે ગુણ ગુણી એક બીજાથી જુદા નથી (૧૫)

[હવે સાતમો ભેદ કહે છે]
અન્વય દ્રવ્યાર્થિક કહ્યુ
સપ્ત એક સ્વભાવો રે
દ્રવ્ય એક જીમ ભાખિયે
ગુણ પર્યાય સ્વભાવોરે—જ્ઞાન ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—સાતમો ભેદ અન્વય દ્રવ્યાર્થિક કહયો છે કારણકે ગુણ અને પર્યાયના સ્વભાવથી યુક્ત દ્રવ્ય એકજ સ્વભાવવાળુ કહેવાય છે [૧૬]

વિવેચન—અન્વય દ્રવ્યાર્થિક નામનો સાતમો ભેદ એક

સ્વભાવ કહ્યો છે જેમ એક દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયે કરીને યુક્ત છે અર્થાત એક દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય સ્વભાવજ છે જેમકે ઘટદ્રવ્ય છે તેનો રૂપ આદિક ગુણ અને કંબુગ્રીવાદિ પર્યાયમા અન્વયછે કારણ કે ગુણ પર્યાયના રહેવાથી ઘટ આદિ દ્રવ્ય અન્વય રહેછે અને તે અન્વય કહેવાયછે જેના રહેવાથી જેની ઉત્પત્તિ થાય તે તેનો અન્વય છે જેમકે દંડની સત્તામા ઘટની ઉત્પતિ છે એટલે દંડ હોય તો ઘટની ઉત્પત્તિ થાયછે માટે આ અન્વય કહેવાય છે દ્રવ્ય સ્વરૂપનો સંપૂર્ણ રીતે ગુણ પર્યાયમા અન્વય છે તેથી કરીને જ્યારે દ્રવ્ય સ્વરૂપ જણાય છે ત્યારે દ્રવ્યાર્થના આદેશથી ને દ્રવ્યની સાથે અનુગત જેટલા ગુણ પર્યાય છે તે પણ જાણી શકાય છે માટે એક સ્વભાવના અન્વયથી આ અન્વય દ્રવ્યાર્થિક નામનો સાતમો ભેદ સમજવો (૧૬)

(હવે આઠમો ભેદ કહેછે.)

સ્વદ્રવ્યાદિક ગ્રાહકો
ભેદ આઠમો ભાસ્યોરે
સ્વદ્રવ્યાદિક ચારથી

છતો અર્થ જીમ દાખ્યોજી—જ્ઞાન ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—સ્વ દ્રવ્યાદિક ગ્રાહક નામનો આઠમો ભેદ દ્રવ્યાર્થિકનો કહ્યો કે સ્વ દ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટયની અપેક્ષાથી ઘટ આદિ પદાર્થનો સદ્રૂપ અર્થજ દેખાય છે (૧૭)

વિવેચન—પોત પોતાના દ્રવ્ય આદિને ગ્રહણ કરવા વાળો આઠમો દ્રવ્યાર્થિક નયનો ભેદ કહ્યો છે કારણકે પટ ઘટાદિ પદાર્થ સ્વદ્રવ્ય [illegible] ભાવથી સત્ રૂપ પ્રયોજન હોય છે [illegible] ઘટ અસ્તિભાવ [illegible] દ્રવ્ય એ [illegible] પુદ્ગલ છે, સ્વકાળથી ઘટ [illegible] છે અને સ્વભાવથી ઘટ [illegible] આ પ્રમાણે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવ એ ચારમાં સ્વ દ્રવ્યની સત્તા પ્રમાણે કરીને સિદ્ધ છે માટે "સ્વદ્રવ્યાદિગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નય" નામનો આઠમો ભેદ જાણવો (૧૭)

(હવે નવમો ભેદ કહે છે)

પર દ્રવ્યાદિક ગ્રાહકો
નવમ ભેદ તે માહિ રે

પર દ્રવ્યા દિક ચારથી
અર્થ છતો જિમ નાહિ રે—જ્ઞાન ॥ ૧૮॥

ભાવાર્થ—નવમો ભેદ 'પર દ્રવ્યાદિ ગ્રાહક' નામનો છે અને પર દ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટયથી પદાર્થ (ઘટાદિ) અસત્ રૂપ અર્થ કરીને સિદ્ધ છે (૧૮)

વિવેચન—દ્રવ્યાર્થિક નયનો નવમો ભેદ આઠમા ભેદથી ઉલટો એટલે "પર દ્રવ્યાદિ ગ્રાહક" નામનો છે અને પર દ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પર કાળ અને પર ભાવ એમ ચતુષ્ટયથી ઘટ આદિ પદાર્થ અસત્ હોવનુ સિદ્ધ છે જેમકે ઘટની અપેક્ષાથી પટ દ્રવ્ય પર છે માટે પર દ્રવ્યથી ઘટ અસત્ છે, પ ક્ષેત્રથી ઘટ મથુરા કે પાટલીપુર જ્યા બનતો હોય તેનાથી બીજા ગામનો કહેવો તે ક્ષેત્રથી અસત્ ઘટ જો વસન્ત ૠતુના ઉત્પન્ન થયો હોયતો ગ્રિષ્મ ૠતુથી એ ઘટ અસત્ છે અને ભાવથી તો શ્યામ ઘટ રકતાદિપણાથી અસત્ છે માટે પર દ્રવ્યાદિકથી દ્રવ્ય અસત્ અર્થમા જણાય છે તેથી નવમો ભેદ પર દ્રવ્યાદિ ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક કહ્યો છે, (૧૮)

(હવે દશમો ભેદ કહે છે)

પરમભાવ ગ્રાહક કહ્યો
દશમો જસ અનુસારોરે
જ્ઞાન સ્વરૂપી આતમા
જ્ઞાન સર્વમા સારોરે જ્ઞાન—૧૧૯

ભાવાર્થ—દશમો ભેદ પરમભાવ ગ્રાહક નામનો કહ્યો છે જેના અનુસારે આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપી કહેવાય છે અને જ્ઞાન તે સર્વમા શ્રેષ્ટ છે (૧૯)

વિવેચન—દ્રવ્યાર્થિક નયનો દશમો ભેદ પરમભાવ ગ્રાહક નામનો છે જેમ આત્માને જ્ઞાન સ્વરૂપી કહેવો તે પરમભાવનુ ગ્રહણ કર્યું કહેવાય જોકે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રાદિ આત્માના અનત ગુણો છે તોપણ તે સર્વમા જ્ઞાન ગુણ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે કારણકે જો જ્ઞાન હશે તો આત્માના બીજા ગુણોને જાણી શકાશે અને જ્ઞાન ગુણજ વારવાર ઉપસ્થિત રહેછે તેથી આત્માનો પરમ સ્વભાવ જ્ઞાન ગુણજછે આવી રીતે બીજા દ્રવ્યોના પણ અસાધારણ ગુણ રૂપ પરમ ભાવનુ ગ્રહણ કરી લેવુ જોઇએ આ પ્રમાણે

"પરમ ભાવ ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક" નામનો દશમો ભેદ કહ્યો, ગાથામા યશો વિજયજી ઉપાધ્યાયે પોતાનુ નામ દર્શાવ્યુ છે એ દશ ભેદ પ્રથમ જે દ્રવ્યાર્થિક નય કહ્યા છે તેના થયા

ઢાળ છટ્ઠી.

એક વાર વિગન આપ ગુરૂજી—એ દેશી

(હવે પર્યાયાર્થિક નયના ભેદ કહે છે)

ષટ્ ભેદ નય પર્યાય અરથો
પહેલો અનાદિક નિત્યર
પુદ્ગલ પર્યાય કહીએ
જીમમેરૂ ગિરિ મુખ નિત્યરે—॥ ૧ ॥

બહુ ભાતે કેલી જૈન શૈલી
સાચકુ મન ધારરે
ખોટકુ જે કાઇ જાણે
તિહા ચિત્ત નિવારરે-બહુ—॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—પર્યાયાર્થિક નયના છ ભેદ કહ્યા છે તેમાં (૧) અનાદિ નિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક એ નામનો ભેદ છે જેમકે પર્વતોમાં મુખ્ય એવો મેરૂ પર્વત પુદ્ગલનો એક પર્યાય છે તે છતાં તે અનાદિ અને નિત્ય છે (૧) આવી રીતે જૈન માર્ગની શૈલી વિવિધ પ્રકારે વિસ્તારને પામી છે માટે તેમાં મનને જે સત્ય જણાય તે ધારણ કરી રાખવું અને જે કાંઇ અસત્યરૂપ લાગે તે તરફથી ચિત્તને રોકવું (૨)

વિવેચન—પાંચમી ઢાળમાં દ્રવ્યાર્થિક નયના દશ ભેદ કહ્યા હવે આ છઠી ઢાળમાં પર્યાયાર્થિક નયના છ ભેદ કહે છે એ છ ભેદમાં પહેલો ભેદ "અનાદિનિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક" એ નામનો છે જેની આદિ એટલે શરૂઆત ન હોય તે અનાદિ કહેવાય તથા જેની ઉત્પત્તિ કે વિનાશ નહિ થતા ત્રણે કાળમાં નિશ્ચલરૂપે રહે તે નિત્ય કહેવાય છે જે પદાર્થ અનાદિએ હોય અને નિત્ય પણ હોય તે અનાદિ નિત્ય કહેવાય છે જે પર્યાય અવિનાશી અને નિત્ય હોય તે પર્યાય અનાદિ નિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક નય તરીકે સમજવો જેમકે મેરૂપર્વત પુદ્ગલ દ્રવ્યનો પર્યાય છે અને તે પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ અને નિત્ય છે કારણ કે તે શાશ્વતો છે જો કે અસંખ્યાત કાળે અન્યો અન્ય પુદ્ગલોનું સંક્રમણ થાયછે પણ

તેના જે આકાર છે તેનો એનો એજ રહે બીજા ઉદાહરણ તરીકે રત્ન પ્રભાદિક પૃથ્વી કે શાશ્વતિ પ્રતિમાઓ જાણી શકાય એ બધા અનાદિ અને નિત્ય પર્યાય છે આ ઉપરથી પહેલો ભેદ અનાદિ શુધ્ધ પર્યાયાર્થિક નામનો થયો (૧)

નય અને ભગનુ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ જેમા રહેલુ છે એવી જીનેશ્વરની વાણી તો આવા નયના અનેક ભેદે કરીને બહુજ વિસ્તારને પામી છે તેમા જે જે અપેક્ષા દર્શાવેલી હોય તે તે અપેક્ષાનુ પુરતુ લક્ષ પહોચાડીને દીર્ઘ વિચાર પૂર્વક જે સત્ય લાગે તે તુરત હૃદયમા ધારણ કરી લેવુ અને જે શશય યુક્ત લાગે તેનો તે વખતે નિષેધ નહિ કરતા પોતાના મનને તે તરફથી બીજી બાજુ તરફ ફેરી જવુ કહેવાનો તાત્પર્ય એવો છે કે જો શબ્દ ફેર જણાયનો તે તે ખોટુ માની સ્દ્વેષ કરવાની ભુલ ન કરવી પણ અર્થનો વિચાર કરી યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવુ (૨૨)

(હવે બીજો ભેદ કહે છે)

સાદિ નિત્ય પર્યાય અર્થો

જીમ સિદ્ધનો પજ્જાઓરે

ગ્રહે શુદ્ધ અનિત્ય સત્તા
ગૌણ વયઉપ્પાએરે-બહુ ॥૩॥

ભાનાથ—(૨)બીજો ભે આદિ નિત્ય પર્યાર્થ નય જાણવો ઉ ાહરણ તરીકે સિદ્ધનો પર્યાય સમજવો અને સત્તા ને ગોણ માની જેમા ઉત્પાદ અને વ્યય માનવામા આવે તે અનિત્ય શુદ્ધ પયાર્યાર્થિક નામનો ત્રીજો ભેદ કહ્યો છે (૩)

વિવેચન—પર્યાયાર્થિક નયનો બીજો ભેદ સાદિ નિત્ય પર્યાયાર્થિક સમજવો એટલે જે પર્યાયની આદિ હોય અને તે જે નિત્ય પણ હોય તે સાદિ નિત્ય પયાયાર્થિક કહેવાય, જેમકે જે જીવ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે તે જીવની મોક્ષમા જવાની આદિ થાય છે પણ મોક્ષમાથી તે જીવનુ આવવુ નહિ હોવાથી તે સાદિ નિત્ય કહી શકાય ત્રીજો ભેદ (૩) ગમન નહિ અનિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક નામનો છે એટલે જેથી પર્યાય નિરતર અનિત્ય હોય અથાત્ તે સ તામા ગૌણ હોય અને ઉત્પત્તિ તથા વિનાશથી નિરતર અનિત્ય રહે જે જે વસ્તુ વર્તમાન કાળે વિદ્યમાન છે તેનો C પાદ વ્યયની પ્રાધાન્યતા માનવાથી અનિત્ય શુદ્ધપર્યાયાર્થિક નામનો ત્રીજો ભેદ કહ્યો છે (૩)

(હવે ચોથો ભેદ કહે છે)

જેમ સમયમે પર્યાયનાશી
છતિ ગહત નિત્ય અશુદ્ધકે
એક સમયે ત્રયપર્યાય
તૃતીયરૂપે રૂધ્યરે—બહુ ॥૪॥

ભાવાર્થ—પર્યાયર્થિક નયનો ચોથો ભેદ સત્તા ગ્રાહક નિત્ય અશુદ્ધ નામનો છે જેમ એક પર્યાય વિનાશી છે એમ કહેવાય છે પણ સત્તાનો વિનાશ કહેવાતો નથી. વળી એક સમયમા ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રૌવ્ય યુક્ત ત્રણ લક્ષણથી એ એવો પર્યાય હોય છે (૮)

વિવેચન—પર્યાયાર્થિક નયના ચોથા ભેદનુ નામ સત્તા ગ્રાહક નિત્ય અશુદ્ધ પર્યાય છે એક સમયમા પર્યાયતો ઉત્પાદ વ્યય તથા ધ્રૌવ્યરૂપ ત્રણે લક્ષણ કરીને યુક્ત હોય છે કારણકે ઘટમા જ્યારે પૂર્વપર્યાય શ્યામપણુ નષ્ટ થાય છે ત્યારે ઉત્તર પર્યાય રક્તપણુ ઉત્પન્ન થાય છે હવે અહીંઆ રક્ત પર્યાયનો ઉત્પાદ શ્યામ પર્યાયનો વ્યય અને ઘટ દ્રવ્યનુ ધ્રૌવ્યપણુ એ ત્રણે લક્ષણ એક સમયમા હોય છે, પર્યાય

નુ શુદ્ધ સ્વરૂપ મત્તા હોય છે તે સ તાનુ જ્યારે ગ્રહણ થ ય છે ત્યારે નિત્ય અશુદ્ધ પર્યાયાર્થિક નામનો ચોથો ભેદ સિધ્ધ થાય છે ખરી રીતે પર્યાયમા સ ત્તાનુ દર્શન હોય નહિ છતા અહીંઆ સ ત્તાને મૂળપણે દેખાડી તેથી તે નિત્ય અશુધ્ધ પ ર્યાયાર્થિક નય કહેવાયો (૪)

(હવે પાચમા ભે દ કહે છે)

પર્યાય અરથો નિત્ય શુધ્ધો
રહિત કર્મો પાધિરે
જેમ સિદ્ધના પર્યાય સરિખા
ભવ જ તુના નિરૂપાધિ રે—બહુ ॥૧॥

ભાવાર્થ—'કર્મો પાધિ રહિત નિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક' નામનો પાચમો ભે દ કહ્યો છે. ઉદાહરણ તરીકે જેમ સસારી જીવના પર્યાય સિધ્ધના જીવો જેવા કહેનાય તેમ (૫)

વિવેચન—પર્યાયાર્થિક નયનો પાચમો ભેદ કર્મોપાધિ રહિત નિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક નામનો છે, જે પર્યાયમા કર્મની ઉપાધિ હોય છતા તેની વિવક્ષા નહિ કરતા તેના શુદ્ધ અને

નિત્ય પર્યાયનીજ વિવક્ષા કરવાથી નિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક કહેવાય છે જેમકે સંસારી જીવ કર્મ ઉપાધિએ કરીને યુક્ત હોય છે તોપણ, તે કર્મને વિવક્ષા નહિ કરતાં તેની સત્તામાં રહેલા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રાદિ મૂળ ગુણ જે સિદ્ધના જીવો જેવા જ છે તેની જ વિવક્ષા કરીએ તો તે કર્મોપાધિરહિત શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક નય કહેવાય, ભાવાર્થ એવો છે કે સંસારી જીવને અષ્ટ કર્મ લાગેલા છે પણ તેનો વિચાર કરીએ તો જેમ લીંડી [illegible] ઘણો પુરાણો ઉપાધિ [illegible] તેમ [illegible] જુદા નહિ હોવાથી ઉપાધિ રૂપ [illegible] જીવ તે કર્મથી યુક્ત છે તોપણ ત્યાંથી તે કર્મ રહિત સ્વરૂપમાં વિચારીએ ત્યારે તે સિદ્ધરૂપ દેખાય છે તાત્પર્ય એવું સમજવું કે કર્મ રૂપ ઉપાધિભાવને વિવક્ષિત ન ગણીએ અને જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રને વિવક્ષિત ગણીએ તો નિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક નામનો પાંચમો ભેદ સિદ્ધ થાય છે (૫)

(હવે છઠ્ઠો ભેદ કહે છે)

પર્યાય અરથ અનિત્ય અશુદ્ધો
સાપેક્ષ [illegible] કર્મોપાધિ

સ સારવાસિ   જીવને

જેમ જન્મ મરણ વ્યાધિર—બહુ ॥૬॥

ભાવાર્થ—છઠો ભે 'અનિત્ય અશુદ્ધ પયાયાથક' નામનો છે અને તેમા કર્મોપાધિની અપેક્ષા છે જેમ સ સા જીવોને અનિત્ય અને અશુદ્ધિ એવો જન્મ મરણનો વ્યાધિ છે તેમ (૬)

વિવેચન—પાચમા ભેદથી વિપરીત અર્થવાળો છઠો ભેદ અનિત્ય અશુદ્ધ પયાયાર્થિક નામનો છે એટલે પાચમા ભેદમા જેમ કર્મોપાધિની વિવક્ષા નહોતી તેમ છઠા ભેદમા કર્મ ઉપાધિ નીજ વિવક્ષા કરવાની છે પાચમા ભેદમા નિત્ય અને શુદ્ધ મુળ ગુણની અપેક્ષા હતી ત્યારે છઠાભેદ અનિત્ય અને અશુદ્ધ પયાયની અપેક્ષા છે જેવીરીને સ સારી જીવોના જન્મમરણ કર્મરૂપ ઉપાધિની અપેક્ષાથી છે તથા તેમા વર્તમાન પર્યાય અનિત્યછે અને કર્મનાસ યોગને લઈને અશુદ્ધપણુ છે તેથી તે અનિત્ય અને અશુદ્ધ પર્યાય કહીશકાયછે માટે કર્મોપાધિની અપેક્ષા વાળો જે અનિત્ય અને અશુદ્ધ પર્યાય હોય તે પર્યાયાર્થિક નયના છઠા ભેદમા ગણી શકાયછે (૬)

(હવે નૈગમનય કહે છે)

બહુમાન ગ્રાહિક કહ્યો નૈગમ
ભેદ તસ છે તીન રે
વર્તમાનારોપ કરવા
ભૂત અર્થે લીન રે–બહુ ॥૭॥

ભાવાર્થ–નૈગમ નય બહુ પ્રમાણ (સામાન્ય વિશેષાદિ) ગ્રહે છે અને તેના ત્રણ ભેદ છે પેલો ભેદ નૈગમ ભૂતાર્થ નામનો છે તે વર્તમાનનુ આરોપણ કરવા તત્પર રહે છે (૭)

વિવેચન–દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક એમ બે મુળ નય અને તેના ભેદ કહ્યા, હવે જે સાત નય છે તેનુ ભેદ સહિત વર્ણન કરે છે તેમા પેલો નૈગમ નામનો નય છે નૈગમ નય ઘણા પ્રમાણવાળો કહેવાય છે કારણ કે તે સામાન્ય વિશેષાદિ ઘણા પ્રકારના જ્ઞાનને ગ્રહણ કરવા વાળો છે નૈગમ–નૈકગમે એટલે જેમા એકજ અર્થનુ ગ્રહણ નથી તે તેમાથી કકારનો લોપ થવાથી નૈગમ નામ થયુ અર્થાત્ જે અનેક પ્રકારના પ્રમાણને માન્ય રાખે તે નૈગમ આ નૈગમ નયના ત્રણ ભેદ છે તેમા પેલા ભેદનુ નામ ભૂતાદિ

નૈગમ છે તે એટલે જે ભૂત પદાર્થમા વર્તમાનનુ આરોપણ કરવાન તત્પર રહે તે પહેલો ભૂત નૈગમ (૭)

ભુત નૈગમ કહયો પહેલો
દિવાલી દિન આજરે
યથા સ્વામી વીરે જીનવર
લહિઓ શિવપુર રાજ્ય—અહુ ॥૮॥

ભાવાર્થ—ભૂત નૈગમ નામના જે પહેલો ભેદ કહેલો છે તે જાણવાને ભૂતકાળમા વર્તમાનનુ વર્તમાનનીતિ આરોપણ થાય કે જેમ આજે દિવાળીને દિવસે શ્રીવીર પ્રભુ મોક્ષ પદને પામ્યા (૮)

વિવેચન—હવે પહેલો ભૂતાદિ નૈગમ નામનો ભેદ જાણ જવાને દ્રષ્ટાંત કહે છે શ્રીવીર પ્રભુ જો કે ચોથા આરાને અંતે દિવાળીના દિવસે મોક્ષે ગયા છે તોપણ વર્તમાનકાળે દિવાળી નો દિવસ આવે ત્યારે એમ કહી શકાય છે કે શ્રીવીર પ્રભુ આજે દિવાળીને દિવસે મોક્ષે ગયા, આમા ભૂતકાળના વિષયમા વર્તમાનકાળનુ આરોપણ થયુ, આરોપ તો જે પદાર્થમા કાળા વચ્છેદનો વિભાગ હોય તેમા થઇ શકે કારણ કે જો એમ ન

આરોપણ થાય અને છીપમાં ચાંદિનું આરોપણ થઈ જાય માટે વર્તમાનકાળમાં ભૂત કાળનું સ્મરણ કરાવે તે ભૂતનૈગમ કહેવાય જેની પ્રતીતિ અને સંભવ હોય તેને ભૂતકાળમાં વર્તમાનનું આરોપણ થઈ શકે એવું તાત્પર્ય છે (૮)

(હવે નૈગમ નયનો બીજો ભેદ કહે છે)

ભુતવત કહે ભાવિ નૈગમ
ભાવિ જેમ જીન સિદ્ધરે
સિદ્ધવત છે વર્તમાને
કાંઈ સિદ્ધ અસિદ્ધ રે—બહુ ॥૯॥

ભાવાર્થ—જેમ જીનેશ્વર ભગવાનને સિદ્ધ કહી શકાય તેમ ભાવી વાતને ભુતવત માને તે બીજો ભાવિ નૈગમ નામનો ભેદ છે અને ત્રીજો વર્તમાન નૈગમ નામનો ભેદ છે તેમાં સિદ્ધવત આરોપણથી કેવળી સિદ્ધ છે એમ કહેવાય છે (૯)

વિવેચન—નૈગમનયનો પહેલો ભેદ ભૂત નૈગમ નામે કહ્યો અને બીજા બે ભેદ કહે છે બીજો ભેદ ભાવિનૈગમ નામ

નો છે એટલે જે ભવિષ્યમા થવાનુ હોય તેમા થઇ ગયાનુ આરોપણ કરવુ તે જેમકે જીનેશ્વર કેવળી ભગવાન છે અને તેઓ સિદ્ધ થવાના છે એમ નક્કી છે તેથી તેઓને સિદ્ધ થયા અગાઉ સિદ્ધ કહી શકાય છે તેથી બીજો ભેદ ભૂતવત્ ભાવિનૈગમ સિદ્ધ થાય છે અને ત્રીજો ભેદ વર્તમાન નૈગમ છે તેનો અર્થ ભાવિમા વર્તમાનનુ આરોપણ કરવુ તે થાય છે જેમકે તેરમા ગુણ સ્થાનકે વર્તતા એવા કેવળીને વર્તમાન સિદ્ધ તરીકે કહી શકાય છે ભાવાર્થ એવો છે કે વર્તમાન કાળમા જીન અવસ્થા છે, થોડા કાળ પછી તેઓ સિદ્ધ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થવાના છે જો કે વર્તમાન જીન અવસ્થામા સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઇ નથી તો પણ આરોપથી કેવળી સિદ્ધ છે એમ કહીશકાય છે, આ અપેક્ષાથી જીનેંદ્ર ભગવાન કેટલેક અંશે સિદ્ધ અને કેટલેક અંશે અસિદ્ધ એમ સિદ્ધા સિદ્ધ રૂપ છે તેપણ વર્તમાન નૈગમથી તેને સિદ્ધ સમાનજ સમજવા જોઇએ (૯)

(નૈગમ નયનુ વળી ઉદાહરણ આપે છે)

ભાવિયે જીમ ભક્ત પચિયે
વર્તમાના રોપ રે

કરે ક્રિરિયા ભૂત લેઇ
ભૂત વચન વિલોપરે—બહુ ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—વર્તમાનના આરોપણથી જેમ (કાઇક નરંધેલુ હોય તોપણ) એમ કહેવાય છે કે રસોઈ રધાય છે આમા ભુત ક્રિયા ને ગ્રહણ કરીને ભુતકાલિક વચનનો નાશ થાય છે (૧૦)

વિવેચન—વર્તમાન નૈગમ ઉદાહરણથી સમજાવે છે આરોપ કરવાથી ભૂત અને ભાવિ બને વર્તમાનપણાને પ્રાપ્ત થઇ જાય છે જેમકે એમ કહેવાય છે કે રસોઇ રધાય છે આમ કહેવામા તો વર્તમાનકાળની જ પ્રતીતિ થાય છે તોપણ તેજ વખતે રસોઈનો કાઈક ભાગ રધાએલો છે અને કાઇક ભાગ હજુ પાકેલો નથી તેમ છતા પૂર્વાપર અવયવભુત ક્રિયા સમુહ ને ગ્રહણ કરીને એમ કહી શકાય કે રસોઇ રધાયછે પણ રસોઇ રધા ગઇ એમ તે વખતે કહી શકાશે નહિ, નૈયાયિક તો અતિમ ક્રિયાના નાશ સુધી વર્તમાનપણુ માને છે અને કહે છે કે રસોઈનો કાઈક અશ પકવ છે અને કાઈક અશ અપકવ છે તેથી તેવી સ્થિતિમા 'રસોઇ રધાય છે' એમજ કહી શકાય આમ માનવુ ભુલ ભરેલુ છે કારણ કે છેલામા છેલી ક્રિયાતો

હજુ થએની હોતી નથી માટે તે સ્થળે તો 'ભાવિ નૈગમથી વર્તમાનનુ આરોપણજ શ્રેષ્ટ સમજવુ જોઈએ માટે ભૂત ક્રિયા લાવીને ભૂત વાકયનો લોપ કરવો તે અયોગ્ય છે (૧૦)

(હવે સગ્રહ નય કહે છે)

સગ્રહે નય સગ્રહો
તે દ્વિવિધ ઓઘ વિશેષ રે
દ્રવ્ય સવિ અવિરોધિયા જેમ
તથા જીવ અશેષ રે—બહુ ॥ ૧૧॥

ભાવાર્થ—જે સગ્રહે તે સગ્રહનય કહેવાય તેના સામાન્ય અને વિશેષ એના બે ભે૦ છે, સઘળા દ્રવ્ય અવિરોધ સ્વભાવવાળા છે એમ કહેવુ તે સામાન્ય સગ્રહ અને સઘળા જીવ અવિરોધિ સ્વભાવવાળા છે એમ કહેવુ તે વિશેષ સગ્રહ (૧૧)

વિવેચન—જે વસ્તુ પદાર્થનો સગ્રહ કરે તે સગ્રહનય કહેવાય 'તેના બે ભેદ છે (૧) સામાન્ય સગ્રહ અને (૨) વિશેષ

સગ્રહ આ ઉદાહરણ એવુ છે કે ધર્માસ્તિકાય આદિ છએ દ્રવ્ય એક બીજાની સાથે અવિરોધિપણે વર્તે છે કારણ કે એક દ્રવ્યના સદ્ભાવમા છએ દ્રવ્યની પ્રાપ્તી થાય છે માટે તે સામાન્ય સગ્રહ ભેદ કહેવાય અને જ્યારે એમ કહેવાય કે સર્વે જીવો અવિરોધિ છે તથા સસારી અને સિદ્ધના જીવો અનત છે, ચૈતન્ય લક્ષણ યુકત હોય તે જીવ કહેવાય, એ જીવના પાચમે ત્રેસઠ ભેદ થાય છે છતા સઘળા જીવો અવિરોધિ છે ગાથાત જીવને ધારણ કરવામા કોઇ પણ જીવને વિરોધ નથી આવતો આ પ્રમાણે છ દ્રવ્યમાથી એક જીવ દ્રવ્ય વિશેષનુ ગ્રહણ કરવાથી બીજો ભેદ સિધ્ધ થાય છે

સામાન્ય માત્રને ગ્રહણ કરવા વાળુ જે જ્ઞાન તે સગ્રહ કહેવાય, એટલે જેમા સપુર્ણ વિશેષોનુ રહિત પણુ હોય તે સામાન્ય કહેવાય અથવા જે એકીભાવથી પિન્ડી ભૂત વિશેષ સમૂહને ગ્રહણ કરે તે સંગ્રહ સમજવુ એટલે પોતપોતાની જાતીને જે ઈષ્ટ છે તે દ્વારા સપુર્ણવિશેષોનુ જે એકજ રૂપથી ગ્રહણ કરાય તે સગ્રહ એવા સગ્રહ નયના બે ભેદ છે (૧) પરસગ્રહ અને (૨) અપર સગ્રહ તેમા જે સપૂર્ણ વિશેષોથી ઉદાસીન રહીને માત્ર સત્તાનેજ શુદ્ધ દ્રવ્ય માને તે પરસગ્રહ કહેવાય, જેમકે સસાર સતપણાને લીધે એક છે અને સતપણામા વિશેષ

નહિ હોવાથી અથવા સત્તારૂપ જ્ઞાન તો સઘળા પદાર્થમા છેજ એમ માનવાથી જ્ઞાન સઘળા પદાર્થોમા છે તેથી સર્વત્ર સત્તારૂપ એકત્વ છે અને સત્તારૂપ એકત્વથી સઘળા પદાર્થોનો સગ્રહ થાય છે તાત્પર્ય એવુ છે કે પરસગ્રહમા એક સતરૂપપણાને ગ્રહણ કરવાથી જગતના સપૂર્ણ પદાર્થનુ ગ્રહણ થાય છે અને સગ્રહ નયના અનુસારે આ સપૂર્ણ વિશ્વ સત્ સ્વરૂપથી એક કહેવાય છે (૧૧)

(હવે વ્યવહાર નય અને તેના ભેદ કહે છે)

વ્યવહાર સગ્રહ વિષય ભેદક
તેમજ દ્વિવિધ પ્રસિદ્ધ રે
દ્રવ્ય જીવાજીવ ભાખે
જીવ ભવિયા સિદ્ધ રે--બહુ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—સગ્રહ નયના વિષયનો ભેદ દર્શાવનાર વ્યવહાર નય કહેવાય છે તેના પણ સગ્રહ નયની પેઠે બે ભેદ છે (૧) સામાન્ય એટલે જીવાજીવ દ્રવ્ય છે અને (૨) વિશેષ એટલે જીવમા સસારી અને સિદ્ધ પણ છે (૧૨)

વિવેચન—સગ્રહ નયના ભેદક વિષયને દર્શાવનાર વ્ય વહાર નય કહેવાય છે જેના દ્વારાએ સગૃહ નય ના વિષયને વ્યવહાર થાય તે વ્યવહાર નયનાપણ બે પ્ર કાર છે (૧) સામાન્ય સગૃહ નયને ભેદક વ્યવહાર નય અને (૨) વિશેષ સગ્રહને ભેદક વ્યવહાર નય છે હવે બે ભેદને માટે ઉદાહરણ કહે છે સામાન્ય સગ્રહ ભેદક વ્યવહાર નયનુ ઉદાહરણ એવુ છે કે જીવ અને અજીવ એવા બે દ્રવ્ય છે કોઇ કહેશે કે જીવ અને અજીવ બન્ને પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મવાળા છે છતા બનેની દ્રવ્ય સજ્ઞા કેમ થઇ શકે? તેના જવાબમા સમજવાનુ છે કે દ્રવ્યને અર્થ એવા છે કે જે અનેક પર્યાયમા પ્રાપ્ત થઈ જાય તે દ્રવ્ય અને તેપ્રમાણે જીવ અને અજીવ બન્ને સાધારણ દ્રવ્યપદથી ગ્રહણ કરાયછે જેમકે જીવ ના દેવ મનુષ્ય તિર્યંચ નારકી વિગેરે પર્યાયો છે તેમ અજીવ સુવર્ણ મૃત્તિકાદિ દ્રવ્ય પણ ઘટ, કુડળ, શરાબ આદિ પર્યાયમા પ્રાપ્ત થાય છે જીવ અને અજીવ બન્નેના પર્યાયોમા દ્રવ્ય અનુગત છે માટે દ્રવ્ય એવુ પદ જીવ અજીવ બનેને માટે સામાન્ય સગ્રહ છે માટે પ્રથમ ભેદ સામાન્ય સગ્રહ ભેદક વ્યવહારનય સમજવો બીજો ભેદ વિશેષ સગ્રહ ભેદક વ્યવહાર નય કહો છે તેનુ તાત્પર્ય એવુ છે કે જીવ દ્રવ્યના સસારી

અને સિદ્ધ એવા બે ભેદ પાડતા સામાન્યગ્રા વિશેષ વ્યવહાર નય થાય છે આમા પણ સ સારી જીવને સામાન્ય માની તેના દેવ મનુષ્ય તિર્યંચ વિગેરે વિશેષ ભેદ થઇ શકે દેવને સામાન્ય ગણી વૈમાનિક વિગેરે ચાર ને વિશેષ વ્યવહાર કહેવાય એવી રીતે ઉત્તરોત્તર, વિવક્ષાને અનુસારે સામાન્ય વિશેષની ભાવના કરતા જવી જોઇએ આ વ્યવહાર નયનુ એવુ પ્રયોજન છે કે સામાન્ય સ ગ્રહથી વ્યવહાર ચાલી શકતો નથી કેમકે દ્રવ્યને પર્યાય વગર કેવળ દ્રવ્ય ગણવાથી લોક વ્યવહાર ચાલી શકતો નથી માટે "દ્રવ્ય લાવો" એમ કહેવાથી એવી આકાક્ષા જરૂર થાય છે કે કયુ દ્રવ્ય? જીવ કે અજીવ? જીવમા પણ સ સારી કે સિદ્ધ? સ સારીમા મનુષ્ય દેવ વિગેરે એમ ઉ તરો તર પર્યાયો લઇ શકે આજ રીતે સર્વત્ર સામાન્ય વિશેષ ભાવની વ્યવસ્થા સમજી લેવી (૧૨)

(હવે ઋજુસુત્ર નય કહે છે)

વર્તતો ઋજુસુત્ર ભાસે

અર્થ નિજ અનુકૂળરે

ક્ષણિક પર્યાય કહે સુખિમ
મનુષ્યાદિક સ્થૂલરે—બહુ ॥૧૩॥

ભાવાર્થ-વર્તમાને વર્તતો પોતાને અનુકૂળ અર્થ ભાસે તે ઋજુસુત્ર નય કહેવાય છે તેના બે ભેદ (૧) સૂક્ષ્મ ઋજુ સૂત્ર તે ક્ષણિક પર્યાયને માને અને (૨) સ્થૂલ ઋજુસુત્ર તે મનુષ્યાદિભિન્ન આશ્રી પર્યાય સ્થુલપણે માને છે (૧૩)

વિવેચન-હવે ચોથો ઋજુસૂત્ર નય કહે છે ઋજુસુત્ર નય નિશ્ચયપણે ભૂત ભવિષ્યથી રહિત કેવળ વર્તમાનકાળનોજ સ્વિકાર કરે છે તેમા પણ પોતાના આત્માને અનુકૂળ કાર્યના પ્રત્યયને માને છે પણ પર પ્રત્યયને માને નહિ તેના બે ભેદ કહ્યા છે (૧) સૂક્ષ્મ ઋજુ સૂત્ર એટલે તે સૂક્ષ્મ પર્યાયને માને છે કેમકે આ નયની અપેક્ષાએ સર્વ પર્યાય ક્ષણિક છે ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવ દરેક પદાર્થમા ક્ષણે ક્ષણે થાય છે અને તેથી વર્તમાન કાળે જે પર્યાયની સ્થિતિ વર્તતિ હોય તેને આ નય ગ્રહણ કરે છે અન્યની અપેક્ષાથી અવસ્થાન્તરનો ભેદ હોવાથી નિજ વર્તમાન પણે તો પર્યાયની ક્ષણિક સ્થાયિકતા માનવી એજ ઉચિત છે માટે જે પર્યાય વર્તમાન કાળે વર્તતો હોય તેજ અનુકૂળ વર્તમાન પર્યાયને ગ્રહણ કરે તે

સૂક્ષ્મ રૂજુ સૂત્ર અને (૨) સ્થૂલ રૂજુ સૂત્રનો અર્થ એવો છે કે તે સ્થુલપણે વર્તમાન મનુષ્યાદિ પર્યાયને માને છે, પણ અતીત અને અનાગત નારક તિર્યંચ આદિ પર્યાયોને માને નહી. વ્યવહાવાર નય છે તે તો ત્રણે કાળના પર્યાયને ગ્રહણ કરે છે તેથી કરીને સ્થુલ ઋજુ સૂત્ર નયની સાથે વ્યવહાર નયનો સંકર દોષ થાય છે એમ સમજવું નહિ કેમકે ભુત ભવિષ્ય ની કડાકૂટથી રહિત એવા સરલ કેવળ વર્તમાન ક્ષણ સ્થાપિ પર્યાય માત્ર સુચિત કરવા રૂપ જે નયનો મુખ્ય અભિપ્રાય છે તેનેજ ઋજુ સૂત્ર કહે છે (૧૩)

(હવે શબ્દ નય અને સમભિરૂઢ નય કહે છે)

શબ્દ પ્રકૃતિ પ્રત્યયાદિ
સિદ્ધ માને શબ્દ રે
સમભિરૂઢ વિભિન્ન અર્થક
કહે ભિન્નજ શબ્દરે—બહુ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—પ્રકૃતિ, પ્રત્યય ધાતુ આદિથી જે શબ્દ સિદ્ધ હોય તેને પાચમો શબ્દનય માને છે અને છઠો સમભિરૂઢ

નયનુ એવુ માનવુ છે કે જે ભિન્ન શબ્દ હોય તેનો અર્થ પણ ભિન્ન હોય. (૧૪)

વિવેચન—પાચમો શબ્દનય તો પ્રકૃતિ, પ્રત્યય અને ધાતુ વડે જે શબ્દ સિદ્ધ થતો હોય તેનેજ ગ્રહણ કરે છે અને લિંગ, વચન તથા ધાતુ આદિના ભેદથી અર્થનો પણ ભેદ માને છે જેમ તટ નરજાતિ, તટી નારીજાતિ અને તટમ્ એ નાન્યતર જાતિ એમ રૂપ થાય છે હવે અહિંઆ ત્રણે લીંગમા શબ્દ સ્વ રૂપનો ભેદ થવાથી અર્થનો ભેદ થઇ જાય છે અને આપ તથા જલ એ બને શબ્દોનો અર્થ જોકે એકજ છે તો પણ અપ શબ્દ સ્ત્રી લીંગી અને નિત્ય બહુ વચન છે, જળ નપુસક લિંગી અને એક વચન છે તેથી બહુ વચન અને એક વચનના ભેદથી અર્થ ભેદ છે શબ્દ નય ઋજુસૂત્ર નયને કહેછે કે જો તમે કાળના ભેદથી પદાર્થનો ભેદ માનોછો તો લિગ વચન આદિના ભેદથી ઉપસ્થિત જે પદાર્થ ભેદ છે તેને કેમ નથી માનતા ? અરૂપી પદાર્થ પણ વચનથી કહી શકાતા નથી છતા તેની અમુક સજ્ઞા કરીને કથન થાય છે તે નો શબ્દ નયમાજ સમાવેશ થાય છે છઠા સમભિરૂઢ નયનો અર્થ એવો છે કે તે શબ્દને ભિન્ન માને છે અને અર્થને પણ ભિન્ન માને છે કારણકે શબ્દનો ભેદ થવાથી અર્થનો પણ

ભેદ થઇ જાય છે આ પ્રમાણે માનીને સમભિરૂઢ નય શબ્દ નયને કહે છે કે જો તમે લિંગાદિક ભેદથી અર્થ ભેદ માનો છો તો શબ્દ ભેદથી અર્થ ભેદને કેમ નથી માનતા? જુઓ કે ઘટ શબ્દ ભિન્ન અર્થવાચક છે અને કુભ શબ્દ ભિન્ન અર્થવાચક છે કેમકે શબ્દ ભેદથી ઘટ અને કુભના અર્થમા ભેદ છે અને શબ્દ નથા અથની જે એકતા દેખાય છે તે શબ્દ આદિ નયની વાસનાને લીધે છે અથાત્ તે એકતાતો શબ્દ નયનોજ ભેદ છે સમભિરૂઢ નયનુ લક્ષણ એવુ છે કે તે પર્યાય શબ્દોમા વ્યુત્પત્તિના ભેદને આ ઢરૂ કરે છે જેમકે શક્રની વ્યુત્પત્તિ ઐશ્વર્ય સયુક્ત અર્થને સૂચવે છે (शक्नोति इति शक्र) (इन्दति ऐश्वर्य प्राप्नोतीति इन्द्र) આ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ પરથી જે અર્થ નિકળે તે સમ ભિરૂઢ માન્ય રાખે છે શબ્દ નયતો પર્યાયના અભેદમા પણ લિગવચ ι આદિના નિમિત્તથી અર્થ ભે માને છે અને સમભિરૂઢ નય તો પયાયના ભે મા ભિન્ન ભિન્ન અર્થનો સ્વિકાર કરે છે જેમકે કુભ અને ઘટનુ આગળ દ્રષ્ટાંત આપ્યુ છે તેમ અને અભેદ પર્યાય વાચક શબ્દોનો જે અર્થ નિ૨ટ અભેદ છે તે તો અર્થથી જણાઇ આવે છે જેમકે શક્ર, ઇદ્ર આદિ શબ્દોનો તે તે કાર્યમા ભે રહે છે તો પણ તેઓનો શચીપતિ એવો એકજ અર્થ થાય છે (૧૪)

(હવે સાતમો એવભુત નય કહે છે)

ક્રિયા પરિણુત અર્થ માને
સર્વ એવ ભૂત રે
નવે નયના ભેદ એણીપેરે
અઠાવીસ સભૂત રે—બહુ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—પરણિત ક્રિયાની વખતે જે અર્થ થાય તે માને તે સાતમો એવભુત નય છે આવી રીતે નવે નયના અઠાવીસ ભેદ થાય છે (૧૫)

વિવેચન—હવે સાતમા એવભુત નયનુ સ્વરૂપ કહે છે એવભુત નય તો જે વખતે જે ક્રિયા જે પરિણામને પામેલી હોય તે પરિણામની સ્થિતિને માન્ય રાખે છે જેમ કે રાજા જ્યારે સિંહાસને બેઠો હોય, છત્ર ચામરે કરીને સયુક્ત હોય ત્યારે તેને રાજા કહે પણ સામાન્ય મનુષ્યની સ્થિતિમા હોય ત્યારે તેને રાજા કહે નહિ સમભિરૂઢ અને એવભૂત એ બેમા એનો ભેદ જણાય છે કે સમભિરૂઢ તો રાજા શબ્દના અર્થથી તેને ગમે તે વખતે રાજા તરીકે ગ્રહણ કરે છે અને એવંભૂતનય તો રાજાપણાના સાહિત્યરૂપ

ક્રિયામાં જ્યારે પરિણત હોય ત્યારે રાજા, કહે છે પણ સ્નાન કરતો હોય અને કાંઇ, રાજાપણાનું સાહિત્ય ન હોય ત્યારે રાજા કહે નહિ મતલબ કે જેમાં ક્રિયાનું પ્રધાનપણું હોય તેને એવંભૂત નય માન્ય રાખે છે 'અને જાતિ, ગુણ, સંજ્ઞા, દ્રવ્ય તથા ક્રિયા એમ પાચ પ્રકારે જે શબ્દની પ્રવૃત્તિ કહેલી છે તે તો કેવળ વ્યવહાર નયથીજ છે પણ નિશ્ચય નયથી નથી એવું આ નયનું માનવું છે તાત્પર્ય એવું છે કે શબ્દની તો ક્રિયા વાચકતાને અનુસાર પ્રવૃત્તિ હોવી જોઇએ કારણ કે ઇંદ્ર ઐશ્વર્ય યુક્ત હોય છે છતાં જ્યારે તે ઐશ્વર્યનો અનુભવ કરતો હોય ત્યારેજ તેને ઇંદ્ર કહી શકાય આપ્રમાણેનને નયના અઠાવીસ ભેદ કહ્યા છે જેમકે દ્રવ્યાર્થિક ના દશ ભેદ, પર્યાયાર્થિકના છ ભેદ, નૈગમના ત્રણ, સંગ્રહના બે, વ્યવહારના બે, રૂજુ સૂત્રના બે, શબ્દનો એક, સમભિરૂઢ નો એક અને એવં ભુતનો એક એમ અઠાવીસ ભેદ સંક્ષેપથી કહ્યા છે (૧૫)

(હવે નયે નયની સમાપ્તિ કહે છે)

નવેનય એમ કહ્યા ઉપ નય

તીન કહીયે સારરે
સાચવો શ્રુત અરથ પરખી
લહો યશ વિસ્તારરે—બહુ ॥ ૧૬ ॥

ભાવાર્થ— એ પ્રમાણે શાસ્ત્રના સાર ભુત એવા નવ નય અને ત્રણ ઉપનય કહ્યા છે તે અનુસાર આગળ સત્ય અર્થ સમજી તેના વિસ્તારને પ્રાપ્ત કરો અથવા કીર્તીના વિસ્તાર કરો (૧૬)

વિવેચન—એ પ્રમાણે નવ નય અને તેના ભેદનુ સ્વરૂપ સંક્ષેપથી કહ્યુ છે જૈન શાસ્ત્રોમા આ નવ નય અને ત્રણ ઉપનય (જે આગળ કહેવાશે) મુખ્ય વિષય તરીકે ગણાય છે, તેનુ સ્વરૂપ સમજવાથી પદાર્થનુ સ્વરૂપ યથાર્થપણે સમજી શકાય છે માટે તે બહુજ ઉપયોગી છે આવશ્યક નિર્યુકિતમા કહ્યુ છે કે "દ્રષ્ટિવાદ નામના અંગમા સુત્ર અને અર્થ કહેવાને માટે આ નયનુજ પ્રરૂપણ છે" માટે તે ઘણુ સાર ભૂત છે, તેથી શ્રુત શાસ્ત્રનો સત્ય અર્થ સમજી બહુ શ્રુત પણાના યશનો વિસ્તાર પામો

ઢાળ સાતમી.

ચક્ર ઉપનુ સાર ર–એ દેશી.

હવે ઉપનય અને તેના ભેદ કહે છે

સદ્ભુત વ્યવહાર, ભેદ પ્રથમ તિહા
ધર્મ ધર્મીના ભેદથી એ ॥૧॥

શુદ્ધ અશુદ્ધ દ્વિભેદ, શુદ્ધ અશુદ્ધના
નેહ અનથના ભેદથી એ ॥૨॥

ભાવાર્થ—ત્રણ ઉપનયમા પહેલો સદ્ભૂત વ્યવહાર કહ્યો છે અને તે ધર્મ અને ધર્મીના ભેદને દેખાડે છે એના વળી બે ભેદ છે (૧) શુદ્ધ અને (૨) અશુદ્ધ તે અર્થના ભેદથી કહેવાય છે

વિવેચન—આગળની ઢાળમા નવ નય અને તેના ભેદ કહ્યા હવે ત્રણ ઉપનયનુ નિવારણ કરે છે એ ત્રણ નયમા પહેલો નય સદ્ભુત વ્યવહાર નામનો છે ધર્મ અને ધર્મી વચ્ચે

જે નયની સમીપમાજ રહે તે ઉપનય કહેવાય છે ને હવે પ હેલા સદ્ભૂત વ્યવહારમા જે ધર્મ અને ધર્મીની વચમા અ ભાધારણ કારણ રૂપ છે તે ધમ કહેવાય છે, અને એ ધર્મ જેનો હોય તે ધર્મી કહેવાય હવે ધર્મ અને ધર્મીના ભેદથી ઉત્પન્ન થએલો સદભૂત વ્યવહાર નામનો પહેલો ભેદ છે તેના પણ બે પ્રકાર કહેલા છે શુદ્ધ અને અશુદ્ધ જે શુદ્ધ ધર્મ અને શુદ્ધ ધર્મીના વ્યવહારથી ઉત્પન્ન થાય તે શુદ્ધ સદ્ભુત વ્યવહાર કહેવાય અને જે અશુદ્ધ ધર્મીના વ્યવહારથી ઉત્પન્ન થાય તે અશુદ્ધ વ્યવહાર કહેવાય છે સદ્ભુત તો એક દ્રવ્યજ છે તેમા ભિન્ન દ્રવ્યના સયોગની અપેક્ષા નથી અને જે વ્યવહાર છે તેમા ભિન્ન દ્રવ્યના સયોગની અપેક્ષા રહેલી છે આ પ્રમાણે સદ્ભૂત વ્યવહાર શબ્દની વ્યુત્પત્તિ અથવા અર્થ થાય છે (૮)

(હવે શુદ્ધ સદ્ભુત વ્યવહારનુ ઉદાહરણ કહે છે)

જેમ જગ કેવળ જ્ઞાન, આતમ દ્રવ્યનુ
મઇ નાણાદિક તેહનુ એ ॥ ૩ ॥

ગુણ પર્યાય સ્વભાવ, કારક તન્યનો
અરથ ભેદ છે એહનો એ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ—જેવીરીતે સસારમા કેવળ જ્ઞાન એ આત્મ દ્રવ્યનો એક ગુણ છે તેવીજ રીતે મતિજ્ઞાનાદિ પણ આત્મા નાજ ગુણ છે (૩) ગુણ ગુણી પર્યાય પર્યાયિ, સ્વભાવ અને સ્વભાવી, કારક અને કારકવાન, એ સઘળા દ્રવ્યના અનુગત ભેદ છે અને તે ઉપનય નો અથ જાણવો. (૪)

વિવેચન—શુદ્ધ સદ્‌ભૂત વ્યવહારનુ ઉદાહરણ કહે છે જેમકે કેવળ જ્ઞાન છે તે શુદ્ધ ગુણ છે એથી પરમ શુદ્ધ બીજુ કશુ નથી અને એ શુધ્ધ ગુણ તે આત્માનો છે હવે તે બીજ રીતે મતિ જ્ઞાનાદિક બીજા જે અશુદ્ધ ગુણો છે તે પણ આત્માનાજ છે કેવળ જ્ઞાન છે તે શુદ્ધ આત્મા છે માટે શુદ્ધ સદ્‌ભૂત વ્યવહાર સમજવો અને કેવળ જ્ઞાનના આવરણ સહિત એવુ જે મતિ જ્ઞાન છે તે શુદ્ધ આત્મિક દ્રવ્ય નથી વ્યવહારથી આત્માનો તે પણ ગુણ છે, માટે તે અશુદ્ધ સદ્‌ભુત વ્યવહાર સમજવો (૩) રૂપ છે તે ગુણ છે અને ઘટ છે તે ગુણી છે- મુદ્રા કુડલ વિગેરે પર્યાય છે અને સુવર્ણ પર્યાયિ છે જ્ઞાન સ્વભાવ છે અને જ્ઞાનને ધારણ કરનારો જીવ તે સ્વ

ભાવિ છે ચક્રદંડ વિગેરે કારક છે અને કારકવાન અથવા કારકી કુંભાર છે, અથવા બીજી રીતે ગુણ ગુણી, ક્રિયા ક્રિયાવાન્, જાતિ વ્યક્તિ, તથા નિત્ય અને તેનુ વિશેષ એ બધા એક દ્રવ્યના અનુગત ભેદ કહેવાય છે અને તે સર્વ ઉપનયનોજ અર્થ સમજવો અવયવ આદિ અનુક્રમે અવયવી આદીના આ શ્રયે રહે છે પણ જ્યા સુધી નાશ નથી થતો ત્યા સુધી અવ યવ અવયવીને આશ્રીને રહે છે પણ વિનાશને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તો અનાશ્રિત પણેજ રહે છે (૪)

(હવે બીજો અસદ્ભુત વ્યવહાર નામનો ભેદ કહે છે)

અસદ્ભુત વ્યવહાર, પર પરિણતિ ભલે
દ્રવ્યાદિક ઉપચારથીએ—॥ ૫ ॥
દ્રવ્યે દ્રવ્ય ઉપચાર, પુદગલ જીવને
જીમ કહીયે જીન આગમે એ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ—દ્રવ્યાદિકના ઉપચારથી પરદ્રવ્યના પરિ ણમન સસર્ગથી ઉત્પન્ન થએલો અસદ્ભુત વ્યવહાર સમજવો (૫) પ્રથમ ભેદ-જીન આગમમા કહ્યા પ્રમાણે પુદ્ગલમા જીવને માનવો તે દ્રવ્યે દ્રવ્યનો ઉપચાર છે (૬)

વિવેચન—હવે બીજો ઉપનય જે અસદ્‌ભૂત વ્યવહાર તે ક હે છે અર્થાત્ જે ધર્મ અધર્માદિ દ્રવ્ય તેના ઉપચારથી જે પ ર વસ્તુનુ પરિણમન છે તે પરિણમનના સ સર્ગથી ઉત્પ ન થ એવ અસદ્‌ભૂત વ્યવહાર કહેવાય છે જેમકે આત્મા શુદ્ધ સ્ફ ટિકમણી સમાન છે તે આત્મભાવથી પર વસ્તુ કર્મ છે અને તે કર્મ પુદ્‌ગલની પરિણતિ પ ચ વર્ણાદિ રૌદ્રાત્મિકા છે એ પ ચ વર્ણ રૌદ્ર સ્વરૂપ પરિણિતિનો સ બ ધ જીવ પ્રદેશનો સ સર્ગ થનો તે છે એવી રીતે પર પરિણતિ જ ય અસદ્‌ભૂત વ્યવહાર નામનો બીજો ભેદ કહ્યો છે અને તે અસદ્‌ભૂત વ્યવહાર નવ પ્રકારે છે તેના નામ (૧) દ્રવ્ય મા દ્રવ્યનો ઉપચાર (૨) ગુણમા ગુણનો ઉપચાર (૩) પર્યાયમા પર્યાયનો ઉપચાર (૪) દ્રવ્યમા ગુણનો ઉપચાર (૫) દ્રવ્યમા પર્યાયનો ઉપચાર (૬) ગુણમા દ્રવ્યનો ઉપચાર (૭) ગુણમા પર્યાયનો ઉપચાર (૮) પર્યાયમા દ્રવ્યનો ઉપચાર (૯) પર્યાય મા ગુણનો ઉપચાર આ સર્વ ભેદ અસદ્‌ભુત વ્યવહારના હોવાથી તેમા અસદ્‌ભુત વ્યવહારનો અર્થ સમજવો જોઈએ અસદ્‌ભુતમા ઉપચાર અ તરગત હોવાથી તેને જુદો નથી ગણ્યો નથી કેમકે મુખ્યના અભાવમા પ્રયોજન તથા નિમિત્ત મા ઉપચારની પ્રવૃત્તિ હોયછે અને એ ઉપચારપણ એક વ્યાપ્તિરૂપ

સબધ છે જેમ પરિણામ પરિણામિ ભાવ સબધ, શ્રદ્ધા શ્રદ્ધેય ભાવ સબધ, તથા જ્ઞાન જ્ઞેયભાવ સબધ, જેથી ભેદના ઉપચારથી વસ્તુનો વ્યવહાર કરવામા આવે તે વ્યવહાર કહેવાય છે જેમ ગુણ ગુણીનો વ્યવહાર, સજ્ઞા સજ્ઞીનો, સ્વભાવ અને સ્વભાવવાળાનો, કારક અને કારકીનો તથા ક્રિયા અને ક્રિયાવાનનો પરસ્પર ભેદ હોય તોપણ તે અભેદજ દર્શાવે છે તે સદ્‌ભૂત વ્યવહાર છે અને શુદ્ધ ગુણ ગુણી, તથા શુદ્ધ દ્રવ્ય અને પર્યાયના ભેદનુ કથન છે તે શુદ્ધ સદ્‌ભુત વ્યવહાર છે તેમા પણ જે ઉપાધિ સહિત ગુણ ગુણીના ભેદ વિષય છે તે ઉપચરિત સદ્‌ભુત વ્યવહાર છે જેમકે જીવનો મતિજ્ઞાન આદિગુણ છે અને ઉપાધિ રહિત ગુણ ગુણીના ભેદનુ કથન કરે તે અનુપચરિત સદ્‌ભુત વ્યવહાર છે જેમકે જીવના કેવળ જ્ઞાનાદિ ગુણ છે એટલે પૂર્વમા જીવ કર્મ આદિ ઉપાધિ સહિત છે અને અતમા જીવ કર્માદિ ઉપાધિ રહિત વિવક્ષિત છે તેથી કેવળ જ્ઞાન આદિ તેના ગુણોનો ભેદ અનુપચરિત સદ્‌ભુત ઉપનયથી દર્શાવેલ છે તથા અશુદ્ધ ગુણ અને ગુણી અને અશુદ્ધ દ્રવ્ય પર્યાયના ભેદનુ જે કથન છે તે અશુદ્ધ સદ્‌ભુત વ્યવહાર છે એ પ્રમાણે બીજા પણ પ્રયોગ અનુસારે સમજી લેવુ (૫) હવે અસદ્‌ભુત વ્યવહાર

ના નવભેદ વિવરીને કહેછે,તેમા પહેલોભેદ દ્રવ્યમાદ્રવ્યનો ઉપચારએ નામનો છે ગુણ પર્યાયસ યુક્ત જે દ્રવ્ય તેમા બીજા દ્રવ્યનો ઉપચાર કરવોતે દ્રવ્યમાદ્રવ્યનો ઉપચાર કહેવાય જેમકે શ્રીજીનઆગમ મા પુદગલ અને જીવની એકતા છે અર્થાત્ જીવ પુદગલ રૂપ છે હવે જીવ અને પુદગલ બંને દ્રવ્ય છે તેથી દ્રવ્યમા દ્રવ્ય નો ઉપચાર થવાથી જીવ પુદગલમય કહેવાય છે એમ અસ દ્ભુત વ્યવહારથી માનવછે જો કે પરમાર્થથી તો તેમ નથી વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજવાનુ ક્ષીરનીરનુ દ્રષ્ટાંત કહ્યુ છે જેમ કે પાણી રહીત દૂધ કહેવાય છે અને પાણી સહિત દુધ હોય તો પણ તેને દુધજ કહેવાય છે એવીજ રીતે અહીંઆ પણ જીવ દ્રવ્યમા પુદગલ દ્રવ્યનો ઉપચાર કહયો છે તાત્પર્ય એવુ છે કે પાણી દુધમા મળવાથી દુધ રૂપ થઇ જાય છે અને દુધના નામથીજ તેનુ ગ્રહણ થાય છે તેવીજરીતે જીવ પુદગલ સાથે મળી જવાથી પુદગલ રૂપ સમજાય છે માટે દ્રવ્ય મા દ્રવ્યનો ઉપચાર થવાથી તે અસદ્ ભુત વ્યવહારનો પહેલો ભેદ કહેવાય છે (૬)

(હવે બીજો અને ત્રીજો ભેદ કહે છે)

કાલી લેશ્યા ભાવ, શ્યામ ગુણે ભલી
ગુણ ઉપચાર ગુણે કહો એ ॥૭॥

પર્યાયે પર્યાય, ઉપચારે વલી
હયગય ખધ યથા કહ્યા એ ॥૮॥

ભાવાર્થ—ભાવ લેશ્યા આત્માનો અરૂપી ગુણ છે તો પણ તેને કૃષ્ણ નીલાદિક કાળી લેશ્યા કહેવાય છે અને તે કાળાપણુ પુદ્ગલ દ્રવ્યનો ગુણ છે તેથી આત્મ ગુણમા પુદ્ગલ ગુણનો ઉપચાર થયો (૭) પર્યાયમા પર્યાયનો ઉપચાર તે ત્રીજો ભેદ, જેમકે આત્મ દ્રવ્ય પર્યાયના જેવડાજ ઘોડા અને હાથી ના પર્યાય સ્કધ થાય છે (૮)

વિવેચન—અસદ્ ભૂત વ્યવહારનો બીજો ભેદ ગુણમા ગુણનો ઉપચાર કરવો તે છે ગુણ છે તે રૂપ વિગેરે છે તેમા બીજા ગુણનો આરોપ કરવો તે ગુણમા ગુણનો ઉપચાર કહેવાય જેમકે ભાવ લેશ્યામા દ્રવ્ય લેશ્યાનો ઉપચાર થાય છે એટલે ભાવ લેશ્યા છે તે આત્માનો અરૂપી ગુણ છે અને તે આત્માના રૂપ રહિત ગુણને કૃષ્ણનીલ ઇત્યાદિ રૂપથી કહેવાય છે અને કૃષ્ણ નીલપણુ તો પુદ્ગલથી ઉત્પન્ન થએલા ગુણના ઉપચારથી છે માટે ભાવ લેશ્યાને દ્રવ્ય લેશ્યાથી કહેવી તે આત્માના ગુણમા પુદ્ગલના ગુણનો ઉપચાર સમજવો કેમકે ભાવ લેશ્યા તો આત્માના અરૂપી ગુણ

છે અને કૃષ્ણ નીલ આદિ પુદગલના ગુણ છે (૭) ત્રીજો ભેદ પર્યાયમા ઉપચાર કરવો તે છે આત્મ દ્રવ્યના મનુષ્ય આદિ પર્યાયમા પર્યાયનો ઉપચાર કહેવાય છે જેમકે આત્મ દ્રવ્ય પર્યાયના હાથી ઘોડા આદિ પર્યાય સ્કધ, ઉપચારથી આત્માના સમાનજાતીય (તુલ્ય) જે દ્રવ્ય પર્યાય છે તેના સ્કધ એટલે પ્રદેશજ કહેવાય છે અને તે આત્માના પયયની ઉપર પુદગલના પર્યાયનો ઉપચાર કરવાથી વ્યવહારની અપેક્ષાએ તે સ્કધ વ્યપદેશિત થાય છે એ ત્રીજો ભેદ પર્યાયમા પર્યાયનો ઉપચાર થયો (૮)

(હવે દ્રવ્યમા ગુણનો ઉપચાર, દ્રવ્યમા પર્યાયનો ઉપચાર, ગુણમા દ્રવ્યનો ઉપચાર અને પયાયમા દ્રવ્યનો ઉપચાર એ ભેદ કહે છે)

દ્રવ્યે ગુણ ઉપચાર, વલી પર્યાયનો
ગૌર દેહ હુ બોલતા એ ॥ ૯ ॥
ગુણે દ્રવ્ય ઉપચાર, પર્યાય દ્રવ્યનુ
ગૌર દેહ જીમ આત્માએ ॥ ૧૦ ॥

ભાવાર્થ—હુ ગોરવર્ણ વાળો છુ એમ આત્મ દ્રવ્યમાં ગુણનો ઉપચાર તે ચોથો દ્રવ્યમા ગુણના ઉપચાર રૂપ ભેદ થયો અને હુ દેહ રૂપ છુ એમ સમજવુ તે આ મ દ્રવ્યમા પર્યાયનો ઉપચાર છે, એ પાચમો ભે૦ થયો (૯) ગુણમા દ્રવ્યનો ઉપચાર જેમકે આત્મા ગૌરવર્ણી છે એ છઠો ભેદ તથા સાતમો ભેદ જે પર્યાયમા દ્રવ્યનો ઉપચાર તે એમ કે દેહ તે આત્મા છે (૧૦)

વિવેચન—દ્રવ્યમા ગુણનો ઉપચાર એ નામનો ચોથો ભેદ કહે છે જેમકે હુ ગૌરવર્ણી છુ એમ કહેવામા હુ તે આત્મ દ્રવ્ય છે અને ગૌર એટલે ઉજ્વળ પણુ તે પુદ્ગલનો ગુણ છે તેનો ઉપચાર હુ જે આત્મા તેમા થયો તેથી ગૌર છુ એમ કહેવા વામા દ્રવ્યમા ગુણનો ઉપચાર થએલો સમજાય છે તથા પાચમો ભેદ દ્રવ્યમા પર્યાયનો ઉપચાર છે તેનુ ઉદાહરણ એવુ છે કે હુ શરીરવાળો એટલે દેહી છુ. હવે હુ તે આત્મદ્રવ્ય તેમા દેહ તે પુદ્ગલનો પર્યાય તેનો ઉપચાર થયો ત્યારે હુ દેહી છુ એમ કહેવાયુ આ પ્રમાણે દ્રવ્યમા પર્યાયનો ઉપચાર એ નામનો પાચમો ભેદ થયો (૯) છઠો ભેદ ગુણમા દ્રવ્યનો ઉપચાર એટલે ગૌરપણાનો જે ગુણ તેમા આત્મ દ્રવ્યનો ઉપચાર છે જેમ કે "આ ગૌર દેખાય છે તે આત્મા" એ

વાકયમા ગૌરપણાને ઉદ્દેશીને આત્મા રૂપ દ્રવ્યનુ વિધાન કરેલુ છે તે ગૌરપણા રૂપ પુદ્દગલ દ્રવ્યના ગુણ ઉપર આત્મ દ્રવ્યનુ ઉપચાર પડન છે હવે સાતમો ભેદ પર્યાયમા દ્રવ્યનો ઉપચાર કરવો તે છે જેમ 'આ દેહ તે આત્મા છે' આ વાકયમા વિષય ભુલ જે દેહનો આકાર તે પુદ્દગલનો પર્યાય છે તેમા આત્મ દ્રવ્યનો ઉપચાર કરેલો છે એટલે દેહ તેજ આ ત્મા છે અહીંઆ દેહરૂપ પુદ્દગલ પર્યાયના વિષયમા પુગલથી ભિન્ન જે આત્મ દ્રવ્ય છે તેનો ઉપચાર કરેલો છે એ પર્યાય મા દ્રવ્યના ઉપચાર રૂપ સાતમો ભેદ છે (૧૦)

(હવે આઠમો અને નવમો ભેદ કહે છે)

ગુણ પજ્જવ ઉપચાર, ગુણનો પજ્જવે
જીમ મતિ તનુ તનુ મતિ ગુણેએ ॥૧૧॥
અસદ્દભુત વ્યવહાર, એમ ઉપચારથી
એહ ત્રિવિધ હવે સાભલો એ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—આઠમો ભેદ ગુણમા પર્યાયનો ઉપચાર એ નામનો છે જેમ મતિ જ્ઞાન તે શરીર છે અને નવમો ભે

પર્યાયમા ગુણનો ઉપચાર એ નામનો છે એટલે શરીર તે મ તિ જ્ઞાન છે. (૧૧) એમ ઉપચારથી અસદ્ભુત વ્યવહાર નવ પ્રકારે કહ્યો છે હવે તેના ત્રણ ભેદ છે તે સાભળો (૧)

વિવેચન—આઠમો ભેદ જે ગુણમા પર્યાયનો ઉપચાર ક હ્યો છે તેનુ ઉદાહરણ એવુ છે કે મતિ જ્ઞાન છે તે શરીરજ છે એટલે મતિ જ્ઞાન તે શરીર જન્ય છે તેથી કરીને મતિ જ્ઞાન રૂપ વિષયમા શરીર રૂપ પુદ્ગલ પર્યાયનો ઉપચાર કરેલો છે હવે નવમો ભેદ પર્યાયમા ગુણનો ઉપચાર કરવો તે છે જેમ પૂર્વ પ્રયોગ મતિજ્ઞાન છે તેજ શરીર છે તેથી વિપરીત જે શરીર તે મતિજ્ઞાન રૂપ ગુણ છે એમ સમજવુ તે નવમો ભેદ થાય છે અહીંઆ શરીર રૂપ પર્યાયના વિષયમા મતિજ્ઞાન રૂપ ગુણનો ઉપચાર છે આમા સહભાવી તે ગુણ છે અને ક્રમભાવિ તે પર્યાય છે સહભાવી એટલે સાથે રહેવાપણુ તે દ્રવ્યથી છે અને ક્રમથી હોવાપણુ તે પણ દ્રવ્યથીજ છે તેથી કરીને ગુણ તે દ્રવ્યનાજ છે અને પર્યાય પણ દ્રવ્યનાજ છે ગુણ અને પર્યાયનો તથા પર્યાય અને ગુણનો પરસ્પર ઉપચાર વ્યવહાર કરવામા આવ્યો છે મતિજ્ઞાન છે તે આત્માનો એક ઉત્પન્ન થએલો ગુણ છે અને શરીર પુદ્ગલ દ્રવ્યનુ સમવાયી કારણ છે જેમ મૃત્તિકાના પિન્ડમા ઘટનુ સમવાયી કારણ પણ છે અને એવી સ્થિતિ

થયા પછી ઉપચાર થઈ શકે છે કેમકે પરની સાથે પરનો ઉપચાર થાય છે અને સ્વની સાથે સ્વનો ઉપચાર થતો નથી (૧૧) આ પ્રમાણે અસદ્ભુત વ્યવહારના ઉપચારથી નવ પ્રકારે કહ્યા છે અને અસદ્ભુત વ્યવહારના બીજા ત્રણ ભેદ હવે આગળ કહે છે તે ધ્યાનપુર્વક સાભળો. (૧૨)

(અસદ્ભુત વ્યવહારના ભેદ કહે છે)

અસદ્ભુત નિજજાતિ, જગમ પરમાણુઓ
બહુ પ્રદેશી ભાખિયે એ ॥૧૩॥
તેહવી જાતિ જાણો, જીમ મુરત મતિ
મુરત દ્રવ્ય ઊપનીએ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—પહેલો ભેદ સ્વજાતિ અસદ્ભુત વ્યવહાર નામનો છે જેમકે પરમાણુઓ બહુ પ્રદેશી કહેવાય છે (૧૩) બીજો ભેદ વિજાતીય અસદ્ભુત વ્યવહાર નામનો છે તે જેમ મુર્તિમત દ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થએલુ મતિજ્ઞાન તે મૂર્તિમતજ કહેવાય (૧૪)

વિવેચન—હવે અસદ્ભુત વ્યવહારના ત્રણ ભેદ કહે છે તેમા પહેલો ભેદ સ્વજાતીય અસદ્ભૂત વ્યવહાર નામનો છે

એકજ સ્વભાવના પરમાણુ મળવાથી તે પરમાણુઓ બહુ પ્રદેશી કહી શકાય જોકે પરમાણુ અવયવ રહિત પદાર્થ છે અને તેથી તેમા પ્રદેશ હોવાનો સભવ નથી તોપણ બહુ પ્રદેશોના સ સર્ગથીપરમાણુઓપણબહુ પ્રદેશી કહીશકાયછે જેમકે બે અણુનો સ્કધ, ત્રણ અણુનો સ્કધ વિગેરે (૧૩) બીજો ભેદ વિજાતીય અસદ્દભુત વ્યવહાર નામનો છે એટલે અન્ય જાતિ જે અસદ્દભુત વ્યવહાર કરતો હોય તે વિજાતીય અસદ્દભુત વ્યવહાર નામનો ભેદ છે જેમકે મતિ જ્ઞાન છે તે જો કે આત્માના ગુણ છે અને તેથી તે અરૂપી છે અને પુદ્દગલથી ઉત્પન્ન થયેલો ગુણ નથી તે છતા મુર્ત એવા વિષય, લોક અને મનસ્કાર આદિથી ઉત્પન્ન થયેલો છે માટે તે મુર્તીમત છે એટલે તેમા પુદ્દગલ ગુણનો ઉપચાર કરવામા આવેલો છે અને આ ઉપચાર ચેતન ધર્મનો વિજાતીય મુર્તીમત પુદ્દગલ ગુણ છે માટે વિજાતીય અસદ્દભુત વ્યવહાર કહેવાય છે (૧૪)

(હવે ત્રીજો ભેદ કહે છે)

અસદ્ ભુત દોઉ ભાત, જીવ અજીવને
વિષય જ્ઞાન જેમ ભાખિએ ॥ ૧૫॥

ઉપચરિતા સદ્ભૂત, કરી ઉપચારો
જેહ એક ઉપચારથીએ ॥ ૧૬॥

ભાવાર્થ—સ્વજાતિ અને વિજાતીય બને પ્રકારથી ત્રીજો અસદ્ ભુત વ્યવહારનો ભેદ થાય છે જેમકે વિષય જ્ઞાન તે જીવ અને અજીવ બનેને છે (૧૫) જે એક ઉપચારથી બીજા ઉપચારનુ વિધાન થાય છે તે ઉપચરિત અસદ્ભુત વ્યવહાર કહેવાય છે (૧૬)

વિવેચન—સ્વજાતિ અને પરજાતિ એ બ‍ને સબધયુક્ત થવાથી ત્રીજો અસદ્ભુત વ્યવહારનો ભેદ થાયછે જેમ કે 'મતિજ્ઞાન જીવ અજીવ વિષયક છે' આ વાકયમા જીવ તે મતિજ્ઞાનની સ્વજાતિ છે કેમકે આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપીજ છે અને અજીવ તે મતિજ્ઞાનનો વિજાતિ છે જેમકે "આ ઘટ છે' એવુ જ્ઞાન તે મતિજ્ઞાન આદિનો વિષય ભુત છે તોપણ તે વિજાતિ છે કારણ કે આ જ્ઞાનમા જડ અને ચેતનનો સબધ છે આ જીવ અને અજીવનો વિષય વિષયીભાવ નામનો ઉપચરિત સબધ તે અને તેનો સ્વજાતિ વિજાતિ સબધી અસદ્ભુત વ્યવહાર છે. અને તેથી અસદ્ભુતનુજ જ્ઞાન થાય છે, એમ સમજવુ જો એમ કહે કે 'સ્વજાતિ

અંશમાં અસદ્દભુત કેમ ન હોય? તો સમજવુ કે વિજાતીય
અંશ (જડતા અંશ)માં વિષયપણાના સબંધથી ઉપચરિત
નોજ અનુભવ થાય છે માટે વ્યવહારથી જે કહેલુ હોય તેજ
વિચારવાનુ છે (૧૫) અને જેમાં એક પ્રકારના ઉપચાર કર
વા પછી બીજા ઉપચારનુ વિધાન થાય તે ઉપચરિત અસદ્
ભુત વ્યવહાર થઈ જાય છે (૧૬)

(હવે તેનુ ઉદાહરણ કહે છે)

તેહ સ્વજાતિ જણેરે, હુ પુત્રાદિક
પુત્રાદિક છે માહરાએ ॥ ૧૭ ॥
વિજાતિથી તે જાણેરે, વસ્ત્રાદિક મુઝ
ગઢ દેશાદિક ઉભયથીએ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—હુ પુત્રાદિક છુ અને પુત્રાદિક તે મારા છે
એમ કહેવુ તે સ્વજાતિ ઉપચરિત અસદ્દભુત વ્યવહાર સમ
જવો (૧૭) વસ્ત્રાદિક મારા છે એમ કહેવુ તે વિજાતીય ઉ
પચરિત અસદ્દભુત વ્યવહાર છે અને આ ગઢ દેશ મારા
છે એમ કહેવુ તે સ્વજાતિ વિજાતિ ઉપચરિત અસદ્દભુત વ્ય
વહાર છે. (૧૮)

વિવેચન—સ્વજાતિ ઉપચરિત અસદ્ભુત વ્યવહારનો અર્થ એમ સમજવાનો છે કે જેમા પોતાની શકિતથી ઉપચરિત અસદ્ભુત વ્યવહાર હોય તે ઉદાહરણ તરીકે એમ કહેવુ કે પુત્ર આદિ જે કહ્યા તે હુ જ છુ, મારામા બધુ આવી જાય છે અહીંઆ હુ કહુ છુ તેનો અર્થ હુ આત્મા થયો અને પુત્રાદિ તે પર પર્યાય છે તેથી હુ પુત્રાદિ છુ એ સબધ કલ્પના રૂપ છે વળી આ પુત્ર મિત્ર સ્ત્રીઆદિ સઘળા મારા છે અર્થાત્ એ સઘળા મારી સાથે સબધ ગખનારા છે હવે અહિંઆ પુત્રઆદિના વિષય હુ અને મારા પણાનો જે કથન છે તે ઉપચરિતથી ઉપચાર કરેલો છે તે એમ કે સ્વવીર્યના પરીણામને લીધે પુત્રઆદિ પોતાના આત્માનોજ ભેદ છે અને તેથી પુત્રાદિ જુદા છે તોપણ પર પરાથી અભેદ સબધનો ઉપચાર કરી શકાય છે અને પુત્રાદિ પોતાના શરીરના પર્યાયરૂપ હોવાથ પોતાનીજ જાતિ છે પણ હુ અને મારૂ એ વ્યવહાર તો કલ્પનાથીજ થાય છે જો તેમ ન હોયતો પોતાનાજ શરીરથી ઉત્પન્ન થએલી જૂ વિગેરે પણ શરીર સાથે સબધ ધરાવે છે તો તેમા પુત્રાદિ વ્યવહારનુ કથન કેમ નથી કરાતુ ? માટે હુ અને મારૂ એ માત્ર કલ્પના છે (૧૭) અને હુ વસ્ત્રાદિ છુ એમ કહેવુ તે સબધી પણાનુ વાચક છે અને વસ્ત્રાદિ' એ

સબધ વાચક છે તથા વસ્રાઆદિ હુ છુ એમ ઉપચારથી માનેલુ છે, સબંધ અને સબંધીની કલ્પના હોવાથી વ્યતિકર અસદ્ભુત વ્યહારનો તે વિષય થાય છે એટલે વસ્રાદિ જડમા આત્મ બુદ્ધિ એમ વસ્રઆદિનુ ઉલટુ જ્ઞાન થાય છે અને આ વસ્રાદિ સઘળા મારા છે એમા વસ્રઆદિ પુદગલ પર્યાય છે અને તેમા મારાપણું તે તો ભોજ્ય ભોજક અથવા ભોગ ભોગીના ઉપચારની કલ્પના છે અર્થાત વસ્રઆદિ ભોજ્ય છે અને આત્મા તેને ભોગવવા વાળો છે આ કલ્પનાજ છે કારણ કે જો કલ્પના ન હોય તો વલ્કલ જે વૃક્ષની છાલ અથવા બીજા પાદડા જે શરીરને આચ્છાદન કરી શકે છે તેમા આ હુ છુ અથવા મારા વસ્ર છે એમ કહેવાતુ નથી આ ઉપરથી જે વસ્રોમા ભોજ્ય ભોજક ભાવ રહેલો છે તેજ વિજાતીય આત્મા આદિમા નિજ સબંધથી ઉપચરિત છે એવુ તાત્પર્ય સમજવુ અને ત્રીજો સ્વજાતિ વિજાતિ ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહાર કહ્યો તેમા ગઢ દેશનુ દ્રષ્ટાંત આપી સમજાવે છે જેમકે ગઢ દેશ તે હુ છુ અને ગઢ દેશ તે મારાં છે એમ કહેવામા સ્વજાતિ વિજાતિ ઉપચરિત અસદ્ભુત વ્યવહાર છે કારણ ગઢ અને દેશ વિગેરે જીવ , અને અજીવ બનેના સમુદાય રૂપ છે

ગઢ અને દેશ અજીવ પણ છે અને તેમા જીવો પણ રહેલા છે, માટે તેમા જીવ અને અજીવને સ્વજાતિ અને પરજાતિ ઉપચરિત છે (૧૮)

(ઉપનયની સમાપ્તિ કહે છે)

ઉપનય ભાખ્યા એમ, અધ્યાતમ નય
કરી પરિક્ષા જશ લહો એ ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—એ પ્રમાણે આ ઢાળમા ત્રણ ઉપનય અને તેના ભેદ કહ્યા હવે આગળની ઢાળમા અધ્યાત્મ નય કહ્યા છે તે સમજી તેની પરીક્ષા કરી જશને પ્રાપ્ત કરો, (૧૯)

ઢાળ આઠમી,

જાયા તુજ વિણ ઘડીરે છ માસ—એ દેશી
(હવે નિશ્ચય અને વ્યવહાર નય કહે છે)

દોય મુલ નય ભાખીયા રે
નિશ્ચયને વ્યવહાર

નિશ્ચયને દ્વિવિધ કહ્યુ રે
શુદ્ધ અશુદ્ધ પ્રકાર રે
પ્રાણી પરખો આગમભાવ — ॥ ૧ ॥

ભાનાર્થ— મૂળ નયતો બેજ કહ્યા છે જેના નામ નિશ્ચય અને વ્યવહાર છે તેમા નિશ્ચય નય બે પ્રકાર કહ્યો છે (૧) શુદ્ધ નિશ્ચય અને (૨) અશુદ્ધ નિશ્ચય, આ નયના ભેદ સમજીને હે પ્રાણી ? તમે આગમના હેતુને જાણો (૧)

વિવેચન—આગળની ઢાળોમા નવ નય અને ત્રણ ઉપનયનુ સ્વરૂપ બતાવ્યુ હવે આ ઢાળમા અધ્યાત્મ ભાષા અનુસારે મૂળ બેજ નય છે તે કહે છે તેમા (૧) નિશ્ચય અને (૨) વ્યવહાર તત્વનો જેથી નિશ્ચય થાય તે નિશ્ચય નય અને વસ્તુ પદાર્થનો વ્યવહાર કરવામા આવે તે વ્યવહાર નય, નિશ્ચયનયના વળી બે ભેદ છે જેમા (૧) શુદ્ધ નિશ્ચય નય અને (૨) અશુદ્ધ નિશ્ચય નય જેનુ સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે (૧)

(શુદ્ધ અને અશુદ્ધ નિશ્ચયનુ સ્વરૂપ કહે છે)

જીવ કેવલાદિક યથારે
શુદ્ધ વિષય નિરૂપાધિ

મઇ નાણાદિક આતમારે
અશુદ્ધ તેહ સોપાધિરે-પ્રાણીu૨u

ભાવાર્થ—ઉપાધિ રહિત પણે જીવ કેવળ જ્ઞાનાદિ રૂપ છે તે શુદ્ધ નિશ્ચય, અને ઉપાધિ સહિત પણે જીવ મ જ્ઞાન આદિ રૂપ છે એ અશુદ્ધ નિશ્ચય નય સમજવો (૨)

વિવેચન—કર્મની ઉપાધિથી કેવળ રહિત અર્થાત્ કેવળ જ્ઞાન મય જીવ અનુપાધિક છે એટલે જીવ શુધ્ધ છે એમ કહેવુ તે શુદ્ધ નિશ્ચય નયથી કહેવાય છે તથા બીજો અશુદ્ધ નિશ્ચય ભેદ છે તેમા મતિ જ્ઞાનાદિક આત્મા કહેવાય છે એટલે કર્મરૂપ ઉપાધિએ સયુકત હોય અને મતિજ્ઞાના વરણીય કર્મના ક્ષયથી જે જ્ઞાન થાય તે જ્ઞાની આત્મા મતી જ્ઞાની કહેવાય અથાત મતિજ્ઞાન તે જીવ છે એમ અશુંધ ઉપલક્ષિત થાય છે, કેમકે મતિજ્ઞાન છે તે સોપાધિક એટલે કર્મ જન્ય છે તાત્પર્ય એવુ છે કે કેવળ જ્ઞાન છે તે શુ ધ ગુણ છે તેથી કરીને તેવા શુદ્ધ ગુણે કરીને યુકત એવો આત્મા પણ શુદ્ધ છે અને તેથી તેને શુદ્ધ નિશ્ચય કહેવાય છે મતિ જ્ઞાન આદિ ગુણ છે તે અશુદ્ધ છે માટે અશુદ્ધ ગુણે કરીને યુકત એવો આત્મા અશુદ્ધ ગણાય છે તેથી તે અશુદ્ધ નિશ્

ય કહેવાય છે નિશ્ચય શબ્દ આત્માને લાગુ થાય છે અને શુદ્ધ તે કર્મના આવરણનો ક્ષય તથા અશુદ્ધ તે કર્મના આવરણનું હોવાપણું છે શુદ્ધ અને અશુદ્ધ બનેની સાથે નિશ્ચય શબ્દ જોડવાથી એમ સૂચવાય છે કે કેવળ જ્ઞાન આત્માનો ગુણ છે અને મતિજ્ઞાન પણ આત્માનોજ ગુણ છે આ હેતુથી શુદ્ધ અને અશુદ્ધ બને નિશ્ચયના ભેદ કહેલા છે (૨)

(હવે વ્યવહાર નયના ભેદ કહે છે.)

દોય ભેદ વ્યવહારનાજી
સદભુતા સદભુત
એક વિષય સદ ભૂત છેજી
પર વિષયા સદ ભુતરે—પ્રાણી ॥ ૩॥

ભાવાર્થ—વ્યવહાર નયના પણ બે ભેદ છે (૧) સદ્ભુત વ્યવહાર અને (૨) અસદ્ ભુત વ્યવહાર તેમા એક દ્રવ્યને આશ્રીને રહે તે સદ્ભુત વ્યવહાર અને પર દ્રવ્યને આશ્રી રહે તે અસદ્ભુત વ્યવહાર સમજવો. (૩)

વિવેચન—વ્યવહાર નયના પણ નિશ્ચયની પેઠે બેજ ભેદ છે (૧) સદ્ભૂત વ્યવહાર અને (૨) અસદ્ભૂત વ્યવહાર અ

સદ્દભુત વ્યવહાર એક દ્રવ્ય વિષયિક છે એટલે એક દ્રવ્યને આશ્રીનેજ રહે છે અને બીજો જે અસદ્દભુત વ્યવહાર નામનો ભેદ છે તે પર વિષયિક એટલે પર દ્રવ્યને આશ્રીનેજ રહે છે. (૩)

(સદ્દભૂત વ્યવહારના ભેદ કહે છે)

ઉપચરિતાનુપચરિતથીજી
પહેલો દોય પ્રકાર
સોપાધિક ગુણ ગુણી ભેદેરે
જે અનિમિત્ત ઉપચારરે—પ્રાણી ॥૪॥

ભાવાર્થ—સદ્દભુત વ્યવહાર નામનો પહેલો ભેદ તે બે પ્રકારે છે (૧) ઉપચરિત સદભુત વ્યવહાર અને (૨) અનુપચરિત સદભુત વ્યવહાર જે સોપાધિક ગુણ ગુણીનો ભેદ દેખાડે તે પ્રથમ ઉપચરિત સદ્દભુત વ્યવહારનો ભેદ છે (૪)

વિવેચન—એક દ્રવ્ય આશ્રિત જે સદ્દભુત વ્યવહાર છે તેના બે પ્રકાર છે તેના નામ (૧) ઉપચરિત સદ્દભૂત અને (૨) અનુપચરિત સદ્દભુત એ પ્રકારે છે હવે આમા ઉપાધિ સહિત ગુણ અને ગુણીના ભેદથી પ્રથમ ભેદ થાય છે જેમકે जीवस्य मति ज्ञान

એટલે જીવનુ મતિજ્ઞાન હવે મતિજ્ઞાન તે આત્માનુ આવરણ યુક્ત અને મળસહિત જ્ઞાન છે એટલે તે ઉપાધિ સહિત છે એમ ઉપચારથી કલ્પના થાય છે આ ઉપરથી પહેલો ભેદ ઉપ ચરિત સદ્ભુત વ્યવહાર થયો (૪)

(હવે સદ્ભુત વ્યવહારનો બીજો ભેદ કહે છે)

નિરૂપાધિક ગુણ ગુણી ભેદેરે
અનુપચરિત સદ્ભુત
કેવલ જ્ઞાનાદિક ગુણરે
આતમના અદ્ભુતરે—પ્રાણી ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—બીજો અનુપચરિત સદ્ભુત ભેદ નિરૂપાધિક ગુણ ગુણીના ભેદથી જાણવો જેમકે કેવળ જ્ઞાનાદિ આત્માના સદ્ભુત ગુણો છે. (૫)

વિવેચન—અનુપચરિત સદ્ભુત વ્યવહાર નામનો જે બીજો ભેદ છે તે અનુપાધિક ગુણ ગુણીના ભેદથી સિધ્ધ થાય છે જેમકે કેવળ જ્ઞાનાદિ ગુણ સહિત જે આત્મા છે તે નિરૂ પાધિક (કર્મથી રહિત થએલો) આત્મા છે કારણકે જે આઠ

કર્મ છે તે આવરણથી ઉપાધિ યુકત થએલો મતિ જ્ઞાનાદિ ગુણ છે તેથી આત્મા ઉપાધિ સયુકત મતિ જ્ઞાની ગણાય છે અહીંઆ કારણના અભાવથી કાર્યનો પણ અભાવ થાય છે એ ન્યાયથી ઉપાધી સહિત મતિજ્ઞાનાદિ ગુણના અભાવથી ઉપાધિ સહિત ગુણી આત્મા પણ રહેતો નથી માટે ઉપાધિથી વર્જીત ગુણ ગુણીના ભેદની ભાવનાથી બીજો અનુપચરિત સદ્ભૂત વ્યવહાર સિદ્ધ થાય છે કોઈ એમ કહે કે કેવલઆદિ એમ જે આદિ પદ આપેલુ છે તે કેમ હોઈ શકે ? કારણ કે કેવળજ્ઞાનતો એકજ છે તેના જવાબમા એમ સમજવાનુ છે કે જો કે કેવળજ્ઞાનનો એકજ છે તોપણ કેવળજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થએલુ જે અનત સુખ અનત વીર્ય આદિ ગુણ છે તે ગુણો ની વિવક્ષાથી કેવલાદિ એમ કહ્યુ છે (૫)

(હવે અસદ્ભૂત વ્યવહારના ભેદ કહે છે)

અસદભૂત વ્યવહારનાજી
એમજ ભેદ છે દોય
પ્રથમ અસ શ્લેષિત યોગેજી
દેવ દત્ત ધન જોયરે રે—પ્રાણી ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ—એવીજ રીતે અસદ્‌ભુત વ્યવહારના પણ બેજ ભેદ છે (૧) ઉપચરિત અસદ્‌ભુત અને (૨) અનુપચરિત અસદ્‌ભુત તેમા પહેલો ભેદ અસશ્લેષિત યોગથી એટલે કલ્પિત સબંધથી હોય છે જેમકે દેવદતનુ ધન. (૯)

વિવેચન—જેવી રીતે સદ્‌ભુત વ્યવહારના બે ભેદ છે તે વીજ રીતે અસદ્‌ભુત વ્યવહારના પણ બે ભેદ છે (૧) ઉપચરિત અસદ્‌ભુત વ્યવહાર અને (૨) અનુપચરિત અસદ્‌ભુત વ્યવહાર, હવે અસશ્લેષીત યોગથી એટલે કલ્પિત સબંધ માનવાથી ઉપચરિત અસદ્‌ભુત વ્યવહાર થાય છે જેમ દેવદત નુ ધન' અહીંઆ દેવદત્તનો ધનની સાથે સ્વ સ્વભાવિ રૂપ સબંધ માનવામા આવ્યો છે તે કલ્પિત છે માટે ઉપચરિત માનવામા આવ્યો છે કેમકે દેવદત અને ધન એ બને એક દ્રવ્ય નથી અને ભિન્ન દ્રવ્ય હોવાથી દેવદત અને ધનમા સદ્‌ભુત સબંધ નથી માટે તે ઉપચરિત અસદ્‌ભુત વ્યવહાર સમજવો(૯)

(અસદ્‌ભુત વ્યવહારનો બીજો ભેદ કહે છે)

સશ્લેષિત યોગે બીજોરે
જેમ આતમનો દેહ

નય ઉપનય નયચક્રમાંરે
કહ્યા મુલ નય એહરે—પ્રાણી ॥ ૭॥

ભાવાર્થ—બીજો ભે૰ સશ્લેષિત યોગે એટલે કર્મના સબધથી કહ્યો છે જેમ આત્માનુ શરીર આ રીતે નય ચક્રમા નય ઉપનય અને બે મુળ નય કહ્યા છે (૭)

વિવેચન—અનુપચરિત અસદ્ભુત વ્યવહારનો બીજો ભેદ સશ્લેષિત એટલે કર્મ જન્ય હોય છે જેમકે "જીવ દેહ સ્થિત છે" અહીંઆ આત્મા અને દેહનો સબધ દેવદત્ત અને ધનના સબધ જેવો કલ્પિત સબધ નથી કેમકે યાવત્ જીવ સ્વાયિ હોવાથી અનુપચરિત છે દેહની હયાતિ સુધી જીવ તેની સાથે રહેવનો છે પણ ધન દેવદત્તની સાથે સ્થાયિ રહેવાનું નથી અસદ્ભુત વ્યવહારનો ભેદ કહેવાનુ કારણ એ છે કે જીવ અને દેહ બને જુદા વિષય છે છતા સબધ ધરાવે છે આ પ્રમાણે પુર્વકથિત લક્ષણ સહિત નય ઉપનય અને બે મુળ નય કહ્યા છે શ્રી દેવસેન નામના દિગબર આચાર્યે કૃત નયચક્ર શાસ્રમા પણ આજ પ્રમાણે નય ઉપનય અને મૂળ નય કહ્યા છે તેમા જરા પણ વિસવાદ પણાનુ કથન નથી (૭)

(હુવે શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બરમા અવિરોધ બતાવે છે)

વિષય ભેદ યદ્યપિનહીરે
ઇહાં અમારે થુલ
ઉલટી પરિભાષા ઇસીરે
તો પણ દાજે મુલ રે—પ્રાણી ॥૮॥

ભાવાર્થ—જોકે અમારે શ્વેતામ્બરોને દિગમ્બરો સાથે વિષયનો મોટો ભેદ નથી તોપણ પાઠની રૈલી વિપરિત કરવા થી ખેદ થાય છે (૮)

વિવેચન—જો કે દિગમ્બર અને શ્વેતામ્બરો વચ્ચે દ્રવ્યાદિક પદાર્થના જ્ઞાનમા ઉપયોગી નયના વિચારમા વિષયનો અર્થાત્ અર્થનો ભેદ નથી માત્ર શબ્દની રચનામા કાંઈ પાઠ ભેદ જણાય છે પણ તે પાઠ ભેદ તરફ લક્ષ રાખવાનુ નથી કારણકે નૈયાયિકોને તો અર્થથીજ પ્રયોજન છે નૈયાયિકો ને માટે શબ્દ તો પ્રયોજન વગરનાછે છતા દેવસેન આચાર્ય આ ઉત્ક્રમ શૈલી અર્થાત્ અર્થની સમાનતા અને શબ્દની અસમાનતા રૂપ વિપરીત ભાષા કરીને વૃથા સતસ થાય છે અને એ જોઇને અમારૂ અંતકરણ દુખિત થાય છે કારણ કે જીન ભગવાન

ના યથોક્ત સિદ્ધાંતથી સિદ્ધ જે શુદ્ધ પરિભાષા છે તેનો ત્યાગ કરીને દેવસેનજી આચાર્ય નયચક્ર નામક ગ્રંથ રચીને વિપરીત પરિભાષાનુ નિરૂપણ કરે છે (૮)

(હવે બૌદ્ધિક મતની વિપરીત પરિભાષા કહે છે)

તત્ત્વાર્થે નય સાત છે રે
આ દેશાંતર પંચ
અંતર ભાવિત ઉદ્ધરી રે
નવનો કિરયો પ્રપંચ રે—પ્રાણી ॥ ૯ ॥

ભાવાર્થ—તત્ત્વાર્થ સૂત્રમા સાત નય કહયા છે અને આ દેશાંતરથી પાચ નય કહ્યા છે. આ શાસ્ત્રની રીત મુકીને દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક એ બે નય જુદા ગણી નવ નય કહેવા એ કેવો પ્રપંચ તે વિચારશો (૯)

વિવેચન—તત્ત્વાર્થ સૂત્રમા મુળ સાત નય કહ્યા છે અને મત મતાંતરથી પાચ નયનુ પણ પ્રતિપાદન કરેલુ છે શબ્દ સમભિરૂઢ તથા એવભુત એ જે ત્રણ નય કહ્યા છે તેનો એક શબ્દ નયમા શમાવેશ થાય

છે તેથી નૈગમ, સગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસુત્ર અને બાકી ત્રણનો એક શબ્દ નય એમ પાચ નય થાય છે તે એક એક નયના સો સો ભેદ છે તેથી તેમા સાત નય છે તેના સાતસો ભેદ અને પાચ નયના પાચસો ભેદની કલ્પના થાય છે, આજ વિષય આવશ્યકમા પણ કહ્યો છે માટે આવી રીતની જે શાસ્ત્રની પરિભાષા તેનો ત્યાગ કરીને જે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નય આ નયમા અતરગત છે તેને જુદા કરી દેવસેન આચાર્ય નવ નય કહે છે તે સ્વકપોલ કલ્પિત પ્રપચ છે (૯)

(વળીપણ એજ ચર્ચા કહે છે.)

પજ્જયઅથ દ્રવ્યારથોરે
જો તુમે અલગા દીઠ
અપ્પિયણ પ્પિય ભેદથીર
કેમ અગ્યાર ન ઇઠરે—પ્રાણી ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—જો તમે પર્યાયાર્થિક અને દ્રવ્યાર્થિક એ બે નયને સાત નયથી જુદા જોયા તો અર્પિત અને અનર્પિત ન કહ્યા. (૧૦)

ના યથોકત સિદ્ધાતથી સિદ્ધ જે શુદ્ધ પરિભાષા છે તેનો ત્યાગ કરીને દેવસેનજી આચાર્ય નયચક્ર નામક ગ્રથ રચીને વિપરીત પરિભાષાનુ નિરૂપણ કરે છે (૮)

(હવે બોટિક મતની વિપરીત પરિભાષા કહે છે)

તત્ત્વાર્થે નય સાત છે રે
આ દેશાતર પચ
અતર ભાવિત ઉદ્ધરી રે
નવનો કિશ્યો પ્રપચ રે—પ્રાણી ॥ ૯ ॥

ભાવાર્થ—તત્ત્વાર્થ સૂત્રમા સાત નય કહ્યા છે અને આ દેશાતરથી પાચ નય કહ્યા છે આ શાસ્ત્રની રીત મુકીને દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક એ બે નય જુદા ગણી નવ નય કહેવા એ કેવો પ્રપચ તે વિચારશો. (૯)

વિવેચન—તત્ત્વાર્થ સૂત્રમા મુળ સાત નય . મત મતાતરથી પાચ નયનુ પણ પ્રતિપાદન છે શબ્દ સમભિરૂઢ તથા એવભુત એ જે નય કહ્યા છે તેનો એક શબ્દ નયમા શમાવેશ

છે તેથી નૈગમ, સગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસુત્ર અને ત્રણનો એક શબ્દ નય એમ પાચ નય થાય છે તે એક એક નયના સો સો ભેદ છે તેથી તેમા સાત નય છે તેના સાતમો ભેદ અને પાચ નયના પાચસો ભેદની કલ્પના થાય છે, આજ વિષય આવશ્યકમા પણ કહ્યો છે માટે આવી રીતની જે શાસ્ત્રની પરિભાષા તેનો ત્યાગ કરીને જે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નય આ નયમાં અતરગત છે તેને જુદા કરી દેવસન આચાર્ય નવ નય કહે છે તે સ્વકપોલ કલ્પિત પ્રપચ છે (૯)

(વળીપણ એજ ચર્ચા કહે છે)

પજ્જયત્થ દ્રવ્યારથો
જો તુમે અલગા દીઠ
અપ્પિયણુ પ્પિયા ભેદથીરે
કેમ અગ્યાર ન ઇઠરે—પ્રાણી ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—જો તમે પર્યાયાર્થિક અને દ્રવ્યાર્થિક એ બે નયને સાત નયથી જુદા જોયા તો અર્પિત અને અનર્પિત

ન કહ્યા. (૧૦)

વિવેચન—જો દ્રવ્યાર્થિક તથા પર્યાયાર્થિક નય જુદા રૂપે દેખાવાથી તેને જુદા ગણી નવ નય તમે કહ્યા તોપછી અર્પિત અને અનર્પિત ભેદો સાથે જોડીને અગ્યાર નય કેમ ન કહ્યા, કારણ કે નૈગમ સંગ્રહ અને વ્યવહાર એ ત્રણ ભેદથી દ્રવ્યાર્થિક નય ત્રણ પ્રકારે છે અને ઋજુ સૂત્ર, શબ્દ, સમભિરૂઢ તથા એવંભુત એ ભેદથી પર્યાયાર્થીકનય ચાર પ્રકારનો છે, એજ રીતે અર્પીત અને અનર્પીત રૂપ જે બે ભે૦ છે તે સામાન્ય અને વિશેષના પર્યાય છે અને દ્રવ્ય તથા પર્યાયમા રહે છે જેમકે સામાન્ય બે પ્રકારના છે (૧) ઉદ્ધતા સામાન્ય અને (૨) તિર્યક સામાન્ય આમાથી ઉર્દ્ધતા સામાન્ય તો દ્રવ્યરૂપ છે કારણ કે તે સઘળા પર્યાયમા સાધારણ રૂપથી રહે છે અને તિર્યક સામાન્ય પ્રતીવ્યક્તિ જેમ ઘટ પટ આદિ તેના મદૃશ પરિણામ લક્ષણ વ્યજન પર્યાયમાજ રહે છે કારણકે સ્થુલ રૂપથી કાળાનરે રહેવાવાળુ અને શબ્દોના સંકેત ગોચર વ્યજન પર્યાય છે એ પ્રમાણે આવશ્યકીની પ્રસિધ્ધિ છે અને વૈશાદૃશ્ય રૂપ વિવર્ત લક્ષણ સહિત વિશેષ છે તે પણ પર્યાયમાજ અંતરગત થાય છે તેથી શ્રીને સામાન્ય વિશેષથી અધિક નયનો અવકાશ રહેતો નથી (૧૦)

સગ્રહ વ્યવહારાદિકેરે
જો તુમે ભેલો તેહ
આદિ અ ત નય થોકમાજી
કેમ નવી ભેલો એહરે—પ્રાણી ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—જો સગ્રહ અને વ્યવહાર નયમા અર્પિત અને અનર્પિતનો સામાવેશ કર્યો તો આદિ અને અ ત નય મા દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિકનો કેમ સમાવેશ કરતો નથી (૧૧)

વિવેચન—જો આ અર્પિત અને અનર્પિત નયનુ સગ્રહ તથા વ્યવહારનયમાસ મેલનકરનામા આવેતો દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયનુ પણ અનુક્રમે પ્રથમના ત્રણ અને પાછલના ચાર નયમા કેમ સમલેન નથી કરાતા? જો એમ કહો કે અર્પીત વિશેષ રૂપ છે અને અનર્પીત સામાન્ય છે તેથી અર્પીતનો વ્યવહાર આદિ વિશેષ નયમા સમાવેશ થાયછે અને અનર્પીતનો સ ગ્રહ નયમા સમાવેશ થાય છે આજ પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થીક અને પર્યા યાર્થીક નયનો કેમ સમાવેશ ન થાય? શ્રી જીનવાણી રૂપ સિદ્ધાંતમા સાત નયનુ જ કથન છે તેનો ત્યાગ કરીને નવ નય કહેવા તે યુકત નથી અને દ્રવ્યાર્થીક તથા પર્યાયાર્થીક નયનો

અનુક્રમે પ્રથમ ત્રણ અને અંતના ચાર નયમાં સમાવેશ થઈ શકે છે તેને જુદા કરવા તે પણ પિષ્ટ પેષણ જેવું જ છે (૧૧)

(દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિકનો કેવી રીતે અંતરભાવ થાય છે તે કહે છે)

પજ્જવ નય તિઅ અંતમાંરે
પ્રથમ દ્રવ્ય નય ચાર
જીન ભદ્રાદિક ભાવિયારે
મહા ભાષ્ય સુવિચારરે—પ્રાણી ॥ ૧૨ ॥

ભાવાર્થ—અંતના ત્રણ નય પર્યાયાર્થિક નામના છે અને પ્રથમના ચાર નય દ્રવ્યાર્થિક છે, શ્રી જીનભદ્ર ક્ષમા શ્રમણ ગણીએ મહા ભાષ્યમાં કહેલું છે (૧)

વિવેચન—અંતના ત્રણ નય એટલે શબ્દ, સમભિરૂઢ અને એવંભુત એ ત્રણ નય પર્યાયાર્થિક કહેવાય છે તથા આદિના ચાર નય જે નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર અને ઋજુ સુત્ર તે દ્રવ્યાર્થિક કહેવાય છે વિશેષાવશ્યક સુત્રના મહા ભાષ્યમાં શ્રી જીનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણ ગણીએ

એજ પ્રમાણે કહેલ છે અર્થાત્ ચાર નય દ્રવ્યાર્થિક છે અને ત્રણ નય પર્યાયાર્થિક છે ॥૧૨॥

સિદ્ધસેન મુખ એમ કહેરે
પ્રથમ દ્રવ્ય નય તીન
તસ ઋજુ સુત્ર ન સંભવેરે
દ્રવ્યાવશ્યક લીનરે–પ્રાણી ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—સિદ્ધસેન પણ આદિના ત્રણ નયને દ્રવ્યાર્થિક નય કહે છે અને બાકીના ચારનય પર્યાયાર્થિકનય કહેવાય છે દ્રવ્યના વર્તમાન પર્યાય કહેવાથી ઋજુસુત્રમા દ્રવ્યાર્થિક નયનો સંભવ રહેતો નથી (૩)

વિવેચન—વળી મલ્લવાદિ અને તાર્કીક શિરોમણી જે સિદ્ધસેન દિવાકર છે તે પ્રથમના નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહાર એ ત્રણ નયને દ્રવ્યાર્થીક નય કહે છે અને અન્તના ચાર નયને પર્યાયાર્થીક કહે છે બીજા આચાર્યો પણ તેમજ કહે છે દ્રવ્યાર્થીક નયના મતમા સઘળા પર્યાય નિશ્ચયરૂપે કલ્પિત છે કેમકે સઘળા પર્યાયમા અનુગામિદ્રવ્ય સમાવિષ્ટ થાય છે જેમકે

કુડલમા સુવર્ણદ્રવ્ય પર્યાયાર્થીક નયના મતે દ્રવ્ય પર્યાયથી ભિન્ન નથી કેમકે પર્યાયથી જે અર્થ ક્રિયા દ્રઢ છે તે અર્થ ક્રિયાનો નિત્ય ઉપયોગ કયા થાય છે? અથાત સુવર્ણના કુડલ આદિ અને મૃત્તિકાના ઘટ આદિથી જે આભૂષણ અને ઘટ ધારણ આદિરૂપ અર્થ ક્રિયા દ્રઢ છે તે નિત્ય નથી કેમકે પર્યાયોનો નાશ થવાથી સુવર્ણ તથા મૃત્તિકારૂપ દ્રવ્ય શેષ રહે છે દ્રવ્યાર્થિક નયનુ આ લક્ષણ છે તેથી કરીને અતીત અને અનાગત પર્યાયોના પ્રતિરોપી શુદ્ધ અર્થ પર્યાયને માનવાવાળો ઋજુસૂત્ર નય દ્રવ્યાર્થિક કેવી રીતે થઇ શકે એવો આ આચાર્યનો અભિપ્રાય છે તેથી કરી તે આચાર્યના મતમા ઋજુ સૂત્ર નય દ્રવ્યાવશ્યકના વિષયમા લીન નથી થઇ શકતા માટે ક્ષણિક દ્રવ્યને કહેવાવાળો તો સૂક્ષ્મ ઋજુ સૂત્ર છે અને વર્તમાન પર્યાયને પ્રાપ્ત થએલ દ્રવ્યને કહેવાવાળો સ્થુલ ઋજુસૂત્ર છે એવા ઋજુ સૂત્રને દ્રવ્યાર્થિક નય કહેવો જોઇએ એવો સિદ્ધાન્ત વાદિનો મત છે (૧૩)

(શકાનુ સમાધાન કહે છે)

ઇમ અતર ભાવિત તણોરે
કેમ અલગો ઉપદેશ

પાચ થકી જેમ સાતમાંરે
વિષય ભેદ નહિ લેશરે—પ્રાણી ॥ ૧૪॥

ભાવાર્થ—એની રિતે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નય સાત નયમા અતર્ ભુત થાય છે છતા તેનો જુદો ઉપદેશ કેમ કરોછો ? તેમજ મતાનરમા પાચ નય છે તેમા બે નય મેળવી સાત નય જેમ કહેવાય છે તેમ દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાર્થિકનો જુદો ઉપદેશ કેમ ન થાય ? એમ જો કોઇ કહે તો તે યુકત નથી કારણ કે શબ્દ, સમભી રૂઢ તથા એવ ભુતને જેમ વિષય ભેદ છે તેમ દ્રવ્યાર્થિક તથા પર્યાયાર્થિકને લેશ માત્ર વિષય ભેદ નથી (૧૮)

વિવેચન—ર ગાઉ કહ્યા પ્રમાણે સાત નય અથવા મતાતરથી પાચ નયમા જેનો સમાવેશ થાયછે એવા જે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નય તેનુ જુદીરીતે નિરૂપણુ કેવીરીતે થઇ શકે અર્થાત્ દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક સાત અથવા પાચ નયના ભિન્ન છે એમ કહેવુ અયુકત છે કારણુ કે નૈગમ સગ્રહઆદિમા તેનો અતર ભાવ છે જો એમ કહેવામા આવે કે અન્ય મતમા પાચ નય કહ્યા છે તેમા સમભિરૂઢ અને એવભુતને મેળવવાથી સાત નય ગણાય છેતેમજ તેજપાચ નયમા દ્રવ્યાર્થિ

કઅને પર્યાયાર્થિક નય મેળવવમા શી હરકત છે? પણ એ કહેવુ નથી કેમકે શબ્દ અને સમભિરૂઢ નયમા જેવો વિષય ભેદ છે તેવી રીતે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયમા વિષયભેદ દેખાતો નથી એટલે તે સાત નયથી અભિન્ન છે શબ્દ આદિ નય ભિન્ન વિષયક છે દ્રવ્યાર્થિક નયના દશ ભેદ કહ્યા છે તે સર્વે શુદ્ધ અશુદ્ધ સગ્રહ નયમા અતરગત થાય છે અને પર્યાયાર્થિક નયના છ ભેદ છે તે ઉપચરિત અનુપચરિત વ્યવહારમા અને શુધ્ધ અશુદ્ધ રુજુસુત્ર નયમા અતરભુત થાય છે તાત્પર્ય એવુ છે કે ગતાર્થ વિષયને જો ભિન્ન માનીને નયના ભેદની કલ્પના કરીએ તો મુળ સાતની મા યતાની પ્રક્રિયા ત્રુટી જાય છે (૧૪)

(વળી પણ શકાનુ સમાધાન કરે છે)

સગ્રહ ને વ્યવહારથી રે
નૈગમ કિહા એક ભિન્ન
તેણે તે અલગો તેહથી રે
એ તો દોય અભિન્ન રે–પ્રાણી॥૧૫॥

ભાવાર્થ—સંગ્રહ અને વ્યવહાર નયથી તો નૈગમ નય કોઇ વખત ભિન્ન દેખાય છે તેથી સંગ્રહ અને વ્યવહારથી અસલગ્ન વિષયને ધારણ કરના વાળો નૈગમ આ બનેથી પૃથક છે અને દ્રવ્યાર્થિક તથા પર્યાયાર્થિક એ બને સાત નય થી કોઈ પણ સ્થલે ભિન્ન વિષયક નથી ૧૭

વિવેચન--જો કે સંગ્રહ અને વ્યવહાર નયમા નૈગમ નયના સામાન્ય અને વિશેષ નય એ બને પર્યાય અંતર ભુત થઇ જાય છે તોપણ કોઇ કોઈ પ્રદેશાની દ્ષ્ટાંત સ્થાનમા સંગ્રહ તથા વ્યવહાર-નયથી નૈગમ નય ભિન્ન વિષય વાળો પણ થઈ જાય છે તેથી કરીને કોઇ કાઇ ઠેકાણે ભિન્ન વિષયવાળો થનો હે વાથી નૈગમ નયને જુદો પ્રતિપાદન કરેલો છે પરાતુ દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થીક નયનો નૈગમ સંગ્રહ આદિનય વડે ભિન્ન વિષયના ધારક થઇ શકવાનો જરાપણ સંભવ નથી કારણ તે સાતે નયથી અભિન્નજ છે માટે તે સાત નયથી આ એ નય જુદા કરીને નવ ભેદ કેની રીતે કહિ શકાય?

(વળી પણ એજ અર્થ કહે છે)

ઇમ કરતાં એ પામીએરે
સર્વ વિભકત વિભાગ

જીવાદિક પરે કોન હિરે
ઇહા પ્રયોજન લાગરે—પ્રાણી ॥૧૬

ભાવાર્થ—એમ કરતા એટલે સાત નયના નવ નય કહેતા તો જેના ભાગ કરેલા છે તેના ફરી ભાગ કરના જેવુ થાય છે જીવાદિકની પેઠે અહીંઆ કઇ પણ પ્રયોજન જ ણાતુ નથી (૧૬)

વિવેચન—સાત નયને બદલે જો નવ નય કહેવામા આ વે તો જેનો એક વાર વિભાગ કરેલો છે તે પદાર્થનો ફરીથી વિભાગ કરવો પડે છે અને ત્યારે જીવાદિકની પેઠે અર્થાત જી વ અને અજીવ એવા દ્રવ્યના ભાગ કરી ફરી જીવના સસા, રી અને સિદ્ધ એવા બે ભેદ કહેલા છે અને એમતો પાચસે ત્રેસઠ ભેદ જીવના કહેલા છે એવીજ રીતે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થીક એ મૂળ બે ભેદ છે તેમા નૈગમ આદિથી દ્રવ્યાર્થી કને ત્રણ પ્રકારનો કહીએ અને ઋજુ સુત્ર આદિ ભેદથી પર્યાયા- ર્થીક ચાર પ્રકારના છે એમ કહેવુ તે યોગ્ય છે પણ સાત નય મા બે નય વધારીને નવ નય છે એમ કહેવુ તેનો સવથી મિથ્યાજ જાણવુ જીવ જેમ સસારી અને સિદ્ધ કહ્યા છે તે છતા જીવ એ ત્રીજો ભેદ કહેવાતો નથી તેમજ દ્રવ્યાર્થીક કહે

તા નૈગમાદિ ત્રણ નય આવી જાય છે અને પર્યાયાર્થિક કહે તા ઋજુસુત્ર આદિ ચાર નયનો સમાવેશ થાય છે પરતુ જીવ, સ સારી અને સિદ્ધ એમ ત્રણ ભાગ નહિ થતા સ સારી જીવ અને સિદ્ધના જીવ એમ બ ને ભેદમા જીવ સાથેજ છે જુદો ભેદ નથી તેમ આ બ ને નય સાતે નયની સાથે છે પણ જુદા નથી વળી એમ કહે કે જીવ અજીવમા આશ્રવાદિ ત ત્વનુ ગ્રહણ થઈ જાય છે છતા તે જુદા કહેલા છે તેમ દ્રવ્યાર્થીક પર્યાયાર્થીક નૈગમાદિ નયનુ ગ્રહણ થાય છે છતા તેને જુદા કહી શકાય, આમ માનવુ ભુલ ભરેલુ છે કારણ કે અહીંઆ જીવ અજીવના જેવુ પ્રયોજન નથી કારણકે આશ્રવાદિ જુદા તત્વ કહ્યા છે તે વ્યવહાર માત્રથીજ છે તાત્પર્ય એવુ છે કે જે ભેદમા પ્રબળ હેતુ ન હોય તે ભેદ વ્યર્થજ છે જીવ અજીવમા તત્ત્વોનો સમાવેશ થવા છતા જુદા ત ત્વો કહેવાનુ પ્રયોજન એવુ છે કે જીવ અને અજીવ એ બે મુખ્ય દ્રવ્યછે, બ ધ ત્યાગ કરવા યોગ્ય અને મોક્ષ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે અને આશ્રવ બ ધનુ કારણ છે તેથી આશ્રવનેપણ હેયરૂપ કહેવુ જોઇએ અને મોક્ષતો મુખ્ય પદાર્થ છે કારણ કે તેને માટે તો સઘળા પદાર્થોનુ નિરૂપણ છે અને તેજ ઉપાદેય છે માટે મોક્ષના કારણ જે સ વર અને નિર્જરા તેનુ પણ નિરૂપણ

કરેલુ છે એવી રીતે જીવ, અજીવ, આશ્રવ, બધ, સવર, નિર્જરા, અને મોક્ષ એ સાત તત્વો કહેવાનુ પ્રયોજન છે અને એજ પ્રયાજન અનુસાર સુભ બધનુ કારણ પુન્ય અને અસુભ બધનુ કારણ પાપ એમ જુદા કહેવાથી નવ તત્વ થઇ શકે છે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયથી નૈગમ આદિનો ભિન્ન ઉપદેશ કરવાનુ કાઇ પ્રયોજન નથી

(નય સાતજ કહ્યા છે)

ભિન્ન પ્રયોજન વિણ કહ્યારે
સાત મુળ નય સુત્ર
તેણે અધિકુ કેમ ભાખિયેરે
રાખીયે નિજ ઘર સુત્રરે—પ્રાણી॥૧૭॥

ભાવાર્થ–ભિન્ન પ્રયોજન વગર શાસ્ત્રમા મૂળ સાત નય કહ્યા છે માટે તેનુ ઉલ્લઘન કરીને નવ નય કેમ કહી શકાય? માટે પોતાનાજ ઘરનુ સૂત્ર રાખવુ.

વિવેચન–કાઈ પણ ભિન્ન કારણ દર્શાવ્યા વિના શાસ્ત્રમાં સાત નય કહ્યા છે તે સૂત્ર सत्त मूल नयापणत्ता મૂળ નય સાત

છે એમ સ્પષ્ટપણે સૂત્રમા કહ્યુ છે તો પછી સૂત્રના વાક્યનુ ઉલ્લઘન કરીને સાતથી અધિક નય છે એમ કેવી રીતે કહી શકાય? માટે આપણા શાસ્ત્ર વચનની રક્ષા કરવાને માટે સાત નય છે એમજ કહેવુ જોઇએ પણ સુત્રનુ ઉલ્લઘનકરવુ નહિ (૧૭)

(એમા સાક્ષી બતાવે છે)

દશ ભેદાદિક પણ ઇહાંરે
ઉપલક્ષણ કરી જાણ
નહિ તો કહો અતર ભવેરે
પ્રદેશાર્થ કુણ ઠાણ રે—પ્રાણી ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—દ્રવ્યાર્થીકના દશ ભેદ કહ્યા છે તે પણ ઉપલક્ષણથીજ સમજવાનુ છે કારણ કે નહિતો પ્રદેશાર્થ નય નો તેમા અતર ભાવ થઇ શકે?

વિવેચન—દેવસેનજીના રચેલા નય ચક્ર ગ્રથમા દ્રવ્યાર્થિકના દશ ભેદ કહ્યા છે તે ઉપલક્ષણથીજ સમજવા જોઇએ અર્થાત્ આ ભેદ દિગ્દર્શન માત્ર છે એથી બીજા ઘણા ભેદ પણ થઈ શકે છે અને જો તે દશ ભેદને ઉપલક્ષણ [illegible]

તો પ્રદેશાર્થ નયનો કયા નયમા અંતરભાવ થઇ શકે? વળી પ્રકારાંતરથી બીજા અનેક ભેદ થઇ શકે છે (૧) અશુદ્ધ (૨) અશુદ્ધતર (૩) અશુદ્ધતર (૩) અશુદ્ધતમ (૪) શુદ્ધ (૫) શુદ્ધતર (૬) શુદ્ધતમ એમ અનેક ભેદ છે તે સર્વનો સંગ્રહ કયા નયમા કરી શકાશે? માટે આ જે દશ ભેદ છે તે પણ ઉપલક્ષણપણેજ માનવા જોઈએ (૧૮)

(ઉપનયનો પણ વ્યવહારમા સમાવેશ થાય છે)

ઉપનય પણ અલગા નહિરે
જે વ્યવહાર સમાય
નહિ તો ભેદ પ્રમાણનોરે
ઉપ પ્રમાણ પણ થાયરે–પ્રાણી ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—જે ઉપનય કહ્યા છે તે જુદા નથી કારણ કે તેનો વ્યવહારમા સમાવેશ થાય છે, જો એમ ન હોય તો પ્રમાણનો ભેદ ઉપપ્રમાણ પણ થાય (૧૯)

વિવેચન—જે ત્રણ ઉપનય કહ્યા છે તે વ્યવહાર નૈગમાદિ નયથી જુદા નથી તત્ત્વાર્થ સુત્રમા વ્યવહારનુ લક્ષણ

પણ એવુ જ કહ્યુ છે કે જે બહુધા ઉપચારથી પૂર્ણ હોય અ-ર્થાત્ જેમા ઉપચાર અધિક હોવ તે તો સંક્ષિપ્ત અક્ષરમા વિસ્તાર સહિત અર્થના ધાગક થાય છે એમ છતા જો નયના ભેદને ઉપનય કરી માનીએ તો સ્વપર વ્યવસાયિ જ્ઞાન પ્રમાણ એ લક્ષણે લક્ષિત જ્ઞાન રૂપ પ્રમાણનો એક દેશ મતિ જ્ઞાના દિક અથવા દેશ અવગ્રહાદિક તેને ઉપપ્રમાણ કેમ નથી કહેતા ? માટે નય ઉપનયની જે પ્રક્રિયાકરી છે તે શિષ્યને સમજાવવા માટે છે

વ્યવહારને નિશ્ચય થકીરે
સ્યો ઉપચાગ વિશેષ
મુખ્ય વૃત્તિ જો એકનીરે
તો ઉપચારિ રાપરે—પ્રાણી ॥ ૨૦ ॥

ભાવાર્થ--નિશ્ચય નયથી વ્યવહાર નયમા ઉપચારની વિશેષતા શી છે ? જો એકની મુખ્યતા થાય છે તો અન્યનુ ઉપચારિપણુ થાય છે (૨૦)

વિવેચન—નિશ્ચય નયથી વ્યવહાર નય સાથે ઉપચારની વિશેષતા કેવી છે તે જાણવાની ઈચ્છાથી કહે છે કે વ્યવહાર

ભાવાર્થ—માટે ભાષ્યમા જે પ્રમાણે કહેલુ છે કે 'નિશ્ચય નય તત્નાર્થને કહે છે અને વ્યવહાર નય મનુષ્યનુ કહેલુ કહે છે. તેનો નિશ્ચય પુર્વક સ્વીકાર કરવો જોઇએ (૨૧)

વિવેચન—એથી કરીને ભાષ્ય એટલે વિશેષાવશ્યકય । વ્ય વહાર અને નિશ્ચય નયના જે લક્ષણો છે તેનો નિશ્ચય પુર્વક આદર કરવો જોઐ. ભાષ્યમા નિશ્ચય અને વ્યવહારના લક્ષણ આ પ્રમાણે કહ્યા છે નિશ્ચય નય છે તે તો તત્ત્વાર્થનેજ કહે છે એટલે યુિકત પુર્વક જે અર્થ સિદ્ધ છે તેનેજ કહે છે અને વ્યવહાર નય તા લોકોને જે ઇષ્ઠ છે તે કહે છે કારણકે લોકોને જે અભિમત છે તેજ વ્યવહાર કહેવાય છે માટે વ્યવ હાર છે તે પ્રમાણ ભૂત નથી પણ તત્વાર્થના જે ગ્રાહક છે તેજ પ્રમાણ ગણી શકાય છે પ્રમાણના સપૂર્ણ તત્વાર્થ ગ્રહણ કરાવવાવાળો નિશ્ચય નય છે અને પ્રમાણના એક દેશ તત્વાર્થ ને ગ્રહણ કરે છે તેનો વ્યવહાર કહેવાય છે, નિશ્ચય અને વ્ય હારનો આ પ્રમાણે વિવેક છે, બાકી વ્યવહાર અને નિશ્ચય નય ના વિષયતો ભિન્નજ છે માટે આ પ્રમાણે નિશ્ચય અને વ્યવહારને સમજવા જોઇએ

છે ઇત્યાદિ રીતીથી વ્યવહાર નયના અર્થ છે તથા જે નિશ્ચય નયમા ઉધૃત પર્યાય છે તે પણ વ્યવહાર નયના ભેદ છે એ હેતુથી એમ પણ કહેલુ છે કે નિશ્ચય નયથી ભમર પચ વર્ણી અર્થાત પાચ રગના છે અને વ્યવહાર નયથી તો માત્ર કાળા રગનાજ છે ઇત્યાદિ રીતીથા સિદ્ધાતમા પ્રસિદ્ધછે ઉતી પર્યાય છે તે પણ વ્યવહાર નયનોજ ભેદ છે અને જે કાર્ય કારણ તથા નિમિત્ત નિમિત્તની એકતા છે તે પણ વ્યવહાર નયનોજ વિષય છે જેમકે આયુધૃત છે, અહિઆ ધૃતરૂપ જે આયુના કારણરૂપ કહેલુ છે તેમા આયુરૂપતા માની છે અથવા જેવી રીતે પર્વત બળે છે, માચડો માચ શબ્દ કરે છે, ભાલા ઘુમે છે, ગગામા ઘોષ છે ઇત્યાદિ જે રૂપી વિષયક અનેક વ્યવહાર ભાષા છે તે સર્વ વ્યવહાર નયના વિષયને ધારણ કરવાવાળીજ જાણવી તાત્પર્ય એવુ છે કે જે વ્યકિત નો ભેદ છે તથા જે ઉત્કટ પર્યાય છે અને જે કાર્ય કારણની એકતા છે ઇત્યાદિ સર્વ વ્યવ્હાર નયનાજ ભેદ છે (૨૩)

(હવે સક્ષેપમા સમાધાન કરે છે)

એમબહુવિષયનિરાકારીરે

કરતા તસ સકોચ

કેવળ બાલ બોધવાને
દેવસેન આ લોચ રે—પ્રાણી ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—એવી રીતે નિશ્ચય અને વ્યવહારાદિ નયના ઘણા અર્થને ટાળીને તથા તેનો સ કોચ કરીને દેવસેન આ ચાર્યે કેવળ બાળકને બોધ કરવાનો વિચાર રાખ્યો છે (૨૪)

વિવેચન—એવી રીતે ઘણા અથને ધારણ કરવાવાળા જે નિશ્ચય અને વ્યવહાર નય તેનો ત્યાગ કરીને અને ફરી તેજ ન યનો સ ક્ષેપ કરીને પાચ કે સાત નયને બદલે નય નવ છે એમ અધિકતા કરીને મ દ બુદ્ધિવાળાઓને સમજાવવાને માટે નયચક્ર ગ્ર થના કર્તા શ્રી દેવસેન આચાર્યે આ રચના કરેલી છે જે શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ હોવાથી પોતાના ગ્ર થનુ ગૌરવ બતાવ વાનો પ્રપ ચ હોવાનો સ ભવ છે (૨૪)

(ઉપસ હાર કરે છે)

એમ બહુવિધ નય ભ ગસુ રે
એક ત્રિવિધ પ્રપંચ

પરખો હરખો હૈયડલેરે
સુજશ લહી પરમથ્થરે—પ્રાણી ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—એ રીતે બહુ પ્રકારે નય અને ભંગથી દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયરૂપ એકજ અર્થ જાણો અને તે જાણી તેના પરમાર્થ ગ્રહણ કરીને હૃદયમાં હર્ષિત થાઓ

વિવેચન—આ પ્રકારે શ્રી જીનેશ્વર મહારાજે કહેલા સૂત્રોના ક્રમવાર જે નૈગમ આદિ સાત અથવા પાંચ નયના અનેક ભેદ રૂપ સમૂહથી ઇચ્છાનુસાર કોઇ પણ એક જીવઆદિ પદાર્થનો દ્રવ્ય ગુણપર્યાય રૂપ નિશ્ચય કરીને બહુ પ્રકારના નય ગમક ગને સમજો અને તેનો પરમાર્થ ગ્રહણ કરી સુજસ પામો તથા હૃદયમાં આનંદને પ્રાપ્ત કરો (૨૫)

ઢાળ નવમી.

ઇમ ધન્નો ધણને પરચાવે—એ દેશી

એક અરથ તિહુ લક્ષણે
જેમ સહિત કહે જીનરાજરે

તેમ સદ્દહણા મન ચાગતાં
સીજે સઘળા શુભ કાજરે
જીનવાણી પ્રાણી સાભળો—॥૧॥

ભાવાર્થ—જેવી રીતે જીનેશ્વર ભગવાન એકજ પદાર્થ ને ત્રણ લક્ષણે કરીને યુક્ત કહે છે તેમ મનને વિષે સદ્દહણા ને ધાર કરવાથી સર્વ શુભ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે, હે ભવ્ય પ્રાણી ? તમે જીનેશ્વર મહારાજની વાણીને સાભળો (૧)

વિવેચન—એકજ પદાર્થ જીવ કે પુદ્ગલ, ઘટ કે પટ જેવી રીતે ત્રણ લક્ષણે કરીને સયુક્ત હોય છે એટલે ઉત્પત્તિ, વિનાશ, અને ધ્રૌવ્ય એ ત્રણે લક્ષણ દરેક પદાર્થમા હોય છે એમ શ્રી જીનેશ્વર મહારાજે ત્રિપદિમા કહ્યુ છે उपन्नेइ वा विगमेइ वा कथચિત ઉત્પન્ન થાયછે, કથચિત ધ્રૌવ્ય પણે રહે છે અને કથચિત નષ્ટ થાય છે આ રીતે દરેક પદાર્થ ત્રણ પ્રકારના છે આ ત્રિપદિના અર્થને ગ્રહણ કરી તેમા શ્રદ્ધા રાખનાર ભવ્ય પ્રાણી અભિષ્ટ પદાર્થને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત સમ્યગ્દર્શન પામીને મોક્ષને પણ પ્રાપ્ત કરે છે. કોઇ પદાર્થ નિત્ય છે, કોઇ પદાર્થ અનિત્ય છે, એમ જે નૈયાયિકોનુ

કહેવુ છે તે જીન મત પ્રમાણે યોગ્ય નથી કારણ કે અમુક પદાર્થ એકાત નિત્ય અને અમુક પદાર્થ એકાત અનિત્ય માનવાથી લોક યુક્તિથી પણ તેમા વિરોધ આવે છે તેથી કરીને દરેક પદાર્થ ઉત્પાદ વ્યય, અને ધ્રૌવ્ય રૂપ ત્રણે લક્ષણે કરીને સયુકત છે એમજ સમજવુ જોઇએ શ્રીમાન હેમાચાર્યજી એ કહ્યુ છે કે દીપકથી તે આકાશ પર્યંત સમસ્ત પદાર્થ એક સ્વભાવને ધારણ કરવા વાળા છે અને સ્યાદ્વાદ મુદ્રાનુ ઉલઘન કરતા નથી માટે તેમાથી અમુકને નિત્ય અને અમુકને અનિત્ય કહેવુ તે વિરોધ દર્શક છે

(હવે ત્રિવિધ લક્ષણ રૂપ અર્થનુ વિવરણ કરેછે)

ઉત્પાદ વ્યય ધ્રુવપણે
છેસમય સમય પરિણામરે
ષટ દ્રવ્ય તણો પ્રત્યક્ષથી
નવિરોધ તણો એ ઠામરે—જીન ॥ ૨॥

ભાવાર્થ—ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રૌવ્ય રૂપ જે લક્ષણ કરીને છએ દ્રવ્યનો પરિણામ સમયે સમયે પ્રત્યક્ષપણે દેખાય

છે એમા જરાપણ વિરાધ જેવુ નથી. (૨)

વિવેચન—ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રૌવ્ય એ ત્રણ લક્ષણે કરીને છએ દ્રવ્યના પરીણામ થાય છે હવે કોઇ કહે કે જ્યા ઉત્પાદ તથા નાશ છે ત્યા ધ્રૌવ્ય નથી, અને જ્યા ધ્રૌવ્ય છે ત્યા ઉત્પાદ તથા વ્યય નથી, જ્યા છાયા છે ત્યા તાપ નથી અને તાપ છે ત્યા છાયા નથી તેવીજ રીતે ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય એકજ સ્થળે રહી શકેજ નહિ આ શકાના ઉતરમા સમજવાનુ કે જેમ ઉષ્ણ તથા શીત સ્પર્શ પરસ્પરના પરીહારથી ક્રમવાર અગ્નિ તથા જળમા દેખાય છે અર્થાત્ એક બીજાના ત્યાગથી ઉષ્ણ સ્પર્શ અગ્નિમા અને શીત સ્પર્શ જળમા દેખાય છે અને તે બને સ્પર્શનો કોઇપણ એક સ્થાનમા સગ્રહ કરીએ તો વિરાધ આવે છે પરતુ આ સ્થળે તો સર્વ લક્ષણ એક વસ્તુમા પ્રત્યક્ષ રૂપથી દેખાય છે અને એક બીજાને દૂર કરવાથી કોઈપણ એક પદાર્થમા કેવળ એક ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રૌવ્ય એ ત્રણે લક્ષણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી દેખાતુ નથી તો પછી આ વિરાધ કેવી રીતે કહી શકાય? માત્ર અનાદિકાળની એકાતની વાસનાથી પ્રાણી પરસ્પર વિરાધ દેખે છે પર તુ પરમાર્થથી જો વિચાર કરે તો કોઇપણ જાતનો વિરાધ નથી કેમકે સમયના નિશ્ચયથી

જે થાય છે તેજ નિરોધ દૂર કરવાને કારણ રૂપ છે (૨)

(ફરી પણ તેજ કહે છે)

ઘટ મુકુટ સુવર્ણહ અર્થિયા
વ્યય ઉત્પત્તિ થિતિ પેખ તરે
નિજ રૂપે હોવે હેમથી
દુખ હર્ષ ઉપેક્ષા વતરે ॥૩॥

ભાનાર્થ—દુ ખ તથા હર્ષથી મુક્ત અને ઉત્પતિ નાશ અને સ્થિતિ એ ત્રણે જેમા છે એના સુના ઘટ સુવર્ણ મુકુટ અને સુના એ ત્રણે રૂપ બદલતા હોવા છતા તેમા સુવર્ણ તો પોતાના સ્વરૂપે સ્થિત છે (૩)

વિવેચન—જુઓ કે એકજ હેમ દ્રવ્યને વિષે ઘટાકારે ન । અને મુકુટાકારે ઉત્પતિ તથા હેમાકારે સ્થિતિ એ ત્રણ લક્ષણ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કેમકે હેમ ઘટ ભાગીને હેમ મુકુટ થાય છે, તેમા જેનો નાશ તેને દુ ખ અને જેની ઉત્પતિ તેને હર્ષ પણ થાય છે અને સુવર્ણ કે જે નિરતર પોતાનાજ રૂપમા સ્થિત છે તેને સુખ કે દુ ખ કાઇ નથી આવી રીતે

સર્વજ્ઞ ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રૌ ય પર્યાર દ્રવ્ય રૂપથી જાણવુ જોઈએ સુવર્ણ જે દ્રવ્ય છે તે નિત્ય છે અને તેનાપર્યાય જે ઘટમુકુટ તે અધ્રુવ છે તેથી સમજવુ જોઈએ કે જે દ્રવ્ય છે તે નિત્યછે અને તેના પર્યાય અનિત્ય છે

(હવે ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રુવનો અભેદ સાબધ દેખાડે છે)

ઘટ વ્યય તે ઉત્પત્તિ મુકુટની
ધ્રુવતા કચનની એકરે
દલ એકે વર્તે એકદા
નિજ કારયશકિત અનેકરે—જીન ॥૪॥

ભાવાર્થ—હેમના ઘટના વ્યય અને હેમના મુકુટની ઉત્પતિ એ બને એક કારણ જન્ય છે તથા બનેમા સુવર્ણ ધ્રુવપણુ છે આવી રીતે એકજ પદાર્થમા એકજ કાળે અનેક કાર્યની શકિત રહેલી છે (૪)

વિવેચન—જે સુવર્ણના ઘટનો નાશ તેજ સુવર્ણના મુકુટની ઉત્પતિ છે કેમકે ઘટનો નાશ અને મુકુટની ઉત્પતિએ

અને કાર્ય એકજ કારણથી ઉત્પન્ન થયા છે ન્યાયનો એવો સિદ્ધાત છે કે જે દ્રવ્યજે દ્રવ્યના નાશથી ઉત્પન્ન થએલછે તે એકજ દ્રવ્યના ઉપાદાન કારણથી ઉપાદેય છે જેમકે જ્યારે ઘટ દ્રવ્ય નો નાશ થવાથી મુકુટ ઉત્પન્ન થયો તો ઘટ દ્રવ્યના નાશનુ ઉપાદાન કારણ જે સુવર્ણ છે તેજ મુકુટનુ કારણ છે આ રીતે ઘટનો નાશ અને મુકુટની ઉત્પતિ એકજ સુવર્ણ રૂપ કારણથી થયેલ છે આ રીતે એકજ સુવર્ણના કારણથી એકજ કાળે પૂર્વ પર્યાયનો નાશ, ઉત્તર પર્યાયની ઉત્પતિ અને મળ દ્રવ્યનુ ધ્રુવપણુ એ ત્રણે લક્ષણ સાથે રહે છે આ પ્રમાણે ત્રણે લક્ષણે કરીને સહીત એકજ વસ્તુના ત્રણે લક્ષણ એક સમયમા છે તો પણ સુખ દુ ખ અને માધ્યસ્થપણુ એ ત્રણે પ્રકારની શકિત જણાતી હોવાથી તેમા ભિન્નતા પણ આમ થવી જોઇએ આજ હેતુથી સ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે સ્યાત્ નષ્ટ થાય છે અને સ્યાત્ ધ્રુવ છે એવા વાકયનો પ્રયોગ કરવો પડે છે, **उपन्नेवा** એ મૂળ પાઠમા પણ જેવા શબ્દ છે તે સ્યાત્ અર્થનોજ સૂચક છે જેમકે સર્પ કાળો કહેવાય છે પરતુ સર્પના પેટનો ભાગ કાળો નથી અને શેષનાગ જે કહેવાય છે તે તો વળી સફેદજ છે તો પણ સ્યાત્ શબ્દના પ્રયોગથી એવુ સબોધન થઈ શકે છે ત્રિપાદિનુ મહા

વાકયમા પણ સ્યાત્‌કારની ભજના છે (૪)

બહુ કારય કારણ એકજો
કહિયે તે દ્રવ્ય સ્વભાવરે
તો કારણ ભેદા ભાવથી
હોય કાર્ય ભેદા ભાવરે—જીન॥૫॥

ભાવાર્થ—અનેક કાર્યનુ એકજ કારણ છે એમ દ્રવ્ય નો જો સ્વભાવ કહો તો કારણના ભેદ ભાવ વગર કાર્યનો ભેદ ભાવ કેવી રીતે થઈ શકે? (૫)

વિવેચન—હવે જય રે એમ કહ્યુકે એક કારણથી અનેક કાર્યો ઉત્પન્ન થાય છે એવો દ્રવ્યનો સ્વભાવ છે જેમકે સુવર્ણ દ્રવ્ય એકજ અવ્યકત રૂપ છે, મુકુટાદિ જે તેના વિકાર છે તેતો મિથ્યા છે, અને સુખ દુખ તથા માધ્યસ્થપણુ એ ત્રણે કાર્ય કરવાની શકિત આ એકજ સુવર્ણ દ્રવ્યમા છે તો પછી કારણના ભેદ વગર સર્વ ભેદ કેવી રીતે થઈ શકે? કેમકે જે કલ્યાણનુ સાધન છે તે પ્રમોદનુ કારણ હોઇ શકે છે અને જે અનિષ્ઠનુ સાધન છે તે શોકને ઉત્પન્ન કરવા વાળુ છે અને બનેથી ભિન્ન જેમા ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ કાઇ નથી

તે માધ્યસ્થનુ કારણ છે તો પછી આ ત્રણ પ્રકારના કાર્ય એ રૂપ કારણ દ્રવ્યથી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઇ શકે છે કાર્યગત દ્રષ્ટાંતને અનુસરીનેજ કારણગત શકિતની કલ્પના કરવી જોઇએ જો એમ ન માનીએ તો અગ્નીના સયોગે જે જળ છે તે દાહ ઉત્પન્ન કરવા વાળા સ્વભાવનુ ધારક છે એ કલ્પના જુઠી પડશે માટે કાર્યભેદ થવાથી કારણ ભેદ અવશ્ય માનવુ જ જોઇએ અને અનેક કાર્યને ઉત્પન્ન કરવા વાળી જે શકિત છે, તે પણ એકત્વ અનેકત્વ રૂપ સ્યાદ્વાદને સૂચીત કરેછે (૫)

(હવે આ વિષયમા બૌદ્ધનો મત કહે છે)

શોકાદિ જનને વાસના
ભેદે કોઇ બોલે બુદ્ધરે
તસ મનસકારની ભિન્નતા
વિણ નિમિત્તિ ભેદ કિમશુદ્ધરે જીનાાા૬ાા

ભાવાર્થ—દ્રવ્યમા જે શોકાદિ થાય છે તે લોક વાસનાના ભેદથી થાય છે પણ શોકાદિ કારણમા વસ્તુનો ભેદ નથી

આ પ્રમાણે જે બૌદ્ધ કહે છે તે નિમિત્ત શુન્ય છે અને તેમા મનસ્કારની ભિન્નતા હોનાથી તે શુદ્ધ કેમ થઇ શકે? (૬)

વિવેચન—બૌદ્ધ કહેછે કે ઉત્પાદ અને વ્યય એકજ કાળે થાયછે અને જેમ ત્રાજવાની બને બાજુ એકજ સાથે ઉચી નીચી થાયછે તેમ ઉત્પાદ અને વ્યય એકજ કાળે થાયછે કેમકે ક્ષણીક સ્વરૂપ લક્ષણને ધા ણ કરવા વાળામા ભુવતા તો છેજ નહિ માટે શોકાદિની જે ઉત્પતી છે તે ભિન્ન ભિન્ન લોકોથીજ થય છે કેમકે એકજ શેરડી બધાને સુખરૂપછે ત્યારે ઊ ટને દુ ખરૂપછે તેમજસુવર્ણ ના ઘટ મુકુટાદિમા સમજવુ જોઇએ આપ્રમાણે બૌદ્ધને નિમિત્ત ભેદ વિના વાસના રૂપ મનના વ્યાપારની ભિન્નતા કેવીરીતે થઇ શકેછે પરંતુ શો કાદિનુ ઉત્પત્તિ કારણ જેમ ભિ ન્નભિ ન્ન છે તેમ નિમિત્ત પણ ભિન્ન અવશ્વ માનવુ જોઇએ ૨૬)

(બૌદ્ધ મતનુ સમાધાન કરેછે)

જો નિમિ ત ભેદ વિણ જ્ઞાનથી
શક્તિ સ કલ્પ વિકલ્પરે

તે બાહ્ય વસ્તુના લોપથી
ન ઘટે તુજ ઘટ પટ જલ્પરે- જીનાજી॥૭॥

ભાવાર્થ—જો નિમિત વિના જ્ઞાન શક્તિથીજ સંકલ્પ અને વિકલ્પ થાય છે તો બાહ્ય વસ્તુના લોપથી ઘટ પટ આદિ કલ્પના વાસનાથી કેમ નથી થતી? (૭)

વિવેચન—જો નિમિત ભેદ વિના વાસના વિશેષથી ઉત્પન્ન થએલો જે જ્ઞાન સ્વભાવ છે તેથીજ શોક પ્રમોદની કલ્પના થય છે એમ જો કહોતો બાહ્ય વસ્તુનો નાશ થઈ જવાથી ઘટ પટ આદિ નિમિત વિના કેવળ વાસના વિશેષથી ઘટ પટ આદિ આકાર રૂપ પરીણામ નથી ઉત્પન થતુ અને ઘટ પટ આદિ નિમિત વિના વાસના વિશેષથી ઘટ પટાદિના આકારનુ જ્ઞાન થાયને સમસ્ત બાહ્ય વસ્તુનો નાશ થઈ જાય અને આતરંગીક તથા બાહ્ય આકારના વિરોધથી બાહ્ય આકારને મિથ્યા કહેવાવાળા બૌદ્ધના મતથી તો ચિતના પદાર્થમા રહેલ વાળા નીલ પીત આદિ વર્ણોના આકારનુ જ્ઞાન પણ મિથ્યાજ થાય છે તેમજ ઉરા (દિન) આદિ આકાર તથા નીલ આદિ આકાર પણ વિરૂદ્ધજ થાય છે અર્થાત્ વાસનાનીજ વિશેષથી આકારનુ પરિણામ ત

થા આકારનુ જ્ઞાન થાય છે બાહ્ય નિમિતની એમા કોઇપણ વાસના નથી એમ કહેવાથી બધાને શુન્ય માનવાવાળોજે માઘ્ય મિક બૌદ્ધ છે તેનો મત આવે છે ક્ષણીક વાદીનો મત રહેતો નથી અને કહ્યુ છે કે જો વાસના હશે તો શુ શુ નહિ થઇ શકે ? અને જો બાહ્ય પદાર્થ છે તથા વાસના નથી તો કાંઈ પણ થઇ શકશે નહિ કેમકે વાસના વગર બાહ્ય પદાર્થ બુદ્ધિ મા પણ આવી શકતો નથી તેથી વાસના કે જે પોતેજ પદાથને રૂચતી છે તેને કેમ દુર કરી શકાય અને શુન્યવાદ પણ પ્રમાણુની સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિ રૂપ જે બે પક્ષ છે તેનાથી ખડિત છે તેથી સર્વજ્ઞ વીતરાગ પ્રણીત શુદ્ધ સ્યાદ્વાદના ધારક સપુર્ણ નયનો આદર કરવો જોઇએ (૭)

(વળી પણ કાર્ય કારણ વિષે કહેછે)

ઘટ નાશ મુકુટ ઉતપત્તિનો'
ઘટ એજ રૂપે હેતરે.
એકાત ભેદની વાસના
નૈયાયાદિક પણ કેમ દેતરે. -જીન ॥૮॥

ભાવાર્થ—ઘટનો નાશ તેમ મુકુટની ઉત્પત્તિનુ એકજ સ્વરૂપે કારણ છે તો પછી નૈયાયીકો ઉત્પત્તિ અને વ્યયમા એકાંત ભેદની વાતના કેમ આપેછે (૮)

વિવેચન ઉપર પ્રમાણે શ્લોકાની ત્રણે કાર્યના ભેદથી ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રૌવ્ય લક્ષણ સિદ્ધ કરવામા આવ્યુ અને ત્રણે લક્ષણે કરીને યુક્ત હોવાથી સુવર્ણ ઘટના નાશનુ અને સુવર્ણના મુકુટની ઉત્પત્તિન કેવળ ઘટ દ્રવ્ય પોતેજ કારણ છે કેમકે સુવર્ણ ઘટના નાશથી અભિન્ન રૂપ સુવર્ણ મુકુટની ઉત્પત્તિના સબધમા સુવર્ણ ઘટના અવયવોના વિભાગ આદિ હેતુઓજ છે અને એજ કારણથી મ્હાપટના નાશથી નાના કટકાની ઉત્પત્તિના સબધમા પણ એક બે તતુના સયોગનો નાશજ કારણ રૂપ છે એવી કલ્પનાતો ઘણો ગૌરવ રૂપે ગણાશે આ પ્રમાણે જાણતા છતા એક તતુના નાશની ગણીને તે જેટલા તતુઓના સયોગના નાશથી તે પટનો કટકો ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વ તતુઓને નૈયાયિક નાશ અને ઉત્પત્તિમા સર્વથા ભેદ વસના કેવા રીને માને છે? કેમકે નૈયાયિકના મતનુ તો એવુ વચન છે કે "જે પક્ષમા કલ્પનાનુ ગૌરવ છે તે તો અમો માનતા નથી અને જે પક્ષમા કલ્પનાનુ લાઘવ છે તે અમો માન્ય

રાખીએ છીએ " (૮)

(વળી પણ ઉદાહરણથી એજ કહે છે)

દુગ્ધ વ્રત દધી જીમે નહિ
નવી દુધ દવી વ્રત ખાયરે
નવી દોઈ અગોન્સ વ્રત જીમે
તેણે તિય લક્ષણ જગ થાય રે—જીન ॥૯॥

ભાવાર્થ—જેને દુધનુ વ્રત હોય તે દહી ખાઈ શકે નહિ અને દહીંનુ વ્રત હોય તે દુધ ખાઈ શકે નહિ અને જેને ગોરસનો ત્યાગ છે તે બનેને ખાતો નથી આ રીતે પણ ઉત્પત્તિ આદિ ત્રિવિધ લક્ષણ યુક્ત વસ્તુ સિદ્ધ થાય છે (૯)

વિવેચન—જે માણસને માત્ર દુધજ ખાવાની પ્રતિજ્ઞા છે તે માણસ દુધ સિવાય દુધથી ઉત્પન્ન થએલુ દહીં તે ખાઇ શકતો નથી અને એજ રીતે જેને માત્ર દહીં ખાવાનો નિયમ હોય તે દુધ ખાઈ શકે નહિ જો કે પરમાર્થથી જોતા દહી તે દુધના પરીણામ રૂપછે અને તેથી દુધ દહિનો અભેદ

માનીએ તે દુધના નિયમથી દહિ ખાનામા નતભ ન થાય નહિ અભેદની વિવક્ષા કરીએતો દુધ પીવાથી દહીના નતનો ભ ગન થાય અને દહી ખાનારા મનુષ્યને દૂધના વ્રતનો નાશ ન થાય અને જેને ગોરસનો ત્યાગ હોય તેને દુધ અને દહી બ નેનો ત્યાગ થાય આરીતે દહી પણાથી ઉત્પત્તિછે, દુધરૂપે નાશછે, અને ગોરસપણે ધ્રુવપણુ પ્રત્યક્ષ છે આદ્રષ્ટાંતથી મ સારના દરેક પદા ર્થમા ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રુવપણુ સમજવુ જોઈએ જ્યા દ્રવ્ય પર્યાય છે ત્યા ઉત્પત્તિ આદિ ત્રણે લક્ષણુ કહેવા જોઇએ અને ઉત્પાદ વ્યયતથા ધ્રુવથી સહિત હોય તે પદાર્થ સત્ છે એવુ તત્ત્વાર્થનુ વચન છે તેથી જે સત્તાથી પ્રત્યક્ષ છે તેજ સાક્ષાત્ ઉત્પ દ વ્યય અને ધ્રૌવ્ય રૂપ ત્રણે લક્ષણુ છે (૯)

ઉત્પન્ન ઘટે નિજ દ્રવ્યના
ઉત્પત્તિ નાશ કેમ હોયરે
સુણુ ધ્રુવતામા પહેલા ભલીયા
છે અનુગમ શકિત દોયરે—જીન॥૧૦॥

ભાવાર્થ—ઉત્પન્ન થએલા ઘટમા પોતાના દ્રવ્યની ઉત્પ ત્તિ તથા નાશ કેમ હો૰ શકે? એ પ્રશ્નના ઉતરમા કહે

છે કે ઉત્પતિ તથા નાશ એ બને એકતા રૂપ શક્તિથી ધ્રુવપણામાં રહેલ છે (૧૦)

વિવેચન—જેની ઉત્પત્તિ થઇ ગઇ છે એવો જે ઘટ છે તેની ઉત્પત્તિના બીજાજ ક્ષણે નિજ ઘટ રૂપ સબધની ઉત્પતિ અને નાશ કેવી રીતે હોય? કેમકે પ્રથમ ક્ષણ સબધ રૂપ ઉતર પર્યાયની જે ઉત્પતિ છે તેજ પુર્વપર્યાયનુ નાશપણુ છે એવુ અગાઉ કહેવાઇ ગયુ છે? એમ પુછતા જવાબ આપે છે કે પ્રથમ ક્ષણમા જે ઉત્પતિ વિનાશ તે એકતા સ્વરૂપ શક્તિથી ધ્રૌવ્યમા મળેલા છે તથા તે નિત્ય છે અને ઘટની ઉત્પતિ તથા નાશનો સબધ ઉપલક્ષણી ભુત થઇને બીજે ક્ષણે જણાય છે અને જો એમ કહેવામા આવે કે આ સમયે ઘટ ઉત્પન્ન થયો અને આ સમયે નષ્ટ થયો તો પછી ઉત્પત્તિ અને નાશની આ ક્ષણની વિશિષ્ટતાજ થઇ ગઇ કેમકે ઉત્પતિ અને નાશની વિશિષ્ટતા દ્વિતીયાદિ ક્ષણમા નથી તેથી દ્વિતીયાદિ ક્ષણમા આ ઉત્પન્ન થયો એવો પ્રયોગ નહિ થઈ શકે અને ઘટ એ શબ્દથી પણ અહીયા દ્રવ્યાર્થના આદેશથી મૃતિકા રૂપ દ્રવ્યનુ ગ્રહણ કરવુ તેજ યોગ્ય છે અને તેથી મૃત્તિકા સામાન્ય રૂપે ઘટની ઉત્પતિ અને નાશ વિશેષ રૂપથી

ઘટ ઉત્પન્ન થયો નષ્ટ થયો એવો પ્રયોગ પણ થાય છે, આ પ્રકારનુ કથન યોગ્ય છે (૧૦)

ઉત્પત્તિ નાશ ને અનુગમે
ભુતાદિને પ્રત્યય ભાનરે
પર્યાયારથથી સવિ ઘટે
તે માને સમય પ્રમાણરે—જીન ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—ઉ પત્તિ તથા નાશની ઋજુસૂત્રાદિ પર્યાયાર્થિક નયથી એકતા માનવાથી ભૂતાદિ પ્રત્યયનુ ભાન સમય પ્રમાણ નિશ્ચય નયથી ઘટીત થાય છે (૧૧)

વિવેચન—ઉત્પતિ તથા નાશ એ બ નેની એકતામા પ યાયાર્થિક જે ઋજુસૂત્ર આદિ નયછે તેથી ભૂત આદિ પ્રતીતિનુ જ્ઞાન સમય પ્રમાણ ઘ2 છે કેમકે નિશ્ચય નયથી **क्रज्जमाणे** कडे એ વચનને અનુસરિને ઉત્પન્ન થવા વાળા ઘ2ને ઉત્પન્ન થયો એમ કહેવાય છે પર તુ વ્યવહાર નયથી ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પન્ન થયુ અને ઉત્પન્ન થશે તેમજ નષ્ઠ થાય છે નષ્ટથયુ અને નષ્ટ થશે એ વિભકિતથી જે કાળ ત્રયનો પ્રયોગ છે તે પ્રયો ગ પ્રતિક્ષણે પયાય અને નાશ રૂપ મતને કહેવા વાળો જે ઋ જુસુત્રનય છે તેથી પ્રાપ્ત જે વ્યવહાર છે તે વ્યવહારનયને ગ્રહણ કરીને કહેવાયછે

એમ કે ઋજુસુત્રનયતો સમય પ્રમાણ વસ્તુને માન્ય રાખેછે તેમા જે પર્યાયની વર્તમાન ઉત્પતિ તથા નાશ વિવક્ષિતછે તેને લીધેજ ઉત્પન થાયછે અને નષ્ટ થાયછે એમ કહેવુ યોગ્ય છે અને વર્તમાન પર્યાયમા જે ભુત તત્વછે તેને લીધે ઉત્પન થયુ અને નષ્ટ થયુ એમ કહેવાયછે અને તેમા જે ભુત તત્વછે તેને અનાગતની પેઠે વિચાર કરીને ઉત્પન્ન થશે નષ્ટ થશે એમ કહેવાયછે તાત્પર્ય એવુછે કે વર્તમાન કાળ ભૂતની અપેક્ષાથી ભવિષ્યછે, આગામી કાળની અપેક્ષાથી તે ભુતછે અને વર્તમાનતો પોતે છેજ આ પ્રમાણે આદિ કાળમા ગર્જન ત્રણે કાળનો વ્યવહાર થઇ શકેછે આજરીતે અનાગત કાળમા પણ આ સર્વ વ્યવહાર સ્યાત્ શબ્દના પ્રયોગથી સમતછે અર્થાત કથચિત્ ભુત કાળઇત્યાદિ કથન યોગ્યછે કેમકે સર્વ કાળમા સર્વ કાળને વ્યવહાર થઇ શકેછે (૧૧)

જો તુજ ઉત્પત્તિ વિશિષ્ટનો
વ્યવહાર નાશનો ઇષ્ટરે
વ્યવહારે ઉત્પત્તિ આદરો
તો પહેલા અછતિ વિશિષ્ટરે—જીન॥૧૨॥

ભાવાર્થ—જોઉત્પત્તિ સહિત નાશનો વ્યવહાર માત્ર હોયતો તે વ્યવહારમા નાશ સહિત ઉત્પત્તિ થાય છે એમ પણ માનો (૧૨)

વિવેચન—જો ઉત્પત્તિ સહિત નાશનો વ્યવહાર થાય છે તો તે વ્યવહારમા જે નાશ સહિત ઉત્પત્તિ છે અર્થાત્ અભિદ્ધ શિષ્ટ જે ઉત્પત્તિ છે તેનો સ્વીકાર કરો તાત્પર્ય એવુ છે કે ઉત્પત્તિ ધારા રૂપ નાશ વિષયમા ભૂત કાળાદિ અનુભવ નથી હોતો અને નશ ધાતુના અર્થમા નાશ તથા ઉત્પત્તિ બંનેને ગ્રહણ કરીને તે નાશની ઉત્પત્તિ કાળત્રયની સાથે અન્વયનો સબધ કહો છો તો એમ કહેવા વાળાને નષ્ટ થતા સમયની સાથે નષ્ટ થયો એવો પ્રયોગ ન થઇ શકે કેમકે તે કાળમા નાશ અને ઉત્પત્તિનુ અતીત કાલ પણ નથી આ પ્રમાણે જો વ્યવહારનુ સમર્થન કરવામા આવતુ હોય તો વ્યવહારમા ઉત્પતિ ક્ષણનો સબધ નાતજ કહો અને ત્યારે તેના પ્રાગ ભાવ ધ્વસતા કાળનય રૂપથી કાળત્રયના અન્વયનુ સમર્થન કરો છો અને એવો વિચાર કરોછો કે ધ્વસના વત માનત્વાદિનો અને નાશના વર્તમાનત્વાદિનો વ્યવહાર નથી થતો પરતુ ક્રિયા નિષ્ટ જે આ પરિણામ રૂપ વર્તમાન તથા અતિતત્વ છે

તેને લીધેજ નષ્ટ થાય છે, નષ્ટ થયુ તથા ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થયુ એ રીતે નશ ધાતુની આગળ વર્તમાન તથા ભૂતકાળના પ્રત્યયના વ્યવહારનુ સમર્થન કરવુ જોઈએ આજરીતે અર્થાત્ એક કાળમા બીજા કાળની અપેક્ષાથી ભુત કાળાદિ માનીને ક્રિયામાં, કાળની એકજ સમયમા વિવક્ષા કરી ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થયુ, નષ્ટ થાય છે અને નષ્ટ થયુ ઈત્યાદિ વ્યવહાર છે આ પૂર્વોક્ત રીતીએ સિદ્ધાત મતમા ભુતકાળાદિ પ્રયોગની સભાવના થઈ શકે છે અને બીજાના મને તો આ સમયે આધર નષ્ટ થયો એવો વ્યવહાર પ્રથમ ક્ષણે સર્વથા નથી થઇ શકતો કેમકે પ્રથમ ક્ષણમા નશ્યમાન ક્રિયા થઇ શકેછે ત્યારે તેને નાશાનુકૂળ ક્રિયાનો ભૂતકાળ કેવી રીતે ઉચિત થાયછે? અને નયનો ભેદ માનવાથી તો થઇ શકેછે અર્થાત ભવિષ્ય કાળની અપેક્ષાથી તેમા ભુતત્વના આરોપથી નશ ધાતુના ભુતકાળના પ્રયોગની કોઇ અનુપપત્તિ નથી જે સમયમાનશ્યમાન રૂપક્રિયા થઇ રહી હોય છે તેક્ષણની તો અનુપપત્તિવ્યાપીકાછે અને તેજ ક્રિયાના અધિકરણી ભુત જે ધ્વ સછે તેના અધીકરણની પણ ક્ષણછે કારણને ક્ષણમા ધ્વ સાનુકૂળ ક્રિયા થઇ રહીછે તેથી કરીને ધ્વ સિ કરણ ક્ષણત્વ વ્યાપક તથા ધ્વસાધિ કરણી ભુત ધ્વસાધિ કરણત્વ સ્વરૂપના અનુત્પન્નત્વમા ચાલી ગઈ આજ

બાબત આ ગાથામા કહેલી છે જેમ ઉત્પદ્યમાન કાળમાં ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પન્ન થએલુ નષ્ટ થાય છે એવા બે ભેદ કહીને ત્રિકાળ વિશેષને વિશેષિત કરે છે (૧૨)

ઉત્પતિ નહિ જો આગળે
તો અનુત્પન્ન તે થાય રે
જેમનાશવિના અવિનષ્ટ છે
પહેલા તુજ કેમ સુહાય રે—જીન ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—જો પ્રથમ દ્વિતીયાદિ ક્ષણમા ઉત્પત્તિ ન થઈ અને અનુત્પ ન થાય છે એમ જો વ્યવહાર માનો છો તો નાશ વિના જે અવિનષ્ટ છે તે પ્રથમ કેમ નથી રૂચતુ ? (૧૩)

વિવેચન—જો દ્વિતીયાદિ ક્ષણમા ઉત્પતિ નથી થતી તો તે ઘટ આદિ તે દ્વિતીયાદિ ક્ષણમાં 'અનુત્પન્ન થાય છે અને જેમ નાશ વિના અનષ્ટ થયુ એમ જો કહેવાય તો તે કેમ રૂચતુ નથી? કારણ કે પ્રતિક્ષણે ઉત્પાદ નાશ પરિણામ દ્વારા મ નવા ગોગ્યછે અને જો દ્વિતીયાદિક્ષણમા દ્રવ્યાર્થ દેશની અપે. ક્ષાથી ઉત્પ ત્તિનો વ્યવહાર તમે કહોછો તો નાશના વિના નાશ વ્યવહાર થયો પણ યોગ્ય છે અને એજ રીતીથી ક્ષણના અંતરભાવથી

દ્વિતીયાદી ક્ષણમા ઉત્પત્તિ પણ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે અને ક-લ્પનારહિત અનુત્પન્નતા પણ નથી થઈ શકતી જો કે આ ક-લ્પનાથી અનુત્પત્તિ દશામા પણ ક્ષણની અપેક્ષાથી ઉત્પન્નતા માની છે તોપણ પ્રતિક્ષણ ઉત્પત્તિ વિના પરમાર્થમા તો અનુ-ત્પન્નતાજ યુક્ત છે (૧૩)

(મોક્ષમા ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રુવ છે એમ બતાવે છે)

એણે ભાવે ભાસિઓ
સમતિ માહે એ ભાવરે
સંઘયણાદિક ભવ ભાવથી
સીજતા કેવળ જાયરે—જીન ॥ ૧૪॥

ભાવાર્થ—સમતિ ગ્રંથમા પણ એજ અભિપ્રાય દર્શા-વ્યો છે કે સંઘયણાદિક ભવ ભાવથી સિદ્ધ થતી વખતે ભ-વસ્થ કેવળ પર્યાયથી કેવળજ્ઞાન પણ જતુ રહે છે (૧૪)

વિવેચન—આ પ્રકારે પ્રતિક્ષણના પરીણામથી સંપુર્ણ દ્ર-વ્યોમા ત્રિવિધ લક્ષણનો યોગ સિદ્ધ કરવામા આવ્યો, આજ

અભીપ્રાયથી સમતી ગ્રંથમા પણ ઉપદેશ કરવામા આવ્યો છે કેમકે સંઘયણ આદી ભવના ભાવથી સિદ્ધ થતા અર્થાત્ અષ્ટવિધ કર્મોનો નાશ કરતા જીવને મોક્ષ સમયમાં કેવળ જ્ઞાન જતુ રહેછે આ અર્થ પ્રમાણુ છે જ્યારે સિદ્ધ થાયછે ત્યારે સિદ્ધ કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાયછે અને કેવળ જ્ઞાન પણામા તેજ નીત્યપણુ છે કેમકે મોક્ષ જવાના સમયમા પણ વ્યય તથા ઉત્પાદ થાયછે અને અસિદ્ધ દ્રવ્યથી પરિણત સિદ્ધ દ્રવ્યનુ જે જ્ઞાન થાય છે તેથી મોક્ષમા પણ ત્રણ લક્ષણ પ્રગટ થાય છે આજ અભિપ્રાયનો ભાવાર્થ સમજવાને કહ્યું છે કે "સંઘયણાદિ જે ભવસ્થ કેવળ વિશેષના પર્યાય છે તે સિદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત થતા જીવને નથી થતા તેથી તેનો વ્યય થાય છે અને સિદ્ધ વ્યયથી આ જે અર્થ પર્યાય ઉત્પન્ન થએલ છે તેથી સિદ્ધ કેવળ જ્ઞાનની ઉત્પતિ છે કેમકે સુત્રમા કહ્યું છે કે કેવળ ભાવ નષ્ટ થઇને બદલામા કેવળજ્ઞાનજ આવે છે અર્થાત સિદ્ધ કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે અને આજ ભાવની અપેક્ષાથી કેવળ જ્ઞાન બે પ્રકારના જાણવા (૧) ભવસ્થ કેવળ જ્ઞાન અને (૨) સિદ્ધ કેવળ જ્ઞાન આ પ્રમાણે મૂળમા ઉપદેશ છે અને આ રીતે સ્થૂલ વ્યવહાર નયથી સિધમા પણ ત્રિવિધ

લક્ષણ યુકતતાનુ આગમન થયુ પરન્તુ સૂક્ષ્મ નયથી સિદ્ધ પર્યાયમા ત્રૈલક્ષણ્ય નહિ આવ્યુ કેમકે ઋજુસૂત્ર આદિ જે સુક્ષ્મ નય છે તે સમય સમયમા ઉત્પાદ તથા વ્યયને ધારણ કરે છે તેથી તે પ્રતિક્ષણના ઉત્પાદાદિને લઇને તથા દ્રવ્યાર્થિક નયથી ઉત્તરને પૂર્વો તર પર્યાયમા દ્રવ્યત્વ રૂપથી ઉત્પતિ તથા નાશને એકતાથી ગ્રહણ કરીને જે સિદ્ધ પર્યાય ની સાથે કેવળ જ્ઞાન છે તેમા ત્રિવિધ લક્ષણની સંગતિ સારી રીતે થઇ શકે છે અને તેનેજ સુક્ષ્મતા જાણવી જોઇએ એમ વિચારીને હવે બીજો પક્ષ પ્રગટ કરે છે તે એ પ્રમાણે છે કે મોક્ષમા જે ઉત્પતિ આદિ ત્રિવિધ લક્ષણતા થાય છે તે સિદ્ધ દ્રવ્યની એકતાના અનુગમથી થાય છે જે કેવળજ્ઞાન પ્રથમ ભવસ્થ ભાવમા સ્થિત હતુ તેજ સિદ્ધસ્થદશામા કેવળ છે ભવસ્થ પર્યાયનો તો નાશ થાય છે અને તે ભવસ્થ પર્યાયના નાશના સન્નિધાનથી મોક્ષ સંજ્ઞક પર્યાયની ઉત્પતિ થાય છે અને પુર્વ ભવસ્થ પર્યાય તથા સિદ્ધ પર્યાય એ બન્ને દશામા કર્મોના વિયોગથી ઉત્પન્ન જે કેવળજ્ઞાન છે તે ધ્રુવ છે તે કારણથી આ ત્રણે લક્ષણ મોક્ષમા પણ જાણવા જોઇએ ભાવાર્થ તો એ છે કે જે સઘયણાદિ ભવસ્થ કેવળ વિશેષના પર્યાય છે તે પર્યાય સિદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત થતાં જે ભગવાન છે તેના

સિદ્ધમાન સમયમા નથી, તેના ચાલ્યા જવાથી વ્યય થાય છે અને સિદ્ધત્વ રૂપથી મોક્ષ લક્ષણ અર્થ પર્યાય ઉત્પન્ન થયા છે તે કારણથી તેની ઉત્પત્તિ હોવા છતા સિદ્ધત્વ પર્યાયનીપણ પ્રતીત થાય છે તેથી કરીને ધ્રુવત્વ અવ્યાહત છે તાત્પર્ય કર્મો નો નાશ થવાથી પણ જે કેવળજ્ઞાન થયુ હોય છે તેના ઉત્પન્ન થવાથી સિદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત થએલ જીવને સંઘયણાદિનો અભાવ થઈ ગયો એ અપેક્ષાએ વ્યય છે અને સિદ્ધત્વઉત્પન્ન થયુ તે અપેક્ષાએ ઉત્પાદ છે તથા પૂર્વ દશામા ઉત્પન્ન જે કેવળ પર્યાય છે તેનો નાશ નહિ થવાથી તે ધ્રૌવ્યછે આ પ્રકારે ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રૌવ્ય રૂપ ત્રણે લક્ષણ મોક્ષ દશામા પણ પૂર્ણપણે છે (૧૪)

(એજ બાબત ને સિદ્ધ કરે છે)

તો સિદ્ધ પણે વલી ઉપજે
કેવલ ભાવે છે તેહરે
વ્યય ઉત્પતિ અનુગમથી સદા
શિવમા તિય લક્ષણ એહરે જીન ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—જે ભવસ્થ દશામા કેવળ જ્ઞાન હતુ તે સિદ્ધ પણામાં પણ ઉપજે છે માટે વ્યય અને ઉત્પાદ હમેશાં

અનુગમથી છે એવી રીતે મોક્ષમા પણ ત્રણ લક્ષણ છે (૧૫)

વિવેચન—જે ભવસ્થ પર્યાયની અપેક્ષાને ધારક કેવળ જ્ઞાન પ્રથમ ભવસ્થ દશામા સ્થિત હતુ તે સિદ્ધાવસ્થામા પણ થાય છે અહીંઆ ભવસ્થના ક્ષીણ થવાથી અને સિદ્ધત્વ ના ઉત્પન્ન થવાથી વ્યય તથા ઉત્પાદ થાય છે અને નિત્ય અર્થાત્ ધ્રુવ પણ એવી રીતે છે કે વ્યય અને ઉત્પત્તિએ બ નેની જે એકતા છે તેથી કેવળ જ્ઞાન ધ્રુવ છે આ રીતીએ મોક્ષમા લક્ષણ ત્રય સિદ્ધ થાય છે પણ આ લક્ષણ ત્રય કાલ્પનિક છે કારણકે પદાર્થના વિચાર કરવાના અનેક પ્રકારછે એજ કારણથી उत्पन्नेवा विगमेवा ध्रुवेवा કથચિત્ ઉત્પન્ન થાયછે કથચિત્ નષ્ટ થાયછે અને કથચિત્ ધ્રુવછે ઇત્યાદિ વાક્યની યોજના થાયછે અર્થાત્ આ ઉત્પાદ આદી કોઈકોઇ અપેક્ષાથી નિરૂપીત થાયછે (૧૫)

જે જ્ઞેયાકારે પરીણમે
જ્ઞાનાદિક નિજ પર્યાયરે
વ્યતિરેકે તેથી સિદ્ધને
તિય લક્ષણ ઇમપણ થાયરે જીના ૧૬ા

ભાવાર્થ—જે કેવળ જ્ઞાન કેવળ દર્શન આદી પોતાના પર્યાય જ્ઞેયાકારે પરીણમેછે તેથી સિદ્ધ પ્રતિક્ષણે જ્ઞેર વ્યતિરેક થી અન્ય અન્ય થાય છે એ હેતુથી પણ સિદ્ધ ત્રણે લક્ષણ ના ધારક છે (૧૬)

વિવેચન—જે કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન વિગેરે જ્ઞેય વસ્તુના આકારથી પરિણત છે તે પોતાના પર્યાયને પ્રતિક્ષણે વ્યતિરેકથી સિધ્ધના જીવોને અન્ય અન્ય હોય છે આ પ્રકારે પણ જ્ઞાનાદિ ત્રણ લક્ષણના ધારક છે જેમકે જે આદિ પર્યાય વર્તમાન કાળમા સ્થિત છે તેનો દ્વિતિયાદિ ક્ષણમા નાશ થયે અને ભુત આકારથી ઉત્પાદનુ આકારાત્વ થયે અને કેવળ જ્ઞાન તથા કેવલ દર્શન રૂપથી અને કેવળ માત્ર ભાવથી તેમા ધ્રુવપણુ છે આ રીતે કેવલજ્ઞાનાદિ પર્યાયમા ઉત્પાદ વ્યય અ ને ધ્રાવ્ય એ ત્રણે ભાવના વિચાર કરવો જોએ એવી રીતે જ્ઞેર અને દ્રવ્ય પદાર્થના આકારના સબધથી કેવળનુ ત્રણ લક્ષણપણાનુ કથન કર્યુ છે (૧૬)

(હવે સિદ્ધાદિક શુદ્ધ દ્રવ્યને ત્રણ લક્ષણ યુક્ત કહે છે)

ઇમ જે પર્યાયે પરિણમે
ક્ષણ સબધે પણ ભાવરે

તેથી તિય લક્ષણ સ ભવે

નહિતો તે થાય અભાવરે—જીન ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—એમ જે ત્ર લ ક્ષણ સ બ ધે પણ પર્યાયથી પ
રિણમે છે તે તેજ ભાવથી ત્રિવિધ લક્ષણ યુક્ત સ ભવે છે
નહિતરતો તે અભાવ રૂપ થાય (૧૭)

નિવેચન—આ રીતે જે (ભાવ) પદાર્થ ક્ષણના સ બ ધથી પણ પર્યાયથી પરિણમનને પ્રાપ્ત થાય છે તે તેજ ભાવથી ત્રિવિધ લક્ષણ સ પન્ન નહિ માનો તો તે અભાવ સ્વરૂપજ થઇ જશે આમા વિશેષ સમજવાનુ એ છે કે ક્ષણ શબ્દથી દ્વિતિયાદિ ક્ષણનુ ગ્રહણ કરવુ પ્રથમ ક્ષણે ભાવોની સાથના સ બ ધથી પર્યાયમનો નાશ થયો અને બીજા ક્ષણના સ બ ધથી પરીણામ ઉત્પન્ન થયુ અને બ ને ક્ષણના સ બ ધ માત્રથી ધ્રુવત્વછે આ પ્રકારે કાળના સ બ ધથી ત્રિવિધ લક્ષણનો સ ભવ કહેવામા આવ્યો અને જો કદી એમ ન હોય તો વસ્તુ અવસ્તુ થઇ જશે કેમકે ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રૌવ્ય સ બ ધજન્યતાજ ભાવનુ લક્ષણ છે અને એ ત્રિવિધ લક્ષણ સ બ ધના અભાવમા તો પદાર્થ શશવિષાણ (સસલાનાં શીગડા) ની પેઠે અભાવરૂપતાને પામી જશે (૧૭)

નિજ પર્યાયે એકદા
બહુ સબધે બહુ રૂપરે
ઉત્પત્તિ નાશ એમ સભવે
નિયમેત્યા ધ્રૌવ્ય સ્વરૂપરે—જીના૧૮ા

ભાવાર્થ—પોતાના પર્યાયથી અને પારકા પર્યાયથી ઘણા સબધે અને ઘણા પ્રમાણે એવી રીતે ઉત્પત્તિ અને નાશ સભવે છે અને નિશ્ચયે કરીને ત્યા ધ્રૌવ્ય સ્વરૂપે હોય છે (૧૮)

વિવેચન—એકજ કાળે પૂર્વોક્ત રીતીએ પોતાના પર્યાય થી અર્થાત્ જીવ પુદ્ગલના તથા પરપર્યાયથી અર્થાત્ આકાશ ધમાંસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ પાચે દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ નાશ અને ધ્રૌવ્યના વિષયમા અનેક પ્રકારના સબધનો આકાર નિશ્ચય રૂપથી સભવે છે કેમકે જેટલા આપણા પર્યાય છે તેટલીજ ઉત્પત્તિ અને નાશ થાય છે અને ઉત્પતિ નાશમા અનેકાકાર હોવાથી ધ્રૌવ્યમા પણ તેજ નિશ્ચયપણે છે અર્થાત્ જેટલા ધ્રુવ સ્વભાવ છે તેટલાજ તેના આકાર છે અને પુર્વાપર પયાયમા અનુગત જે આધાનાશ છે તે પણ ઉત્પત્તિ અને નાશ પ્રમાણેજ થશે આમા સમતિ ગ્રથ પ્રમાણ છે તેમા કહ્યુછેકે એક સનયમા એક

એક દ્રવ્યના અનેક ઉત્પાદ થાય છે અને ઉત્પાદ જેટલા જે તેના નાશ પર્યાય થાય છે આ કથન વ્યવહાર માર્ગથી અને ઉત્સર્ગ માર્ગથી સ્થિરતા નિશ્ચિત છે અર્થાત ધ્રુવત્વ નિશ્ચિત છે તાત્પર્ય એ છે કે ઉમજ્જન નિમજ્જન ભાવશાલી ક્ષણ ક્ષણમા વિનાશ અને ઉત્પત્તિ યુક્ત જલ કલ્લોલ અનેક થાયછે અને જળ તો તેજ પોતાના પરિમિત આકાર ની સ્થિતિથી પરિણતછે તેથી કરીને તે જલક લ્લોલના સભવથી તેની પ્રકટતા તથા અપ્રકટતા થતી રહેછે એમ સમજવુ જોઈએ (૧૮)

(હવે ઉત્પાદના ભેદોનુ કથન કરે છે)

દ્વિવિધ પ્રયોગજ વીસસા
ઉત્પાદ પ્રથમ અવિશુદ્ધરે
તે નિયમે સમુદય વાદનો
યતને અ યોગજ સિદ્ધરે—જીન ॥૧૯॥

ભાવાર્થ–ઉ પાદ બે પ્રકારે (૧) પ્રયોગજ અને (૨) વિશ્રસા તેમા પ્રથમ ઉત્પાદ અવિશુદ્ધ છે કેમકે નિશ્ચયે કરીને તે સમુદાય વિનાશથી ઉત્પન્ન થાય છે (૧૯)

વિવેચન--ઉત્પાદ બે પ્રકારનાછે (૧) પ્રયોગથી અને (૨) વિશ્રસાથી અર્થાત્ એકનો પ્રયોગજનિત ઉત્પાદછે અને બીજો સ્વભાવજનિત ઉત્પાદ છે તે બનેમા પ્રથમ પ્રયોગજનિત ઉત્પાદ વ્યવહારથી ઉત્પન્ન થનો હોવાથી અવિશુદ્ધ છે તથા તે નિર્ધારિત નિયમથી સમુદાયના વિવાદથી ઉત્પ ન થાયછે એથી કરીને યત્ને કરીને અવયવોના સ યોગથી સિદ્ધ કરેલ છે અને આ બાબતમા સ ર્મત ગ્રથમા પણ કહ્યુ છે કે ઉત્પાદ ના બે ભેદ છે ૧ પ્રયોગજનિત અને ૨ વિશ્રસાજનિત તેમાથી પ્રયોગજનિત ઉત્પાદ સમુદાય વાદથી વ્યવહાર હોવાથી અવિ શુધ્ધ કહેલ છે (૧૯)

(હવે ઉત્પાદનો બીજો ભેદ કહે છે)

સહજે થાય તે વીસસા
સમુદય એકત્વ પ્રકાર
સમુદય અચેતન ખધનો
વલી સચિ ત મિસ નિરધાર–૭નાાર૦ાા

ભાવાર્થ—અને જે સ્વાભાવિક પણે યત્ન વિના ઉત્પન્ન થાય તે વિશ્રસા ઉત્પાદ કહેવાય તેના બે ભેદ છે (૧) સમુદ

યજનિત અને (૨) એકત્વીક જે સમુદય જનિત વિશ્રમા ઉત્પાદ તે અચેતન સ્કંધ અને સચિત મિશ્ર શરીર વર્ણાદિક નો તેથી નિર્ધાર થાય છે. (૨૦)

વિવેચન—ઉત્પાદના બીજા ભેદનું નામ વિશ્રસા ઉત્પાદ છે વિશ્રસાનો અર્થ એવો છે કે જે યત્ન વિના સ્વભાવથીજ ઉત્પન્ન થાય તે વિશ્રસા ઉત્પાદ છે તે પણ બે પ્રકારે છે (૧) સમુદય જનિત અને (૨) એકત્વિક તે બનેમાથી 'અચેતન' સ્કંધથી ઉત્પન્ન સમુદયજ પ્રથમ વિશ્રસા ઉત્પાદછે જેમકે અચેતન મેઘાદિથી મધુરગ પુદગલોનો ઉત્પાદ થાયછે બીજો સચિત મિશ્રથી ઉત્પન થએલો વિશ્રસા ઉત્પાદછે 'શરીર' વર્ણાદિકનો 'નિર્ધાર' આ ભેદથી સમજવો જોએ, વર્ણાદિકના જે પુદગલછે તે સચિ તછે પરિણ નિથી 'પરિણમનને પ્રાપ્ત થએલ તેને આકારના વર્ણ દિરૂપ પુદગલોનો એકત્વ પ્રકાર 'અર્થાત અનેક પ્રકારના વર્ણાદિ રૂપ મેળીને 'તથા' ઉત્પાદની ધારાથી પરસ્પર પિંડરૂપ થઈને અવયવ સ્વરૂપ અને અવયવના ધર્મથી દેહ સ્વરૂપ દેખવામા આવે તેવો આકારના ધારક પરમાણુનો જે શરીર આદી, પિંડનો અતિશય રૂપથી નિર્ધાર અર્થાત્ શરીરના રૂપની અવસ્થા થાય છે તે સચિત મિશ્રથી ઉત્પન્ન એકત્વ પ્રકારકો બીજો વિશ્રસાભામનો

ઉત્પાદ છે આજ વિષય પન્નવણા અને ઠાણાંગ સુત્રમા કહેલો છે પુદ્ગલ ત્રણે પ્રકારે પરિણત છે (૧) પ્રયોગ પરિણત (૨) મિશ્ર પરિણત અને (૩) વિશ્રસા પરિણત આ ત્રણે મા પ્રથમ જે પ્રયોગ પરિણત પુદ્ગલ છે તે જીવના પ્રયોગ થી અર્થાત્ જીવના વ્યાપારથી સયુક્ત શરીરાદિ સચિત્ત છે મિશ્ર પરિણત એ છે કે જે પુદ્ગલ જીવથી મુક્ત છે જેમકે કલેવર આદિ અને વિશ્રસા પરિણત પુદ્ગલ એછે કે જે સ્વભાવથીજ પરિણતછે જેમકે ઇદ્રધનુ ધનુષાદિ આ પ્રકારનો સિદ્ધાત હોવાથી અહીયા સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થવા વાળો જે વિશ્રસા નામનો ભેદ છે તેના બે પ્રકાર બતાવ્યા છે તેમા અચેતન સ્કધ (અચેતન પુદ્ગલોનો સમુદાય) થી ઉત્પન્ન સમુદય નામનો પ્રથમ ભેદ છે અને સચિત્ત મિશ્રથી ઉત્પન્ન અર્થાત્ ચેતન સહિત પુદ્ગલોથી મળેલા પુદ્ગલોથી ઉત્પન્ન એકત્વ પ્રકારના ધારક શરીર આદિના વર્ણ આદિનો નિર્ધાર સજ્ઞક દ્વિતીય ભેદ છે આ બંનેમા એ વિશેષતા છે કે સ્વાભાવિક પરિણમનગા અચિત્ત પુદ્ગલોથીજ અયત્ન સાધ્ય વ્યવહારને ઉપદેશ કરેલોછે અને એકત્વિક વિશ્રસો ત્પાદમા સચિત અચિત્ત બંને પ્રકારના પુદ્ગલોથી સાધ્ય વ્યવ હારનો ઉપદેશ છે (૨૦)

(વળી ઉત્પાદના ભેદ દર્શાવે છે)

સયોગ વિના એકત્વનો
તે દ્રવ્ય વિભાગે સિદ્ધરે
જીમ ખધ વિભાગે અણુપણુ
વલી કર્મ વિભાગે સિધ્ધરે-જીન ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—સંયોગ વિના જે વિશ્રસા ઉત્પાદ છે તે એકત્વિક છે અને તેનો દ્રવ્યાશથી ઉત્પાદ જાણુવો જેમ ખધના વિભાગથી અણુનો ઉત્પાદ થાય છે અને કર્મોના વિભાગથી જીવની સિદ્ધતા ઉત્પન્ન થાય છે (૨૧)

વિવેચન—સયોગ વિનાનો જે વિશ્રસા નામનો ઉત્પાદ છે તે એકત્વ છે અને તેજ એકત્વનો દ્રવ્યાશથી અર્થાત્ તેદ્રવ્યના વિભાગથી સિદ્ધતા (ઉત્પાદ) જાણવી જોઈએ જેમ કે બે પ્રદેશાદિ સ્કધના વિભાગથી પરમાણુ દ્રવ્યનો ઉત્પાદછે તથા કર્મોનો વિભાગ થઈ જવા પછી સિધ્ધ પણાનો ઉત્પાદ છે અવયવોના સયોગથીજ દ્રવ્યની ઉત્પતિ થાયછે પરતુ વિભાગથી ઉત્પત્તિ નથી થતી એવી રીતે કેટલાએક નૈયાયિકો કહેછે તેઓના મતમા એક તતુ આદિના વિભાગથી ખડ પાડી કેવી

રીતે ઘટીત થઇ શકેછે પ્રતિબંધક કાળ ભાવને અથવા શેષ અવસ્થિત અવયવ સંયોગથી અને કોઇ જગ્યોએ વિભાગથી દ્રવ્યની ઉત્પત્તિમા કારણતા માનવી જોઇએ આથી વિભાગ કરીને પરમાણુની, ઉત્પત્તિ પણ અર્થથી સિદ્ધ થઈ ગઇ અને સંમતી શાસ્ત્રમાં પણ એજ રીતે સૂચિત કરેલુ છે જેમ "કોઇ કોઈ તો દ્રવ્યાંતરના સંયોગથીજ દ્રવ્યની ઉત્પતિ માને છે અને તર્કમા કુશળ વિદ્વાન તો વિભાગથી પણ દ્રવ્યની ઉત્પતી ચાહે છે, કેમકે અણુ, તથા દ્વયણુક દ્રવ્યોથી પણ અણુ દ્રવ્યમા ઉત્પતી માની લીધેલી છે તેથી કરા ને દ્વી પ્રદેશ અણુ સ્કંધના વિભાગથી અણુ પ્રમાણ દ્રવ્યની ઉપતી અણુજન્ય, અણુ થઇ શકે છે આથી એવો અર્થ સમજવાનો છે કે જેમ પરમાણુની ઊત્પત્તિથી અર્થાત દ્વીપ્રદેશ સ્કંધના વિભાગથી જન્ય છે તેજ પ્રમાણે જે સંયોગથી સ્કંધ સિદ્ધ નથી થતો તેવા, જે ધર્માસ્તીકાયાદીકના અને જીવ તથા પુદ્ગલના સંયોગ છે અને તે દ્વારા જે અસંયુક્ત દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ છે તે અસંયુક્ત અવસ્થાના વિનાશ પુર્વક છે તથા ઋજુ સૂત્ર નયને અભીમત જે ક્ષણીક પર્યાય પ્રથમ દ્વીતીય સમયઆદીના વ્યવહારનું કારણ છે તે દ્વારા જે ઉત્પાદ છે તે સર્વ એકત્વ ઉત્પાદ સમજવો જોઇએ (૨૧)

(હવે તેમા વિવાદ નથી તે કહેછે)

વિણુ ખધ હેતુ સયોગ જે
પર સયોગે ઉત્પાદરે
વલીજે ક્ષિણુક્ષિણુ પર્યાયથી
તે એકત્વજ અવિવાદરે–જીન ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—સ્કધ હેતુ વિના જે સયોગ છે, પરના સયોગથી જે ઉત્પાદ છે તથા ક્ષણિક પર્યાયથી જે ઉત્પાદ છે તે એકત્વ ઉત્પાદ અવિવાદ પણે છે (૨૭)

વિવેચન—જેમ પરમાણુનો ઉત્પાદ એકત્વજ છે તેમજ જેના સયોગે ખધ થાય નહિં એવો જે ધર્માસ્તિકાયાદિકનો જીવ પુદગલાદીકનો સયોગ તે દ્વારા જે ઉત્પાદછે અને પ્રથમ દ્વિતીય સમયાદી દ્રવ્ય વ્યવહારનુ કારણ જે ક્ષણિક પર્યાય છે તે દ્વારા જે ઉત્પાદ છે તે સર્વ અવિવાદ પણે એકત્વ ઉત્પાદ જાણવો જોઈએ (૨૭)

(વળી પણ ઉત્પાદનાજ ભેદ કહેછે)

પર પ્રત્યય ધર્માદિક તણો

નિયમે ભાસ્યો ઉત્પાદરે
નિજ પ્રત્યય પણ તેહિજ કહો
જાણી અ તર ગ નયવાદરે–જીને ॥૨૩॥

ભાવાર્થ-ધર્માસ્તિકાય આદીની ઉત્પત્તિ પર પ્રત્યયથી થાયછે અને આતરિક નયવાદને જાણવાથીતો નિજ પ્રત્યયથી પણ થાય છે (૨૩)

વિવેચન-ધર્માસ્તિકાય આદીનો ઉત્પાદ પર પ્રત્યયથી થાયછે અને અ તર ગ નય યોજનાને સમજવામા આવેતો નિજ પ્રત્યયથી પણ થાય છે ભાવાર્થ એજછે કે ધર્માસ્તિકાય આદિની ઉત્પત્તિ નિશ્ચ ય પુર્વ ક પર પ્રત્યયથીજ થાયછે એટલે તેના આધારભૂત ગમના ગમનની ક્રીયા જે જીવ પુદ્ગલમા છે તે જીવ પુદ્ગલના નિમિત્તથી થાય છે એ પ્રમાણે કથન છે તથા જે ઉભય (પોતાના અને પર પ્રત્યય) થી ઉત્પન્ન થાય છે, તે એકથી પણ ઉત્પન્ન થાય છે આ વાદયાનુસાર ધર્માસ્તીકાયા દીકના ઉત્પાદથી નિજ પ્રત્યયથી ઉત્પાદ પણ કહેવાય છે કેમકે, "આકાશાસ્તિકાય, ધર્માસ્તીકાય, અને અધર્માસ્તીકાય એ ત્રણેનો નિશ્ચયથી પર પ્રત્યયથી

ઉત્પાદ છે" આ પ્રમાણે સમતિ પ્રથમા કહ્યુ છે માટે ધર્માસ્તીકાયાદીનો ઉત્પાદ નિશ્ચયે કરીને પર પ્રત્યયથીજ છે અને તે પણ તેમને આધાર ભુત ગતી આદિમા પરીણત જીવ પુદગલાદીના નિમિત્તથી છે અને જે ઉભય જનિત છે તે એક જનિત પણ થાય છે અને તેની જે નિજ પ્રત્યયતા કહેલી છે તે અતર નય વાદથી કહેલી છે એમ ભાવના સમજવી જોઇએ (૨૩)

(હવે નાશનુ સ્વરૂપ કહે છે)

દ્વિવિધ નાશ પણ જાણીયે
એક રૂપાતર પરિણામ રે
અર્થાતર ગમનભાવગમનવલી
બીજો પ્રકાર અભિરામરે—જીન ॥ ૨૪॥

ભાવાર્થ—નાશ પણ બે પ્રકારે છે (૧) રૂપાતર વિગોચર છે અને (૨) અર્થાતર ગમન નામનો ભેદ છે (૨૪)

વિવેચન—વ્યય પણ બે પ્રકારનો જાણવો જોઇએ, તેમાં પહેલો ભેદ રૂપાતર વિગોચર અર્થાત એક રૂપથી રૂપાતર પ

રીણામ છે અને બીજો અર્થાતર ગતીરૂપ છે અર્થાત એક પદાર્થ માથી બીજો પદાર્થ થઇ જાય છે એટલે તાત્પર્ય એવુ છે "એક પદાર્થથી અન્ય પદાર્થંતામા ગમન થઈ જાય છે તે પરીણામ છે અને સર્વથા વિદ્યમાનતા અથવા નાશ થવો એ પરીણામનુ સ્વરૂપપરીણામને જાણવાવાળાને ઇષ્ઠ નથી સત પર્યાય થી નાશ અને અવિદ્યમાન પર્યાયથી ઉત્પાદ જે છે તે પર્યાયાર્થીક નયની વિવક્ષાથી દ્રવ્યોનુ પરીણામ કહેલુ છે" આ પ્રમાણે સમતિ અને પ્રજ્ઞાપનાની વૃત્તિનુ વચન છે એનો અભીપ્રાય એવો છે કે જે સત્ પર્યાય કથચીત્ રૂપાતરને પામી જાયછે અને સર્વથા નષ્ટ નથી થતા તે દ્રવ્યાર્થિક નયનુ પરીણામ કહેલુ છે આ અભીપ્રાયના વિચારવાળાના મતમા એકતો રૂપાતર પરીણામ વિનાશ છે અને એક અર્થાતર ગમન વિનાશ છે આ પ્રમાણે વ્યયના પણ બે ભેદ થાય છે (૨૪)

(વળી બે પ્રકારના નાશનુ સ્વરૂપ દશાવે છે)

અંધારાને ઉદ્યોતતા
રૂપાંતરને પરિણામ રે

અણુને અણુ અ ત સ ક્રમે
અર્થાંતર ગતિનો ઠામઞ-જીન ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—અ ધકારનુ જે ઉદ્યેતમા રૂપાતર પણ સ ક્ર મણ છે તે પરિણામ રૂપ નાશ છે અને અણુથી જે અન્ય અણુની સાથે સ યોગ થાય છે અર્થાત અણુથી જે દ્વયણુક સ્કધની પ્રાપ્તી છે તે અર્થાતર ગતીનો નાશ છે (૨૫)

વિવેચન—નાશમા અ ધકાર રૂપ દ્રવ્યનુ તેજે રુપ દ્રવ્યમા જે પરિવર્તન છે તેને રુપાતરં પરિણામ રૂપ નાશ સમજવો જોઇએ અને, એક પરમાણુનો બીજા પરમાણુ સાથે જે સ યોગ છે અર્થાત્; દ્વિપ્રદેશાદિ ભાવનો અનુભવ કરતા પુર્વ પરમાણુત્વ રૂપનો નાશ થઈ જાય છે તે કારણથી અર્થાતર ગમન થયુ અર્થાત્ અણુ પર્યાયથી સ્કધ પર્યાય ઉત્પન્ન થયો તેથી કરીને અર્થાતર ગતી રૂપ નાશનુ સ્થિરતા પણ થાય છે ભાવાર્થ એવો છે કે જ્યા આકાર છે જ્યા તે આકારના ધારક પરમાણુના સમૂહથી ઉત્પન્ન થએલું જે ઘોર અ ધારૂ છે અને પછી તેજ જગ્યાએ જે પ્રકાશના પરમાણુનો સ ચાર થાયછે ત્યારે અ ધકારના પરમાણુ તથા પરમાણુનુ સ્થાન દુર થયુ અને તે અ ધકારના પરમાણુ

તે તેજના પરમાણુમા મળી ગયા, આનેજ રૂપાતરસ ક્રમણ કહે છે અથવા રૂપાનર વિગોચર નાશ કહે છે અને અવયવ રૂપ પરમાણુને અવયવી રૂપ સ્કધ રૂપમા જે સક્રમ છે તેથી જે અર્થાતરને ઉદ્ભવ છે તેવી તે અર્થાતર ગતી રૂપ નાશને દ્વિતીય ભેદ સિધ્ધ થાય છે (૨૫)

(વળી પણ તેજ કહે છે)

અણુને છે યદ્યપિ ખધતા
રૂપાતર અણુ સબધરે
સયોગ વિભાગાદિક થકી
તો એણે એ ભેદ પ્રબધરે- જીન ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—જો કે અણુને અણુ સબધે સ્કધપણુ છે તે રૂપાતર પરીણામજ છે તોપણ સયોગ અને વિભાગથીજ એ દનો પ્રબધ થઇ કેછે (૨૬)

વિવેચન— જો કે એક પરમાણુથી અન્ય પરમાણુની સબધના લીધે અણુસંબ ધ સ્કધતા છે તોપણ સયોગ અને ભાગથી અર્થાત દ્રવ્યના ઉત્પાદ અને નાશ રૂપ જે બે પ્રકાર

છ તેથીજ દ્રવ્યના નાશના બે પ્રકાર સમજવા જોઈએ કેમકે દ્રવ્યના ઉત્પાદ રૂપ વિભાગથી પર્યાયનો ઊત્પાદ રૂપ વિભાગ થાય છેતેવીજ રીતે દ્રવ્યના નાશ રૂપ વિભાગથી પર્યાયના નાશ રૂપ વિભાગ થાય છે તેથી કરીને સમુદય વિભાગ અને અર્થાતર ગમન એવા બેજ વ્યવહારમા ગણાય છે તેમા તતુ પર્યાયના અત સુધી જે પટનો નાશછે તે પ્રથમ સમુદય વિભાગ છે અને ઘટની ઉત્પત્તિ સુધીજે મૃત્તિકા પિડ આદિનો નાશ થાયછે તે બીજો અર્થાતરગમન છે અને સમતિમા કહ્યુ પણછે કે આ રીતે નાશ પણ સમુદયજનિત અને મિશ્ર એમ બે પ્રકારેછે માટે સમુદય વિભાગ તથા અર્થાતર ગમન એમ બે પ્રકારનો નાશ (વ્યય) થાયછે આ પ્રમાણે સયોગ વિભાગ એ બનેથી ભેદની કલ્પના સમજવી જોઈએ (૨૬)

(હવે ધ્રુવપણાનુ કથન કરેછે)

ધ્રુવ ભાવ શુલઋજુસુગનો
પર્યાય ,સમય અનુસારરે
સગ્રહનો તેહ ત્રિકાળનો
નિજ દ્રવ્ય જાતિ નિરધારરે જીન ॥૨૭॥

ભવ્ય જીવો ષટ્ દ્રવ્યને ત્રિવિધ લક્ષણની ભાવનાથી સમ્યક્ પ્રકારે સમજીને એની ભાવના ભાવશે તો તે ઉત્તમ એવું મોક્ષનું સુખ અને જગતમાં જશ કીર્તિને પામશે (૨૮)

ઢાળ દશમી

આજ ના હેજોરે દિસે નાહલો—એ દેશી

ભિન્ન અભિન્ન તિવિહ તિય લક્ષણે
ભાષિયો ઇમ મે અત્થરે
ભેદ દ્રવ્ય ગુણ પજજવના હવે
ભાષીજે પરમત્થ—॥ ૧ ॥
સમકીત શુધ્ધો રે ઇણીપરે આદરો
સમકિત વિણ સવિ ધધ
સમકિત વિણ જેરે હઠ મારગે પડયા
તે સવી જાતી રે અધ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—એ રીતે ભિન્ન, અભિ ન અને ત્રિવિધ તિય લક્ષણ યુક્ત ગુણ પર્યાયાદિ અર્થનુ નિરૂપણ કરીને હવે

દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયના પરમાર્થે જે ભેદ છે તે કહુ છુ માટે શુદ્ધ સમ્યકત્વનો આ રીતે આદર કરો કારણ કે સમકિત વગરની સઘળી ક્રિયા કલેશ રૂપ જાણવી અને સમકીત વિના ધર્મ રૂપમાર્ગમા હઠવાદથી પડયા છે તે સવ જાતી અ ધ જેવા છે (૨)

વિવેચન—દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય કથ ચિત્ ભિન્ન છે અભિન્ન પણ છે અને તે ત્રિવિધ લક્ષણ યુકત છે એ પ્રકારે વિસ્તારીને આગળ ની ઢાળમા કહ્યુ હવે દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયના જે પરમાર્થ ભેદ છે એટલે જે સ્વભાવથી દ્રવ્ય આદિના ભેદ છે તેને કહે છે તે સમજીને શુદ્ધ સમ્યકત્વ વાળા થવુ જોઈએ કારણ કે સમ્યકત્વ તો દયા દાન અને ક્રિયા સર્વનુ મુળ કારણ છે તે સમ્યક દ-ર્શન વિના ધર્મ રૂપ માર્ગમા પ્રવૃત થએલા પુરૂષ જન્માધ ની પેઠે ઘણુ દુ ખ પામે છે દ્રવ્ય આદિના જ્ઞાનથીજ નિશ્ચય સ-મ્યકત્વ કહેલ છે જીવ આદિ નવ પદાર્થને જાણવા વા ળા છે તેને સમ્યક્ દરશન થાય છે વળી એમ પણ કહ્યુ છે કે સમ્યકત્વ સહિત થોડીપણ ક્રિયા સફળ થાય છે અને સમકિત વગરની ક્રિયા મે ક્ષ રૂપ ફળને આપવાવાળી થતી નથી તેથી કરીને સમ્યકત્વ વગર ધર્મ માર્ગમા પ્રવૃત થયેલો મનુષ્ય જા તી અ ધ પુરૂષના જેવુ દુ ખ પામે છે અર્થાત હઠવાદને લીધે

તત્વથી તેઓ દૂર રહે છે માટે દ્રવ્ય ગુણ તથા પર્યાયને જાણવાથી જે શુદ્ધ સમ્યકત્વ થાય છે તેનો આદર કરવો જોઈએ અર્થાત દ્રવ્યાદિકના જ્ઞાનથી સમ્યકત્વને શુદ્ધ કરીને તેને ગ્રહણ કરવુ જોઈએ (૨)

(હવે ષટ દ્રવ્યના નામ કહે છે)

ધર્મ અધર્મ હે ગગન સમય વલી
પુદ્ગલ જીવજ એહ
ષટ્ દ્રવ્ય કહ્યાં શ્રીજીન શાશને
જાસને આદિન છેહ—સમ ॥૩॥

ભાવાર્થ—ધર્મ અધર્મ આકાશ કાળ પુદ્ગલ અને જીવ એ ષટ દ્રવ્ય જીન શાશનમા કહેલા છે જેની આદિ કે અંત નથી (૩)

વિવેચન—ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, કાળ, પુદ્ગલ અને જીવ એ છ પદાર્થ શ્રી જીન શાશનને વિષે શ્રી વીતરાગ દેવે કહેલા છે તે છ પદાર્થ ની આદિ પણ નથી અને અંત પણ નથી આ પદાર્થમાંથી કાળ દ્રવ્ય સિવાય બાકી પાંચ દ્રવ્ય અસ્તિકાય છે, અસ્તિ

પ્રદેશનું નામ છે એટલે પ્રદેશથી જે કહી શકા । તે અસ્તિકાય કહે વાય છે હવે કાળની અસ્તિકાયતા કેમ નથી તે વિષે કહે છે કે કાળ અપ્રદેશી છે કેમકે એક સમય બીજા સમયથી ભેદને પ્રાપ્ત થતો નથી તેવીજ રીતે ઘટીકા આદિનો પણ ભેદ થતો નથી અને ધર્મ । અધર્મ , તથા આકાશ એ ત્રણે એક એક છે અને કાળ પુદગલ તથા જીવ એ ત્રણે અનત છે, જીવના સિવાય બધા કર્તા છે ઇત્યાદિ સાધર્મ્ય, વૈધર્મ્ય આદિ ભેદોને જાણવા માટે પ્રશમરતી ગ્રંથ વાચવો જોઇએ છએ દ્રવ્યના સમસ્ત ભેદ પરિણામિત્વ, જીવત્વ, મુર્ત્તત્વ, સપ્રદેશત્વ, એકત્વ, ક્ષેત્રત્વ, ક્રિયાવત્વ, નિત્યત્વ કારણવત્વ, કર્તૃત્વ, સર્વગતત્વ. અસર્વતત્વ અને પ્રદેશતત્વ છે આ ભેદોમાથી સાધર્મ્ય વૈધર્મ્યનુ જ્ઞાન કરવુ જોઇએ એટલે કે ધર્મ જીવ અને પુદગલમા એકપણે હોય તેમા તો જીવ પુદગલનુ સાધર્મ્યપણુ છે અને જે ભિન્ન ભિન્ન છે તેમા તો વૈધર્મ્ય છે એમ સમજવુ જોઇએ (૩)

(હવે ધર્માસ્તિકાયનુ લક્ષણ કહે છે)

ગતિ પરિણામીરે પુદગલ જીવને

અક્ષને જલ જેમ હોય

તાસ અપેક્ષારે કારણ લોકમા
ધરમ દ્રવ્ય છેરે સોય—સમ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ—લોકમા અપેક્ષા કારણથી પુદ્ગલ તથા જીવને ગતી આપવાનો જેનાપરિણામી સ્વભાવ છે તે ધર્માસ્તિકાય છે જેમ માછલાને સદા ગતી પરિણામી જલ છે (૪)

વિવેચન—જીવ તથા પુદ્ગલને ગતી આપવામાં ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય પરીણામ રૂપ અર્થાત સહાયક છે કારણ કે તે ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય ચોદરાજ લોકમા રજ્જુ પ્રમાણ જે આકાશ ખંડ છે તેમા અપેક્ષા કારણ છે અને ગમન કરાવવાના વ્યાપારથી હિત અધિકરણ સ્વરૂપ કારણ છે જેમકે જલ છે તે માછલાને ગતિ પરણામી છે કારણકે ગમના ગમનમા અપેક્ષા કારણ છે તેજ રીતે ગમનમા પરિપુત જીવ પુદ્ગલને ધર્મ દ્રવ્ય પણ અપેક્ષા કારણ છે ભાવાથ એવો છે કે મત્સ્ય સ્થળમા પોતાની ગતિ કરતા જતા વ્યાકુળ થાય છે તેથી સ્થળ મા ગતિ કરવાની તેની ઇચ્છા થતી નથી કદાચ કોઈ એમ કહે કે મત્સ્ય સ્થળમા ગમન નથી કરતુ તે જળના અભાવને લીધે છે ગતીમા જળને જે અપેક્ષા કારણ માનો છો તે પ્રમાણ ભુત નથી આવી શકા કરનારને એવે ઉત્તર છે કે અન્વય

અને વ્યતિરેકથી લોકમા જે પ્રસિદ્ધ વ્યવહાર છે તેથી તે જળમા ગમનની કારણતા સિદ્ધ થાય છે અર્થાત્ જેના હોવા થી કાર્ય થાય અને જેના અભાવે કાર્ય ન થાય તે અન્વય વ્યતિરેક છે અને જેમા અન્વય વ્યતિરેક ઘટી જાય તેજ લોકમા કારણ મનાય છે તેજ પ્રસિદ્ધ વ્યવહારથી જળ પણ મત્સ્યની ગતિમા કારણ રૂપ છે.

(હવે અધર્માસ્તિકાયનુ લક્ષણ કહે છે)

થિતિપરીણામીરે પુદલગ જીવની
થિતિનો હેતુ અધર્મ
સવિ સાધારણ ગતિ થતિ હેતુતા
હોય દ્રવ્યનોરે ધર્મ—સમ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—જીવ તથા પુદગલની પરીણામી સ્થિતિનો હેતુ અધર્માસ્તિકાય છે અને આ ગતિ તથા સ્થિતિ હેતુતા રૂપ સર્વ સાધારણ ધર્મ બને દ્રવ્યે ધર્મ અને અધર્મમા છે (૫)

વિવેચન— જીવ તથા પુદગલની સ્થિતિ પરીણામી અર્થાત્ અપેક્ષા કારણ અને સ્થિતિનો હેતુ અધર્મ દ્રવ્ય છે ગતિ અને સ્થિતિમા પરિણત જે ધર્મ તે ગત્યાદિ કહેવાય છે

એવો સમસ્તમા સાધરણ ધર્મ એજ દ્રવ્યમા છે અન્ય દ્રવ્યો મા નથી અર્થાત્ ધર્મ દ્રવ્ય સિવાય બીજા કોઈપણ દ્રવ્યમા ગતિ નથી અને અધર્મ સિવાય બીજા કોઇપણ દ્રવ્યમા સ્થિ- તિ સ્વભાવ નથી આથી એજ સિદ્ધ થાય છે કે ગતિ તથા સ્થિતિમા પરિણત જે સર્વ દ્રવ્ય છે તેમા એક એક દ્રવ્યની લઘુતાથી જે કારણતા ગિદ્ધ થાય છે તે કારણપણું આ એજ દ્રવ્યમા છે આથી કરીને મત્સ્યાદિના ગમનનુ જે અપેક્ષા કા રણપણું જલ દ્રવ્યમા છે ત્યા ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યના લક્ષ ણની અતિ વ્યાપ્તિ ન થઇ કારણકે ત્યા પણ ધર્મ દ્રવ્યાદિ ગતિ આદિમા કારણ છે એજ તાત્પર્ય છે (૫)

(હવે ધર્માસ્તિકાયને વિષે પ્રમાણ કહેછે)

સહજે ઉર્ધ્વગતિ ગામી મુકતને
વિના ધર્મ પ્રતિબધ
ગગને અનતેરે કહીએ નવિટલે
ફિરવારસનોરે ધધ—સમ ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ--સ્વાભાવીક પણે ઉર્ધ્વ ગમન કરના વાળા મોક્ષના જીવને ધર્માસ્તિકાયના પ્રતિબધ વગર અનત

આકાશનુ પરિભ્રમણ કરવા છતા કદી ફરવાના રસનો ધધ ટળેનહિ (૬)

વિવેચન—સહજ સ્વભાવે ઉર્ધ્વ ગમન કરનારા સિદ્ધના જીવને જો ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનો પ્રતિબંધ ન હોય તો લોકા લોકમા વ્યાપિ રહેલા આકાશમા એક સમયમા લોકના અંત સુધી જવા વાળા સિદ્ધના જીવને ઉર્ધ્વ ગમન રૂપ ગતિની નિવૃતિ કોઈ કાલે ન થાય કારણ કે અનંત આકાશ પ્રમાણ લોકાકાશ છે અને તે લોકાકાશનેજ જો ગમનનું કારણ માને તો ઘટ આદિમા ઘટ વિશિષ્ટ જે આકાશ છે તે હેતુ થઇ જાય તેથી કરીને લોકાકાશને ગતિમા કારણ માનવુ અયુકત છે. કારણ કે ધર્માસ્તિકાય વિશિષ્ટ જે આકાશ છે તેજ લોકાકાશ છે તાત્પર્ય એવુ છે કે ગતિ હેતુતા ધર્મ દ્રવ્યનો સ્વભાવ છે અને તે ગતિ હેતુતાથી યુકત જે આકાશ છે તેની લોકાકાશ એવી કલ્પના કરવામા આવી છે તેથી તે કલ્પિત લોકાકાશમા ધર્મ દ્રવ્યના સ્વભાવની કલ્પના અયોગ્ય છે તેથી કરીને ધર્માસ્તિકાયને ગતિનો હેતુ અવશ્ય પ્રમાણ રૂપ માનવો જોઇએ અને ધર્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલ તથા જીવોને ગમન કરાવવા

રૂપ સ્વભાવના ધારક છે ઇત્યાદિ જે સિદ્ધાંત છે તે પ્રમાણે વિચારવા યોગ્ય છે (૬)

(હવે અધર્માસ્તિકાયના વિષયમા પ્રમાણ કહે છે)

જો થિતિ હેતુ અધર્મ ન ભાષીયે
તો નિત્ય થિતિ કોઇ ઠાણ
ગતિ વિણ હોવેરે પુદ્દગલ જ તુની
સંભાલો જીન વાણ—સમ ॥ ૭॥

ભાવાર્થ—જો સ્થિતિના હેતુ રૂપ અધર્મ દ્રવ્ય ન કહિએ તો જીવ અને પુદ્દગલની કોઈ એકજ સ્થળે સ્થિતિ થઈ જાય અને પુદ્દગલ તથા જીવની ગતિજ બધજ થઈ જાય માટે જીનેશ્વર પ્રભુની વાણીને યાદ કરો (૭)

વિવેચન—જો જીવ અને પુદગલની સ્થિતિનુ કારણ 'અધર્મ' દ્રવ્ય નહિ માનો તો સર્વ જગ્યાએ વિશ્રામ પુર્વક જીવ અને પુદગલની સ્થિતિજ સિદ્ધ થશે કોઇ પણ ઠેકાણે ગતી થઈ શકશે નહિ તાત્પર્ય એવુ છે કે સવ જીવ તથા પુદગલના સબધમા સાધારણ રૂપથી સ્થિતિ હેતુ ભૂત અધર્મ દ્રવ્યને નથી કહેતા પરતુ ધર્માસ્તિકાયના અભાવ પ્રયુક્ત

જે ગતિનો અભાવછે તેથી અલોકમા અભાવછે એમ કહેવાયછે તો તમારા મત પ્રમાણે અલાકોકાશમા પણ કોઈ પણ સ્થાનમા ગતિ વિના પુદગલ અને જીવ દ્રવ્યની નિત્ય સ્થિતિ માન્ય કરવી પડશે. ધર્મ દ્રવ્ય નહિ હોવાથી અલોકમા ગતિ નથી થતી એમ કહેશો તો અન્વય, વ્યતિરેકથી જેમ ધર્મ દ્રવ્યને ગતિમા કારણતા છે તેમજ સ્થિતિમા અધર્મ દ્રવ્ય કારણ રૂ પ માનવુ જોઇશે માટે ગતિની સ્થિતિ એક સ્વતત્ર પર્યાય છે અને તેનુ કારણ અધર્મ દ્રવ્યછે પરંતુ ગતીના અભાવે સ્થિતિ અને ધર્મના અભાવે અધર્મ એ કારણ રૂપ નથી જેમ ગુરૂત્વ લઘુત્વ એક એકના અભાવ રૂપછે તેમજ ધર્મા સ્તિકાય અને અધર્મા સ્તિકાય પણ ભાવ રૂપ છે કેમકે એકનુ કાર્ય ગતી છે અને બીજાનુ કાર્ય સ્થિતિ છે માટે શ્રી જીનદેવની વાણીથી તત્ત્વને ગ્રહણ કરીને ધર્માસ્તિકાય અને અધર્મા- સ્તિકાય એ બને દ્રવ્ય ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવ વાળાછે એમ સમજવુ જોઈએ (૭)

(હવે આકાશ દ્રવ્યનુ લક્ષણ કહે છે)

સર્વ દ્રવ્યનેરે જે દીએ સર્વદા
સાધારણ અવકાશ

અનુષ્ય લોકમા સુર્યની જે ગતિરૂપા ક્રિયા છે તેજ પદાર્થની ઉપનાયિકા છે અર્થાત સુર્યની ક્રિયા તે તે પર્યાયોમા પદાર્થને પ્રાપ્ત કરવા વાળી છે અને આ કલ્પના જ્યાસુધી દ્રવ્યનુ સચાર ક્ષેત્ર છે ત્યા સુધી ઘટીત થાય છે વળી ભગવતી સૂત્રમાં પણ એવુ વર્ણન છે કે

केण भते द्रव्या पनत्ता

गोयमा ६ द्रव्य पणत्ता

त जहा धमत्थिकाए

जाव अद्धा समये

હે ભગવાન્? દ્રવ્ય કેટલા છે? ભગવાને કહ્યુ કે હે ગૌતમ? દ્રવ્ય છ છે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ, જીવ, પુદ્‌ગલ અને કાળ

આ પ્રમાણે ભગવતીજીનો પાઠ છે માટે અપેક્ષા કારણ થી કાળ દ્રવ્ય કહ્યુ છે (૧૨)

ધર્મ સગ્રહણીએ એ દોય મત કહ્યા

તત્ત્વાર્થે [illegible], મારે [illegible] જાણ [illegible]

જે ગતિનો અભાવછે તેથી અલોકમા અભાવછે એમ કહેવાયછે તો તમારા મત પ્રમાણે અલાકાકાશમા પણ કોઈ પણ સ્થાનમા ગતિ વિના પુદગલ અને જીવ દ્રવ્યની નિત્ય સ્થિતિ માન્ય કરવી પડશે ધર્મ દ્રવ્ય નહિ હોવાથી અલોકમા ગતિ નથી થતી એમ કહેશો તો અન્વય વ્યતિરેકથી જેમ ધર્મ દ્રવ્યને ગતિમા કારણતા છે તેમજ સ્થિતિમા અધર્મ દ્રવ્ય કારણ રૂપ માનવુ જોઇશે માટે ગતિની સ્થિતિ એક સ્વતત્ર પર્યાય છે અને તેનુ કારણ અધર્મ દ્રવ્યછે પરતુ ગતીના અભાવે સ્થિતિ અને ધર્મના અભાવે અધર્મ એ કારણ રૂપ નથી જેમ ગુરૂત્વ લઘુત્વ એક એકના અભાવ રૂપછે તેમજ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય પણ ભાવ રૂપ છે કેમકે એકનુ કાર્ય ગતી છે અને બીજાનુ કાર્ય સ્થિતિ છે માટે શ્રી જીનદેવની વાણીથી તત્ત્વને ગ્રહણ કરીને ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ બને દ્રવ્ય ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવ વાળાછે એમ સમજવુ જોઈએ (૭)

(હવે આકાશ દ્રવ્યનુ લક્ષણ કહે છે)

સર્વ દ્રવ્યનેરે જે દીએ સર્વદા
સાધારણ અવકાશ

મનુષ્ય લોકમા સુર્યની જે ગતિરૂપા ક્રિયા છે તેજ પદાર્થની ઉપનાયિકા છે અર્થાત સુર્યની ક્રિયા તે તે પર્યાયોમા પદાર્થને પ્રાપ્ત કરવા વાળી છે અને આ કલ્પના જ્યાસુધી દ્રવ્યનુ મચાર ક્ષેત્ર છે ત્યા સુધી ઘટીત થાય છે વળી ભગવતી સૂત્રમા પણ એવુ વચન છે કે

केण भंते द्रव्या पन्नत्ता
गोयमा ६ द्र व पणत्ता
त जहा धमथिकाए
जाव अद्वा समये

હે ભગવાન? દ્રવ્ય કેટલા છે? ભગવાને કહ્યુ કે હે ગૌ તમ? દ્રવ્ય છ છે ધમાસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ, જીવ, પુદ્ગલ અને કાળ

આ પ્રમાણે ભગવતીસૂત્રનો પાઠ છે માટે અપેક્ષા કારણ થી છ દ્રવ્ય કહ્યુ છે (૧૨)

ધર્મ મ ગ્રહણીર એ દોય મત કહ્યા
તત્ત્વાર્થ માંહે જાણ '

अनपेक्षित द्रव्यार्थिक नय मते
बीजु तास वखाण–सम ॥ १३ ॥

भावार्थ–काळ द्रव्यना संबधमां आ बंने मत धर्म संग्रहणीमा कहेलाछे अने अनपेक्षित द्रव्यार्थिक नयना मत मा तत्वार्थ व्याख्यानथी बीजो मत कहेलोछे (१२)

विवेचन–उपर कह्या ते बने मत श्री हरीभद्र सूरीए धर्म संग्रहुणी ग्रथमा कह्या छे श्री सिद्धसेनजीए तत्वार्थ मा पण एम कह्यु छे के काल-वेत्येके काळ पण द्रव्य छे एवु एक आचार्य कहेछे आ काळ द्रव्यर्थिक नयना मतथी थाय छे केमके आ काळस्थुलजे लोकव्यवहारछे तेथी सिद्धछे अने अपेक्षा रहीत छे जो एम न होय तो जेम परावर्तननु अपेक्षा रुप कारण होवाथी काळ द्रव्यने सिद्ध कर्यु तेम काळ जे पुर्वापरने साधे छे तेथी भिन्न परत्व अपरत्वादि व्यवहारना नियामक होनाथी दिशा नामक द्रव्यपण सिद्ध थई जाय अने 'आकाश अवगाहनने माटे छे तथा दीशा ते आकाशथी भिन्न नथी, जो एम न होय तो काळ तथा आकाशथी भिन्न दीशा रुप द्रव्यनु उदाहरण आपीए तो काळ आकाश अने दीशा एम त्रणे पृथक द्रव्य सिद्ध थई जशे , आ प्रमाणे, सिद्धसेनजी

કૃત નિશ્ચય દ્વાત્રિંશિકાના અર્થને વિચારીને આકાશથી દિશાનુ-
કાર્ય, સિદ્ધ થાય છે એમ જાણવુ, અને આ પ્રકારના સિદ્ધા
તનો સ્વીકાર કરવાવાળાને દશ દ્રવ્ય કથચિત કાર્યજ છે અર્થાત્
માનવુ જ જોઇએ અને તેથી પરત્વ અપરત્વની સિદ્ધિ થશે માટે
કાર્ગ્યેકે એ સૂત્ર અનપેક્ષિત દ્રવ્યાર્થિક નયના મતથીજ
કહેલ છે એમ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટીથી વિચારી લેવુ જોઇએ (૧૩)

(હવે કાળ દ્રવ્યના અધીકારમા દિગબર મત કહે છે)

મદ ગતે અણુ યાવત સચરે
નહ પ્રદેશ એકે ઠોર
તેહ સામયનોરે ભાજન કાલાણુ
ઇમ ભાસે કોઇ ઓર–સમ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—આકાશ પ્રદેશના એક સ્થાનમા મદગતિથી
જેટલા પરમાણુ જેટલા સમયે સચરે તે પર્યાયને સમય કહિ
યે અને તે કાળ પર્યાયનુ ભાજન તે કાલાણુ કહેવાય એમ
દિગબર કહે છે (૧૪)

વિવેચન—આકાશ પ્રદેશના એક સ્થાનમા જેટલા
કાલમા મદગતિથી પરમાણુ જાય છે તેટલા સમય પ્રમાણ જે

કાલ છે તે કાલના સ્થાનમા કાલાણુ એવો વ્યવહાર થાય છે અને એક આકાશના સ્થનમા મદ ગમનના ધારક પરમાણુ જેટલા કાલમા જાય છે તેટલા તે કાલને પર્યાય રૂપથી સમય કહે છે અને સમય રૂપ જે કાલ છે તે પર્યાય રૂપ સમયનું ભાજન કાલાણુ છે અને તે કલાણુ એક આકાશના પ્રદેશમા એક છે આ પ્રમાણે જ્યારે કરીએ છીએ ત્યારે લોકાકાશના સમસ્ત પ્રદેશના સમાન કાલાણુ થાય છે અર્થાત લોકાકાશના અસખ્યાત પ્રદેશ છે અને એક એક પ્રદેશમા એક એક કાલાણુ છે આ પ્રમાણે અસખ્યાત કાલાણુ થાય છે તેજ દ્રવ્ય સગ્રહમા કહ્યુ છે કે રત્નની રાશી ની પેઠે કાલાણુ અસખ્યાત દ્રવ્ય છે (૧૪)

(આદિગબર મતને અનુસરીને બીજા કોઇએ કહ્યુ છે તે બતાવે છે)

યોગ શાસ્રનારે અતર શ્લોકમા
એ પણ મત છેરે ઇઠ
લોક પદેશરે અણુઆ જાજુઆ
મુખ્ય કાલે તિહા દીઠ—મમ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—યોગ શાસ્રના અતર શ્લોકમા આ દિગબ

૨ મન પણ ઇષ્ટ છે કેમકે તે શ્લોકમા લોક પ્રદેશે જે ભિન્ન ભિન્ન કાલાણુ સ્થિત છે તે ભિન્ન સ્થિતિ કાલ દ્રવ્યની પ્રધાનતા છે (૧૫)

વિવેચન– યોગ શાસ્ત્રમા એમ ચાલવ્યુ છે કે લોકાકાશ ના પ્રદેશમા જે ભિન્ન ભિન્ન કાલાણુ સ્થિત છે તે કાલાણુ કાળ દ્રવ્ય ની મુખ્યતાને પ્રતિપાદન કરે છે અર્થાત્ લોકપ્રદેશમા જે ભિન્ન ભિન્ન કાલાણુ છે તે કાલાણુ કાળ દ્રવ્યની મુખ્યતાનુ પ્રતિપાદન કે અર્થાત્ લોકપ્રદેશમાજે ભિન્નભિન્ન કાલાણુછે તે મુખ્યકાળછેએવો વ્યવહાર છે એક આકાશ પ્રદેશમા એક એમ સર્વ લોકાકાશના પ્રદેશમા જે નધારા કાલાણુ છે તે જેટના આકાશના પ્રદેશ છે તે છાર છે અને પદાર્થો જે નવા અને જુણ કરે છે તેજ મુખ્ય નવ પ્રધાન કાલ કહેવ છે (૧૫)

(વળી પણ તેજ કાળની ચર્ચા કરેછે)

પ્રચય ઉર્ધ્વતારે એહનો સભવે
પુર્વ અપર પર્યાય
તિર્યક પર્યય કટે નહિખરનો
વિણુ પ્રદેશ સમુદાય ગમ ॥ ૧૬॥

ભાવાર્થ—પુર્વ અને અપર એ બે પર્યાયમા કાળ દ્રવ્ય નો ઉર્દ્ધતા પ્રચય સંભવે છે અને ખંધના પ્રદેશ સમુદાય વિના કાળ દ્રવ્યને તિર્યક પ્રચય સંભવે નહિ (૧૬)

વિવેચન— આ કાળમા દ્રવ્યના પુર્વાપર બે પર્યાયનો ઉર્દ્ધતા પ્રચય થાયછે કેમકે જેવી રીતે મૃત્તિકા રૂપ દ્રવ્યના સ્થાસ, કોશ, કુશુલ આદિ પુર્વ અપર પર્યાય થાય છે તેવીજ રીતે આ કાળ દ્રવ્યના પણ સમય આવલી અને મુહુર્ત આદિ પુર્વ અપર પર્યાય વિદ્યમાનછે પરંતુ સ્કંધના પ્રદેશ સમુદાય કાળના નથી માટે ધર્માસ્તિકાય આદિની પેઠે સમાન તિર્યક પ્રચયતાના સંભવ નથી એવાત કાળને તિર્યક પ્રચયપણું નથી આજ કારણથી કાળ દ્રવ્યને અસ્તિકાય કહેવામા નથી આવતુ અને પરમાણુ પુદગલની પેઠે તિર્યક પ્રચયતા નથી માટે ઉપચાર પણ કાળ દ્રવ્યને તિર્યક પ્રચયતા કહેવા યોગ્ય નથી (૧૬)

(હવે દિગંબર મતને પ્રતિવાદે દુષણ આપેછે)

એમ અણુગતિનારે લેઇ હેતુતા
ધર્મ દ્રવ્ય અણુ થાય
સાધારણતારે લેઈ એકની
સમય ખંધ પણ થાય—સમ ॥ ૧૭॥

ભાવાર્થ—એવી રીતે કાલાણુને માનવાથી પરમાણુના ગમનનો હેતુ માનીને ધર્મ દ્રવ્યનો પણ અણુ સિદ્ધ થઈ જશે અને ત્યારે એક પદાર્થની સાધારણતાને ગ્રહણ કરવાથી સમય સ્કંધના પણ સિદ્ધ થઈ જશે (૧૭)

વિવેચન—આ રીતે પરમાણુના ગમન રૂપ હેતુને ગ્રહણ કરવાથી ધર્મ દ્રવ્યના પણ અણુ થઇ શકે છે અને ત્યારે તે કોઇપણ પદાર્થની સાધારણતાને ગ્રહણ કરવાથી સમય સ્કંધના પણ સિદ્ધ થઇ જશે માટે અણુઓના મંદ ગમન રૂપ જે કાર્ય છે તેનો હેતુ જે પર્યાય સમય ભાજન છે તેને દ્રવ્ય સમયાણુ કલ્પના કરો છો તો મંદ અણુ ગતિમા હેતુતા રૂપ ગુણના ધારક ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય પણ સિદ્ધ થાય છે અને એજ રીતે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યના અણુનો પણ સંભવ થાય હવે કદાચિત્ એમ કહો કે સર્વ સાધારણ ગતિ હેતુતા આદિનુ ગ્રહણ કરીને ધર્માસ્તિકાય આદિ એક સ્કંધ રૂપ દ્રવ્યની કલ્પના કરો છો તો દેશ પ્રદેશ આદીની કલ્પના પણ તે સ્કંધના વ્યવહારના અનુરોધથી પાછળથી કરવી પડશે અને સર્વ જીવ અજીવ દ્રવ્યમા સાધારણ રીતે આજે વર્તના હેતુ રૂપ ગુણ છે તે ગુણને ગ્રહણ કરીને કાળ દ્રવ્યની પણ લોક પ્રમાણ કલ્પના કરવી- યુક્ત છે એમ કહેશો તો ધર્માસ્તિકાય આદિ

દ્રવ્યના અધિકારથી સાધારણ ગતિ હેતુતા આદિની ઉપસ્થિતિ છે તેવીજ કલ્પના થઇ શકે છે. અને તે છતા કાલ દ્રવ્યની કલ્પના કરવા વાળાના મનમા મહદ્અણુની વર્ત્તના રૂપ હેતુનીજ ઉપસ્થિતિ છે અને આ કલ્પનાના આગ્રહ સિવાય બીજું કોઇ પણ કારણ નથી (૧૭)

(વળી પણ તેજ કહે છે)

અપ્રદેશતા રે સુત્રે અનુસરી
જો અણુ કહીયેરે તેહ
તો પર્યાય વચનથી જોડીયે
ઉપચારે સવી એહ-સમ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—સૂત્રમા કાળને અપ્રદેશ કહ્યો છે તેને અનુસરીને જો કાલાણુ કહીએ તો આ સર્વ ઉપચારથી પર્યાય વચનમા યોજીત થાયછે (૧૮)

વિવેચન—જો કાળને પ્રદેશ રહિત નિરૂપણ કરીને તે કલ્પિત કાળને અણુ કહોછો તો આ સર્વ ઉપચારથી પર્યાય વચનમા યોજીત કરવામા આવેછે જો એમ કહોકે સુત્રમા કાળ પ્રદેશ રહિતકહ્યોછે તેને અનુસરિનેજ અમે કાલાણુ કહીએતો

મ પુર્ણ જીવ અજીવ પર્યાય રૂપજ કાળ છે એમ કહેવામાં વિરેધ નથી લોકાકાશ પ્રદેશોનુ પ્રમાણ કાલ છે એવુ જે વચન છે ને સર્વ ઉપચારથીજ માનવા યોગ્ય છે મુખ્ય શક્તિથી તો તે પર્યાય રૂપ કાળ છે એજ સૂત્ર સમત છે માટે कालश्चेत्येके એ સૂત્રમા एकेએ પદથી કાલ સર્વ સમત દ્રવ્ય નથી એમ સ્ફુટ થાય છે આથી પણ પ્રદેશનો અભાવ સૂત્રને અનુસરી જે કાળના અણુપણાનુ કથન કરો છો ત્યારે પણ આ સર્વ ઉપચારથી પર્યાય વચન આદી સાથે યુકત કરીને ઉપચારતા પ્રાપ્ત થાય છે વળી આકાશ આદિનો વિભાગ પણ પરમાણુ રૂપ છે કેમકે કાજળના ચુર્ણથી પુર્ણ ડાબલીની પેઠે પુદ્‌ગલથી ભરેલા જગતમા એવો કોઈ પણ આકાશનો પ્રદેશ નથી કે જે પરમાણુથી ઠાસીઠાસીને ભરેલા ન હોય માટે તમારો હેતુ યોગ્ય નથી (૧૮)

(હવે ઉપચારનો પ્રકાર દર્શાવે છે)

પર્યાયે જેમ ભાખ્યો દ્રવ્યનો
સ ખ્યારથ ઉપચાર
અપ્રદેશતારે યોજન કારણે
તેમ અણુતાનોરે સાર—સમ ॥ ૧૯ ॥

ભાવાર્થ—જેમ પર્યાય રૂપથી કાળ દ્રવ્યની પર્યાય રૂપ તા ઉપચારથી કહિ છે તેમજ અપ્રદેશત્વ યોગથી કાળની અણુતાના વિષયમા ઉપચારજ કારણ છે (૧૯)

વિવેચન—જીન સિદ્ધાતમા દ્રવ્યતો છજ છે આ સ ખ્યા ની પુર્તીને માટે જેમ પર્યાય રૂપથી કાળ દ્રવ્યના વિષયમા દ્રવ્યત્વના ઉપચારની કલ્પના ભગવતિઆદિ સુત્રમા કરેલીછે તેજ રીતે સુત્રમા કાલની અપ્રદેશતાનો જે યોગ છે તેથી કાલાણુના વિષયમા પણ ઉપચાર જાણવો તાત્પર્ય એનુ છે કે સૂત્રમા કાળને પ્રદેશ રહિત કહેલ છે તેજ રીતે કાલાણુતા પણ સૂત્રોત કરેલ છે તેની યોજનાથી લોકાકાશના પ્રદેશમા સ્થિત પુદ્ગલ પરમાણુના વિષયમા પણ યોગ શાસાન્તર શ્લોકમા કાલાણુઓનો ઉપચાર કરેલો છે અને અનાદિ કાળથી અપ્રદેશત્વ વ્યવહારના નિયામ - ઉપચારનિ વિવક્ષાથી તે કાળ મુખ્ય છે એજ કારણથી જે મનુષ્ય ક્ષેત્રમાજ રહેલા વાળુ કાળ દ્રવ્ય છે એમ કહે છે તેને પણ મનુષ્ય ક્ષેત્રાવચ્છિન્ન જે આકાશાદિ છે તેમા કાળ દ્રવ્ય ના ઉપચારનુ જ શરણ છે આ માત્ર દિગ્દર્શનરૂપ કથનજ છે (૧૯)

(હવે પુદ્ગલ તથા જીવ દ્રવ્યનુ સ્વરૂપ સક્ષેપમા કહે છે)

વર્ણ ગંધ રસ ફાસાદિક ગુણે

લખીયે પુદ્ગલ ભેદ
સહજ ચેતનારે ગુણ વલી જાણીયે
જીવ અરૂપ અવેદ—સમ ॥ ૨૦॥

ભાવાર્થ—વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શાદિક ગુણોથી પુદ ગલના ભેદ જાણવા અને સ્વાભાવિક ચેતના ગુણવાળો રૂપ રહિત અને વેદ રહિત એવો જીવ પદાર્થ છે, (૨૦)

વિવેચન—વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ આદિ ગુણોએ કરીને સહિત હોવાથી પુદ્ગલ દ્રવ્યના અન્ય ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યથી ભેદ જાણી શકાય છે શ્વેત, પીળો, લીલો, રાતો અને કાળો એ પાંચ વર્ણ છે સુગંધ તથા દુર્ગંધ એ બે ગંધ છે તીખો કડવો કસાએલો ખાટો મીઠો અને ખારો એ છ રસ છે ઠંડો ઉષ્ણ કઠોર કોમળ હલકો ભારે ચીકણો અને લૂખો એ આઠ જાતના સ્પર્શ છે આ સર્વ પુદગલના ભેદ છે અને સ્વભાવથી ઉત્પન્ન જે ચેતના તેનાથી યુકત હોવાથી સર્વ અચેતન દ્રવ્યથી જીવ ભિન્ન છે અને વ્યવહાર નયથી રૂપ તથા વેદનોધારક છે પરંતુ નિશ્ચયથી જીવ રૂપ રહિત અને વેદ રહિત છે કારણ કે જીવ સત્તા માત્ર નિર્ગુણ તથા વિકાર રહિત છે (૨૦)

(હવે ઢાળ સમાપ્ત કરતાં કહે છે)

એમ એ ભાખ્યારે સખેપે કરી
દ્રવ્યતણા પટ ભેદ
વિસ્તા તે તારે જાણી શ્રુતથકી
સુજન લહો ગતખેદ—સમ ॥ ૨૧ ॥

ભાવાર્થ—એ પ્રમણે સક્ષેપથી દ્રવ્યના છ ભે' કહ્યા તેનો વિસ્તર શ્રુત સિદ્ધાતથી જાણી ખેદ રહિત થયા થકા ઉત્તમ પ્રકારના જશને પામો (૨૧)

વિવેચન—એ પ્રમાણે સૂત્રમા કહેલા છ દ્રવ્ય સક્ષેપથી કહ્યા ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાલ, પુદગલ અને જીવ એ છ દ્રવ્ય સિદ્ધ કર્યાં. આ પટ્ દ્રવ્યનો વિસ્તાર સૂત્ર સિદ્ધાતમા ઘણો છે ત્યાથી સમજી લેનો અત્રે તો સક્ષેપ માત્રથી કહેલ છે. પટ્ દ્રવ્યનુ સ્વરૂપ જેમ જેમ વિશેષ સમજાશે તેમ તેમ ખેદ ઓછો થશે અને સુબોધ તથા સુજશની વૃદ્ધિ થઇને ઉચ્ચતા ને પ્રાપ્ત કરશો (૨૧)

ઢાળ અગ્યારમી

સોવન ગિરિભુપર ત્રિસલા નંદન—એ દેશી

હવે ભેદ ગુણના ભાખી જે
તિહા અસ્તિતા કહિયેજી
સદ્ભુતતા વસ્તુતા જાતિ
વ્યકિત રૂપતા લહિયેજી
પરિછેદ્ય જે રૂપજી
પ્રમેયત્વ આણાગમ સુપીમ
અગુરૂ લઘુત્વ રૂપજી ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—હવે ગુણના ભેદ કહે છે (૧) અસ્તિત્વ ગુણ જેથી સદ્ભુતતાના વ્યવહાર થાય (૨) વસ્તુત્વ ગુણ તે જાતિ વ્યકિતરૂપપણું સમજવું (૩) દ્રવ્યત્વ તે દ્રવ્યને ભાવ છે (૪) પ્રમેયત્વ એટલે જે પ્રમાણથી જાણી શકાય એનો જે પ્રમાણનો વિષયતે પ્રમેયત્વ (૫) અગુરૂ લઘુત્વ ગુણ તે સૂક્ષ્મ આજ્ઞા ગ્રાહ્ય છે (૧)

વિવેચન—હવે મુળ ગુણોના ભેદનુ વિવરણ આઠાળમાં કહે છે મુળ ગુણ છ કહ્યા છે તેમા (૧) અસ્તિત્વ ગુણ છે તે સત્તાથી થય છે અને તેથી લોકમા સદભુતતાનો વ્યવહા ર થય છે (૨) વસ્તુત્વ ગુણ છે તે જાતિ વ્યકિત રૂપ છે, જાતિ સામાન્યને કહે છે, જેમકે ઘટમા ઘટત્વ વ્યકિત વિશેષનુ નામ છે, જેમ આ ઘટ દ્રવ્યથી સુવર્ણનો છે, ક્ષેત્રથી પટણા નગરનો છે, કાળથી વસત રુતુમા ઉત્પન્ન થયો છે અને ક ણુ ગ્રીવ આદિ આકારનો ધારક છે આજ કારણથી અવગ્રહ નામના મતિ જ્ઞાનના પ્રથમ ભેદ રૂપ જ્ઞાનથી સર્વ સ્થાનમા સામાન્ય રૂપનુજ ભાન થાય છે અને મતિ જ્ઞાનનો ત્રીજો ભે. જે અપાય છે તે દ્વારા વિશેષ રૂપનુ જ્ઞાન છે અને પરિપુર્ણ જ્ઞાનથી સામાન્ય અને વિશેષ બન્ને રૂપ વસ્તુનુ ગ્રહણ થાય છે આ પ્રમાણે વસ્તુત્વ નામનો બીજો ગુણ છે (૩) દ્રવ્યત્વ નામનો ગુણ છે પોતાના પર્યાયને પ્રાપ્ત થઈ જાય તે દ્રવ્ય કહેવાય છે અને તે દ્રવ્યનો જે ભાવ તે દ્રવ્ય ત્વ કહેવાય છે દ્રવ્યનો જે ભાવ છે તે પર્યાય રૂપ આધારતા થી જાણવા યોગ્ય જાતિ વિશેષ છે દ્રવ્યત્વ એ જાતિ રૂપ છે માટે ગુણ નથી થતો એમ નૈયાયિકોની પેઠે વાસના નહિ કરવી જોઇએ કેમકે ગુણ તો સહભાવી છે અને પર્યાય ક્રમ

ભાવી છે એમ જૈનશાસ્ત્રમા કહ્યુ છે અને દ્રવ્યત્વમાં જો ગુણ માનશો તો રૂપાદિની પેઠે સમાન ઉત્કર્ષ અને અપકર્ષ ભાગી દ્રવ્યત્વ થશે અર્થાત દ્રવ્યત્વ જ્યારે ગુણ થશે ત્યારે પણ કથચિત્ સર્વ પ્રમેયમા અનુગત ગુણ છે અને પરંપરા સબધથી પ્રમાત્વરૂપ જ્ઞાનથી પણ પ્રમેયનો વ્યવહાર થાય છે માટે પ્રમેયત્વ ગુણ સ્વરૂપથી અનુગત છે એ પ્રમાણે પ્રમેયત્વ નામનો ચોથો ગુણ છે (૫) અગુરૂ લઘુત્વ—આ ગુણ ઘણો સૂક્ષ્મ છે માટે તે જીન શાસ્ત્રની આજ્ઞાથીજ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે કેમકે જીન ભગવને કહેલા જે સૂક્ષ્મ તત્વ છે તે હેતુથી ખડિત નથી થતા માટે સૂક્ષ્મ તત્વોને તેની આજ્ઞાથીજ માની લેવા જોઇએ કેમકે જીનેદ્ર દેવ મિથ્યાવાદિ નથી વળી અગુરૂ લઘુત્વ ગુણ વાણીથી અગોચર છે કેમકે 'અગુરૂ લઘુ પર્યાય રૂપ આદિ ગુણોમા જેમ હિનતા અને અધિક્તા રહે છે તેમ દ્રવ્યત્વમા પણ રહેશે માટે જ્યા ગુણત્વ છે ત્યા ઉત્કર્ષ અપકર્ષ તો હોયજ છે એવી વ્યાપ્તિનો અભાવ હોવાથી નિરસ્કાર કરવો જોઇએ (૪) પ્રમેયત્વ પ્રત્યક્ષ આદિરૂપ પ્રમાણથી જે જાણી શકાયએનો જેપ્રમાણનોવિષયનેનેપ્રમેયત્વગુણકહે છે તેપ્રમેય સૂક્ષ્મ છે વચનથી અગોચર છે' એમ કહ્યુ છે માટે અગુરૂ લઘુ નામથી જે પચમ ગુણ છે તે અગુરૂ લઘુત્વ સમજવો જોઇએ (૧)

(હવે બીજા ગુણો કહે છે)

પદેશત્વ અવિભાગી પુદગલા
ખેત્ર ભાવજે વ્યાપીયોજી
ચેતનતા અનુભુતિ અચેતન
ભાવ અનનુભવ થાપિયોજી
મૂરતતા રૂપાદિક સ ગતિ
અમૂર્ત્તતા તદભાવોજી
દશ સામાન્ય ગુણા પ્રત્યેકે
આઠ આઠ એ ભાવોજી—॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—(૬) પ્રદેશત્વ એટલે જે અવિભાગી પુદગલ યાદત ક્ષેત્રે રહે તાવત્ ક્ષેત્ર વ્યાપી પણ હોય તે છઠો ગુણ સમજો (૭) ચૈતન્યત્વ એટલે જે આત્માનો અનુભવ રૂપ ગુણછેતે (૮) અચેતન એ ચૈતન્યવત્થી વિપરીત અજીવ માત્ર નો ગુણછે (૯) મુર્ત્તતા ગુણન રૂપાદિકના ધારક છે (૧૦) અમૂર્ત્તત્વ ગુણ તે મુર્ત્તત્વથી વિપરીત ગુણ છે આ દશ ગુણ સામાન્ય રૂપથી સંપૂર્ણ દ્રવ્યને મિલાવીને કહેલ છે તે દરેક દ્રવ્યના આઠ આઠ ગુણ હોય છે (૨)

વિવેચન—વિભાગ રહિત પુદ્ગલ જેટલા ક્ષેત્રમા રહે છે તે-ટલા ક્ષેત્રમા વ્યાપનશીલ પ્રદેશત્વ છે તાત્પર્ય એવુ છે કે જે પુદ્ગલનો વિભાગ નથી થતો અને એવાજે અવિભાગ પુદ્ગલ પર માણુ જેટલા ક્ષેત્રમા રહે છે તેટલાજ ક્ષેત્રનુ પોતાની સ્થિતિ મા અવગાહન કરવાવાળુ જે છે તે પ્રદેશત્વ છે વળી તે પ્રદેશ ત્વ જેટલા ક્ષેત્રમા સ્થિત છે તેટલાજ ક્ષેત્રમા આત્મ નિધિત્વ પણ છે એમ સમજવુ (૭) ચેતનત્વ એટલે આત્માનો જે અનુભવ રૂપ ગુણ છે તે હું સુખ દુ ખનો અનુભવ કરૂ છુ અથવા હુ સુખી કે દુખી છુ એવો વ્યવહાર ચેતના ગુણ ાજ થાય છે અને આ ગુણથીજ અવયવો વિગેર ભોગ નતા થાય છે (૮) અચેતનત્વ નામનો આઠમો ગુણ ચેતનત્વથી વિપરીત અજીવ માત્રમા આ જડ ગુણ છે તેથી તે ચેતનાથી રહિત છે (૯) મૂર્ત્તત્વ રૂપ આકારનો ધારક મુર્ત્તત્વ નામક નવમો ગુણ છે આ મુર્તત્વ ગુણ રૂપ રસ આદિ ની સ્થિતિથી જાણવા યોગ્ય છે અને પુદ્ગલ દ્રવ્યમાજ રહે છે (૧૦) દશમો જે અમૂર્ત્તત્વ ગુણ છે તે મૂર્તત્વથી વિપરીત છે આ પ્રમાણે સવ મળીને દશ ગુણ થાય છે તેમા અચેતનત્વ અને અમુર્તત્વ એ બને ચેતનત્વ અને અમુર્ત્તત્વના અભાવરૂપજ છે અર્થાત્ ચેતનત્વના

અભાવ અચેતનત્વ છે અને મુર્તત્વનો અભાવ અમૂર્તત્વજ છે માટે અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ પૃથક ગુણ નથી એવી શંકા ન કરવી જોઇએ કારણ કે અચેતન તથા અમુર્ત દ્રવ્ય વૃતિ જે કાર્ય જનકતા અવચ્છેદત્વરૂપથી વિશેષ વ્યવહાર અચેતન તથા અમુર્તરૂપ વ્યવહાર વિશેષના નિયામક કાર ણુતાવચ્છેદક હોવાથી અચેતનત્વ અને અમુર્તત્વ પણ પૃથક ગુણ છે આ ઠેકાણે અમુત એ શબ્દથી મૂર્તનો અભાવ નહિ પણ મૂર્તથી ભિન્ન ભાવનું ગ્રહણ કરવું જોઇએ આ દશ ગુણ સામાન્યથી સર્વ દ્રવ્ય સાથે મેળવવા થી દરેકના છે તેમાની મુર્તત્વ, અમુર્તત્વ ચેતનત્વ અને અચે તનત્વ એ ચાર ગુણ પરસ્પરના પરિહારથી દ્રવ્યમાં રહે છે, આથી એ સિદ્ધ થાય છેકે એક એક દ્રવ્યમા આઠ આઠ ગુણ હોય છે જેમ જ્યાં ચેતનત્વ છે ત્યાં અચેતનત્વ નથી જ્યાં મુર્તત્વ છે ત્યાં અમુર્તત્વ નથી આ રીતે બે ગુણ ઓછા કર- વાથી શેષ આઠ ગુણ પ્રત્યેક દ્રવ્યમા રહે છે માટે પ્રત્યેક દ્રવ્ય મા આઠજ ગુણ સામાન્ય છે એમ સમજવું (૨)

(હવે વિશેષ ગુણોના વર્ણનની ઈચ્છાથી કહે છે)

જ્ઞાન દ્રષ્ટિ સુખ વીર્ય ફરસ રસ

ગ ધ વર્ણ એ જાણોજી
ગતિ થિતિ અવગાહના વર્તના
હેતુ ભાવ મન આણોજી
ચેતનાદિ ચારે ભલા
વિશેષ ગુણ એ સાલેજી
ષટ પુદગલ આતમને તિનહ
અન્ય દ્રવ્યને ટાળેજી ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ—જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને વીર્ય એ ચાર આત્માના ગુણ છે, સ્પર્શ, રસ ગ ધ અને વર્ણ એ ચાર પુદગલના વિશેષ ગુણ કહ્યા છે ગતિહેતુતા, સ્થિતિ હેતુતા, અવગાહન હેતુતા, અને વર્તના હેતુતાએ ચાર ગુણને ધ ર્માસ્તિય, અધર્મા સ્તિકાય, આકાશ સ્તિકાય અને કાલ દ્ર વ્યના પ્રત્યેકે પ્રત્યેકે વિશેષ ગુણ જાણવા એ રીતે બાર ગુ ણ થયા આમા ચેતનતા આ દિ ચાર ગુણ મેળવીએ તો સો ળ ગુણ વિશેષ થાય પુદગલને અને આત્માને છ ગુણ હોય બીજા સર્વ દ્રવ્યને સમુદાયથી ત્રણ ગુણ હોય (૩)

વિવેચન—જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને વીર્ય એ ચાર

આત્માના વિશેષ ગુણ છે સ્પર્શ ગંધ રસ અને વર્ણ એ ચાર પુદ્ગલના વિશેષ ગુણ છે, આ ગુણો શુદ્ધ દ્રવ્યથી અવિકૃત રૂપથી છે અને વિકૃત હોવાથી તે પર્યાયોમા મળેલા છે એમ વિશેષતા જાણવી જોઇએ અને ગતિ આદિ ગુણ હેતુતા પર છે આથી એ સિદ્ધ થયુ કે ગતિ હેતુતા, સ્થિતિ હેતુતા, અવગાહન હેતુતા તથા વર્તના હેતુતા એ ચારે ગુણ એક એક ધર્માસ્તિકાય આદિના છે હવે ચાર આત્માના, ચાર પુદ્ગલના અને ચાર ધર્માસ્તિકાય આદિના એમ સર્વે મળી બાર ગુણ થયા તેમા ચેતનત્વ અચેતનત્વ મુર્તત્વ અને અમુર્તત્વ એ ચાર ગુણો સહિત સોળ થાય છે એ સોળ ગુણમાથી પુદગલ દ્રવ્ય ના વર્ણ ગંધ રસ, સ્પર્શ મુર્તત્વ અને અચેતનત્વ એ છ વિશેષ ગુણ થય છે, આત્મ દ્રવ્યના જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય અમૂર્તત્વ અને ચેતનત્વ એ છ વિશેષ ગુણ થાય છે અને અન્ય દ્રવ્યના સમુદાયથી ત્રણ ગુણોજ થાય છે તેમા એક નિજગુણ અને અચેતનત્વ તથા અમૂર્તત્વ એમ બે એવી રીતે વિચાર કરીને નિશ્ચય કરવો જોઇએ જેમ ધર્માસ્તિકાયના ગતિ હેતુતા અમૂર્તત્વ અને અચેતનત્વ એવા ત્રણ ગુણ છે (૩)

(ચેતનત્વાદિ ચાર ગુણ સામાન્ય અને વિશેષ કહ્યા તેનુ કારણ કહે છે)

ચેતનતાદિક ચાર સ્વજાતિ
ગુણ સામાન્ય કહાયજી
વિશેષ ગુણ પરજાતિ અપેક્ષા
ગ્રહતા ચિત્ત સુહાયજી
વિસેષ ગુણછે સુત્રે ભાખિયા
બહુ સ્વભાવ આધારેજી
અર્થ તેહ કિમ ગણીઆ જાવે
એહ થૂલ વ્યવહારેજી ॥૪॥

ભાવાર્થ—નિજ જાતિ ની અપેક્ષાથી ચેતનત્વ આદિ ચાર ગુણ સામાન્ય કહેવાય છે અને પરજાતિની અપેક્ષાથી પરસ્પર ગ્રહણ કરવાથી આ બારે ગુણોને વિશેષ ગુણ પણ કહ્યા છે અને સ્વભાવ યુક્ત પદાર્થોમા રહેવાવાળા વિશેષ ગુણ અનંત છે તેથી તેની ગણના કેવી રીતે થઈ શકે ? માટે આ સ્થુલ વ્યવહારથી સમજવુ જોઇએ (૧૧)

વિવેચન—ચેતનત્વ આદિ એટલે ચેતનત્વ અચેતનત્વ મૂર્તત્વ અમૂર્તત્વ એ ચાર સામાન્ય ગુણ છે વળી તે વિશેષ ગુણો પણ છે તેમા નિજ આશ્રયીભૂત જાતિની અપેક્ષાથી અનુગત વ્યવહારના કરવાવાળા હોવાથી તે સામાન્ય ગુણ કે હેવાય છે અને પરજાતિ ી અપેક્ષાથી ચેતનત્વ આદિ અચેતનત્વ આદિથી નિજ આશ્રયમા વ્યાવૃત્તિકર છે માટે તે વિશેષ ગુણ છે જેમકે જ્ઞાન દર્શન ુણ તથા વીર્ય એ આત્માના વિશેષ ગુણ છે તથા સ્પર્શ, રસ, ગંધ, અને વર્ણ એ પુદ્‌ગલના વિશેષ ગુણ છે આ પ્રમાણે જે કથન છે તે સ્થૂલ વ્યવહારથી છે કેમકે સિદ્ધના આઠ ગુણ છે અને વળી પ્રકારાતરથી સિદ્ધના એકત્રીસ ગુણ છે, કાળ આદિ એક ગુણના ધારક છે પુદ્‌ગલ અનંત છે માટે તેના ગુણ પણ અનંત છે ઈત્યાદિ વિચાર કરવાથી વિશેષ ગુણોની અનંતતા ઉત્પન્ન થાય છે અને તે છદ્મસ્થ જ્ઞાનને ગોચર નથી માટે પદાર્થની સાથે આ સર્વ ગુણોની ગણના કેવી રીતે થઈ શકે? માટે ધર્માસ્તિકાય આદિના ગતિ, સ્થિતિ, અવગાહન, વર્તના હેતુતા ઉપયોગ તથા ગ્રહણ રૂપ છ પ્રકારનાજ ગુણ સમજવા જોઈએ અને અસ્તિત્વ આદિ સામાન્ય ગુણ વિવક્ષાથીજ અપરિમાણ છે એવો ન્યાય સમજવો કેમકે દ્રવ્યના લક્ષણ છ છે એ વિષયમા કોને શ્રદ્ધા નહિ થાય.

અને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપ વીર્ય, અને ઉપયોગ એ છ જીવના લક્ષણ છે, શબ્દ, અંધકાર, ઉદ્યોત, પ્રભા, વર્ણ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ પુદ્ગલના લક્ષણ છે ઇત્યાદિ જે કથન છે તે સ્વભાવ અને વિભાવ લક્ષણથી પરસ્પરના ભેદને પ્રતિપાદન કરવા માટે સ્થુળ વ્યવહાર છે એમ વિચારવું જોઈએ (૪)

ધર્મ્મ અપેક્ષાયે ઇહા અલગા
સ્વભાવ ગુણથી ભાષ્યાજી
નિજનિજ રૂપ મુખ્યતા લેઈ
સ્વભાવ ગુણ કરી દાખ્યાજી
અસ્તિ સ્વભાવ તિહાંનિજ રૂપે
ભાવ રૂપતા દેખોજી
પર અભાવ પરે નિજભાવે પણ
અરથ અનુભવી લેખોજી ॥૫॥

ભાવાર્થ—ધર્મ માત્રની અપેક્ષાથી તથા સ્વભાવ ગુણથી આ સર્વે ભિન્ન છે પરંતુ પોતપોતાના સ્વરૂપની મુખ્યતાને ગ્રહણ કરીને ગુણ કહેવા છે પદાર્થના પોતાના સ્વરૂપથી જે ભાવ રૂપતા દેખાય છે તે અસ્તિ સ્વભાવ છે જેમ

ભાવથી સ્વભાવનો પણ અનુભવ થાય છે માટે અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વમા કાર્યરૂપ અસ્તિત્વ સ્વભાવ છે (૫)

નહીતો સકળ શૂન્યતા હોવે
નાસ્તિ સ્વભાવ પરભાવેજી
પર ભાવે પણ સત્તા કહેતા
એક રૂપ સવી પામેજી
સત્તા જેમ અસત્તાને પુરે
વ્યંજક અમિલન વસથીજી
છતો સરાવ ગંધનની ભાસે
જેમ વિણ નીર ફરસથીજી ॥ ૬॥

ભાવાર્થ—જો પોતાના ભાવથી અસ્તિત્વન માનીએ તો આ સંપુર્ણ જગત શુન્ય થઇ જાય અને પરભાવથી જો સત્તાનુ ગ્રહણ કરે તો સર્વે એક રૂપ થઇ જાય જેમ સત્તા તત્ક્ષણ સ્ફુરાયમાન થાય છે તેમ અસત્તા જો સ્ફુરાયમાન નથી થતી તો તેમા વ્યજકનુ નહી મળવાનુ કારણ છે કેમકે શકોરામા ગંધ વિદ્યમાન છે તો પણ તે જળ વગર જાણી શકાતી નથી. (૬)

વિવચન—જો નાસ્તિત્વ સ્વભાવને નથી ગ્રહણ કરતા તો જેમ પરભાવની અપેક્ષાથી નાસ્તિત્વ છે તેમ સ્વભાવની અપેક્ષાથી નાસ્તિત્વનુ ગ્રહણ થઇ જવાથી આ સર્વ જગત્ શુન્ય થઇ જશે માટે સ્વકીય દ્રવ્ય ક્ષેત્ર આદીની અપેક્ષાથી અસ્તિ સ્વભાવને અવશ્ય માનવુ જોઇએ અને એજ રીતે પરદ્રવ્ય આદીની અપેક્ષાથી નાસ્તિસ્વભાવ પણઅવશ્ય સ્વીકારવો જોઇએ અને અન્યના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર આદીની અપેક્ષાથી અસ્તિ સ્વભાવનો સ્વીકાર કરવાવાળાના મતથી સર્વ સ્વભાવથી અસ્તિત્વ સિદ્ધ થઇ જવાથી સંપૂર્ણ જગત એક રૂપજ થઇ જશે પણ સર્વથી સમસ્ત જગતનુ એક રૂપ થવુ સર્વ શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ છે માટે પરની અપેક્ષાથીનાસ્તિસ્વભાવજ યુક્ત છે જેમસત્તા તત્કાળ સ્ફુરાયમાન થાય છે તેમ અસત્તા તેજ ક્ષણે પ્રકટ થતી નથી જેમ મૃત્તિકાનુ બનેલુ શકોરૂ છે તેમા જે ગધ રહેલી છે તે જળના સ્પર્શ વગર જાણી શકાતી નથી, માટે તાત્પર્ય એવુ છે કે શકોરામાં રહેલી ગધ અસત્ય નથી પણ સત્ય છે, જળના સ્પર્શ વગર ગધ નથી જણાતી તેમા વસ્તુની વિચિત્રતાનુજ કારણ છે -કેટલાએક પદાર્થોના ગુણ સ્વભાવથી જાણી શકાય છે અને કેટલાએક પદાર્થના ગુણ જે વ્યજક છે તેના મળવાથી જણાય છે એ વસ્તુ સ્વભાવની વિચિત્રતા છે.(૬)

નિજ નાના પર્યાયે તેહજ
દ્રવ્ય એહ એમ કહીયેજી
નિત્ય સ્વભાવ અનિત્ય સ્વભાવે
પજ્જય પરિણતિ લહીયેજી
છતિ વસ્તુને રૂપાંતરથી
નાશે દ્વિધા ભાસેજી
વિશેષ ને સામાન્ય રૂપથી
સ્થૂલ અંતર નાશેજી ॥ ૭॥

ભાવાર્થ—જે પોતપોતાના અનેક પર્યાયોથી ભિન્ન અ
ર્થાત્ ભેદક દ્રવ્ય છે તેજ નિત્ય અનિત્ય સ્વભાવથી પર્યાય
ની પરિણમતા છે વિદ્યમાન વસ્તુને રૂપાંતરથી નષ્ટ કરીને જે
દ્રવ્ય બે પ્રકારનુ દેખાય છે તેમા વિશેષ અને અને સામા
ન્યથી સ્થુલ અંતરનો નાશ થાય છે (૭)

વિવેચન—જે પોતપોતાના ક્રમભાવી શ્યામત્વ રક્તત્વ
આદીથી ભિન્ન ભેદક દ્રવ્ય છે પરંતુ નિશ્ચયથી તેજ પુર્વે અનુ
ભવમા આવેલુ દ્રવ્ય છે અને આગળ પણ તેજ દ્રવ્ય અનુ
ભવમા આવશે એવુ જ્ઞાન જે દ્વારા થાય છે તેને નિત્યત્વજ્ઞાપ

કહે છે કારણ કે કહ્યુ છે, કે "જેના સ્વભાવનો નાશ ન થાય તે નિત્ય છે" અને "દ્ભ્ય સાભાવના અપ્રતીયોગી છે તે નિત્ય છે" એ લક્ષણનો પણ અત્રેજ સમાવેશ થાય છે કેમકે ગમે તેવુ લક્ષણ કરો તો પણ અવિનાશી સ્થિતિમા તાત્પર્ય છે અને અનિત્ય સ્વભાવરૂપ પરીણામતો જેના દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે તે રૂપે અનિત્ય સ્વભાવ છે આ, કારણથી નિત્ય અને અનિત્ય સ્વભાવથી પર્યાયોના પરિણામ જાણવા જોઈએ વિદ્યમાન વસ્તુને રૂપાતરથી અર્થાત પર્યાય વિશેષથી એક અ

વસ્થામાથી બીજી અવસ્થામા પ્રાપ્ત કરતુ જે દ્રવ્ય ભેદયુક્ત દેખાય છે એટલે નિત્ય અને અનિત્ય રૂપે ભાસે છે ત્યા સત્ સામાન્ય અને વિશેષથી સ્થૂલ અર્થાતરની નાશતા છે જેમકે વિશેષની સામાન્ય રૂપથી અનિત્યતા છે જેમકે ઘટનો નાશ થ વા પછી પણ મૃત્તિકા રૂપની અનુવૃત્તિ અન્ય પર્યાયોમા થાય છે અને સામાન્યની પણ સ્થૂલ પદાર્થાતર ઘટ આદિનો નાશ થવા છતા અનિત્યતા છે કારણ કે ઘટ રૂપથી જે અનિત્યતા છે તે ઘટ નથી એવી પ્રતીતિ થાય છે (૭)

જો નિત્યતા ન છે તો અન્વય
વિના ન કાર્ય હોવેજી

કારજ કાળે અછતુ કારણ
પરિણતિ રૂપ વિગોવેજી
અનિત્યતા જો નહિ સર્વથા
અર્થ ક્રિયા તો ન ઘટેજી
દલની કારય રૂપ પરિણતિ
અનુત્પન્ન તો વિઘટેજી ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ—જો નિત્યતા નહિ માનીએ તો અન્વય વગર કાર્યની ઉત્પત્તિ નહિ થઇ શકે અને કાર્ય વખતે અછતો હેતુ પરિણામને નહી ચવાદે અને સર્વથા રૂપની નિત્યતા પણ નથી, કારણ કે સર્વથા નિત્યતા માનવાથી અર્થ ક્રિયા નહી થઇ શકે કે મકે કારણના સર્વથા નિત્યપણાથી કાર્ય રૂપથી ઉત્પત્તિ ઘટીત નથી થતી (૮)

વિવેચન—જો પદાર્થની નિત્યતા નથી પણ સર્વથા ક્ષણિક રૂપજ પદાર્થનુ લક્ષણ છે એમ માનવામા આવેતો તેમા કારણના અન્વય અર્થાત્ કોઇ પણ સ્વભાવની અનુવૃત્તિ વગર કાર્ય સિદ્ધ નથી થઈ શકતુ કેમકે કારણ કાર્યક્ષણના

ઉત્પત્તિ કાળમા પણ હેતુ રહિત થઇને નાશને અનુભવ કરતા છતા અસત્ - રૂપે છે અને તે અસત્ કારણ ક્ષણ કાર્ય ક્ષણના પરીણામને કેવી રીતે કરશે? કેમકે જ્યારે અસત્ કારણ ક્ષણજ કાર્ય ક્ષણની ઉત્પત્તિને કરશે તો વિનષ્ટ કારણથી કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે એવુ કથન કરવુ ઠીક થઇ પડશે અને નષ્ટ થએલા તથા અનુત્પન્ન કારણથી કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે એવા પ્રકારનુ કથન કરશો તો કાર્ય કારણ ભાવનું માનવુ વિડમ્બના રૂપ થશે હવે જો એમ કહો કે અવહિત જે કારણ ક્ષણ છે તેજ કાર્ય ક્ષણને પણ કરે છે તો પણ રૂપનુ દેખવુ તથા મનનો વ્યાપાર કરવો ઇત્યાદિના ક્ષણ સહિત રૂપાદીનુ કારણ જે આલોકાદિ છે તેના વિષયમા કારણ ક્ષણ નિશ્ચિત છે એવી વ્યવસ્થા કેવી રીતે ઘટિત થઇ શકે? કારણ કે અન્વય વિના શકિત માત્રના વિષય મા અને ઉપાદાન નિમિત્તના વિષયમા પણ કથન કરવા વાળો વ્યવહાર થઇ શકતો નથી કારણ તે ઉપાદાનના ક્ષણિક હોવાથી તેજ ક્ષણમા નષ્ટ થઇ ગઇ તો પછી વળી કાર્ય દશામા ઉપાદાન કારણ છે એવો વ્યવહાર કવી રીતે થઇ શકે? માટે ઉપાદાન કારણની કાર્ય દશામા અનુવૃત્તિ રહે છે એ તો અવશ્ય માનવા યોગ્ય છે જે અન્વયપણું છે તેજ નિત્ય સ્વભાવત્વ છે એમ માનવુ જોઇએ એવો અર્થ છે - જો સ્પષ્ટ એકાં

સદ્રૂપે નિત્ય સ્વભાવજ મા વામા આવે અને અનિત્યભાવ-થી એમ સર્વથા માનવામા આવેનો અર્થ ક્રિયા નથી થઈ શકતી કેમકે કારણુની કાર્ય રૂપ અનુત્પન્નતા ઘટે છે અને જો એમ કહો કે કારણુ તો નિત્યજ છે અને તેમા રહેવાળુ કાર્ય અનિત્યજ છે તો કાર્ય અને કારણુનો જે અભેદ સબધ માનેલો છે તે કઈ યુક્તિથી સિદ્ધ થશે ? કારણકે નિત્યતા અને અનિત્યતાનો અભેદ સબધ નથી થઈ શકતો અને જો કાર્ય કારણુનો ભેદ સબધ માનશો તો તે સબધ કયા સબધથી રહી શકશે ? અને જે સબધમા તેમા રહે છે તે શા સબંધથી છે? ઇત્યાદિ સબધની શોધ કરવાથી અનવસ્થા દોષ આવી જશે તેથી કથચિત્ અનિત્ય સ્વભાવ પણુ અવશ્ય માનવા યોગ્ય છે એવુ તાત્પર્ય છે (૮)

સ્વભાવને એકાધારત્વે
એક સ્વભાવ વિલાસોજી
અનેક દ્રવ્ય પ્રકાશ એહને
અનેક સ્વભાવ પ્રકાશોજી
વિણુ એકતા વિશેષ ન લહીયે
સામાન્યને અભાવેજી

अनेकत्व विण सत्ता न घटे
तेमज विशेष अभावेजी ॥९॥

भावार्थ—स्वभावना एकाधार माननाथी एकस्वभाव नी विलासता छे तथा अनेक स्वभाव युक्त पदार्थना प्रवाहथी अनेक स्वभावनो पण संभव छे एक स्वभावना अभावमा सामान्यना विना विशेषनी प्राप्ति नथी थती अने अनेक स्वभावना विना विशेषनो अभाव थवाथी सत्ता सामान्यनी प्राप्ति थई शकती नथी. (९)

विवेचन—द्रव्यनी साथे रहेवावाळो जे धर्म ते स्वभावनो अर्थ छे तेना आधारने एक मानवाथी एक स्वभाव थशे जेम रूप रस गंध तथा स्पर्शनो आधार घट आदि पदार्थ एक कहेवाय छे अने नाना प्रकारना धर्मनो आधार होवाथी एक स्वभावता अर्थात् तेज मृत्तिका रूप द्रव्यनु जे अनुगमन छे ते नित्य स्वभावता छे एम विशेष जाणवु जोइए अने मृत्तिका आदि द्रव्यना पिंड कोश कुशूल आदि अनेक द्रव्य प्रवाह थता रहे छे तेथी 'अनेक' स्वभाव युक्त पण पर्याय रूपथी द्रव्य थाय छे, अने ज्यारे एम थयु त्यारे आकाश आदि द्रव्यमा पण घट आकाश आदि भेदोथी अनेक

ત રૂપે નિત્ય સ્વભાવજ માનવામા આવે અને અનિત્યભાવ ન થી એમ સર્વથા માનવામા આવેને અર્થ ક્રિયા નથી થઇ શકતી કેમકે કારણની કાર્ય રૂપ અનુત્પન્નતા ઘટે છે અને જો એમ કહો કે કારણ તો નિત્યજ છે અને તેમા રહેવાળુ કાર્ય અનિત્યજ છે તો કાર્ય અને કારણનો જે અભેદ સબધ માનેલો છે તે કઈ યુક્તિથી સિદ્ધ થશે ? કારણકે નિત્યતા અને અનિત્યતાનો અભેદ સબધ નથી થઇ શકતો અને જો કાર્ય કારણનો ભેદ સબધ માનશો તો તે સબધ ક્યા સબધથી રહી શકશે ? અને જે સબંધમા તેમા રહે છે તે શા સબંધથી છે? ઇત્યાદિ સબધની શોધ કરવાથી અનવસ્થા દોષ આવી જશે તેથી કથચિત્ અનિત્ય સ્વભાવ પણ અવશ્ય માનવા ચોગ્ય છે એવુ તાત્પર્ય છે (૮)

સ્વભાવને એકાધારત્વે
એક સ્વભાવ વિલાસોજી
અનેક દ્રવ્ય પ્રકાહ એહને
અનેક સ્વભાવ પ્રકાશાજી
વિણ એકતા વિશેષ ન લહીયે
સામાન્યને અભાવેજી

અનેકત્વ વિણ સત્તા ન ઘટે
તેમજ વિશેષ અભાવેજી ॥૯॥

ભાવાર્થ—સ્વભાવનો એકાધાર માનવાથી એકસ્વભવ ની વિલાસતા છે તથા અનેક સ્વભાવ યુક્ત પદાર્થના પ્રવાહથી અનેક સ્વભાવનો પણ સભવ છે એક સ્વભાવના અભાવમા સામાન્યના વિના વિશેષનો પ્રાપ્તિ નથી થતી અને અનેક સ્વભાવના વિના વિશેષનો અભાવ થવાથી સત્તા સામાન્યની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. (૯)

વિવેચન-દ્રવ્યની સાથે રહેવાવાળો જે ધર્મ તે સ્વભાવનો અર્થ છે તેના આધારને એક માનવાથી એક સ્વભાવ થશે જેમ રૂપ રસ ગધ તથા સ્પર્શનો આધાર ઘટ આદિ પદાર્થ એક કહેવાય છે અને નાના પ્રકારના ધર્મનો આધાર હોવાથી એક સ્વભાવના અર્થાત્ તેજ મૃત્તિકા રૂપ દ્રવ્યનુ જે અનુગમન છે તે નિત્ય સ્વભાવતા છે એમ વિશેષ જાણવુ જોઈએ અને મૃત્તિકા આદિ દ્રવ્યના પિડ કોશ કુશૂલ આદ અનેક દ્રવ્ય પ્રવાહ થતા રહે છે તેથી અનેક સ્વભાવ યુક્ત પણ પર્યાય રૂપથી દ્રવ્ય થાય છે અને જ્યારે એમ છે ત્યારે આકાશ આદિ દ્રવ્યમા પણ ઘટ આકાશ આદિ ભેદે અનેક

ત્રિહુ કાલે મિલતા પર ભાવે
અભવ્ય ન અભવ્ય સ્વભાવેજી
શુન્ય ભાવ પણ ભવ્ય સ્વભાવે
કૂટ કાર્યને યોગેજી
અભવ્ય ભાવે વિણ દ્રવ્યાતરત
થાયે દ્રવ્ય સ યોગેજી ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ—અનેકકાર્ય કારણ શક્તિ જે અવસ્થિત દ્રવ્ય છે તેનો અવિર્ભાવતે ભવ્ય સ્વભાવ છે અને જે ત્રણે કળે પરભાવની સાથે મળતા છતા પરથી પરિણમતુ નથી તે દશમો અભવ્ય સ્વભાવ છે ભવ્ય સ્વભાવ ના વીના અસત્ કાયનાં સાથે યોગ થવાથી શૂન્યપણુ થાય છે અને અભવ્ય સ્વભાવના વિના દ્રવ્યના સયોગથી અન્ય દ્રવ્યની ઉત્પત્તી થાય છે (૧૧)

વવેચન—અનેક કાર્ય કારણ શકતી યુકત જે અવસ્થીત દ્રવ્યના ક્રમથી જે આવીર્ભાવ તેથી જાણવા યોગ્ય ભવ્ય સ્વભાવ માનેલો છે અને જે સદા પર સ્વભાવથી પરીણમન કરે છે તે પોતાના ભાવથી ભિન્ન અર્થાત અભવ્ય સ્વભાવ કહેવાય.

છે અને પરસ્પર એક બીજાના પ્રદેશમા પ્રવેશ કરતાછતા તેમજ પર સ્પરને અવકાશ આપીને હુમેશા મળવાછતા તેમજ પણ દ્રવ્ય પોત પોતાના ભાવને છોડતા નથી આ પ્રમાણે ભાવ સ્વભાવનો અર્થ જાણવો જોઇએ ભવ્ય સ્વભાવના વીના અસત્ય કાર્યનો યોગ થવાથી શુન્યવાનપણુ થાય છે તાત્પર્ય એવુ છે કે પર-ભાવમા ન થાય અને સ્વભાવમા થાય ત્યારે ભવ્ય ભાન થાય છે અને અભવ્ય સ્વભાવનો અગીકાર નહી કરનાથી દ્રવ્યના સયોગથી અન્ય દ્રવ્યના થાય છે આથી ધર્મ અધમ આદી દ્રવ્યના તથા જીવ અને પુદ્ગલના એક પ્રદેશમા અવગા હતા રૂપ અવગાઢ કારણવી જે કાર્યમકગ્તા નથી થતી તે અભવ્યસ્વભાવથીજ નથી થતી અને તે તે દ્રવ્યના કાર્યના હેતું રૂપથી જે કલ્પના છે તે પણ આજ અભવ્ય સ્વભાવમા જગભિત છે તાત્પય એવુ છે કે આત્મા આદિ દ્રવ્યોના પોતામા રહેવા વાળા અનત કાર્યને ઉત્પન કરવા વાળી જે શકતી છે તે શકતીથી ભવ્ય ભાવ છે અને તે તે સહકારી કારણના સન્નીધાનથી તે તે કાર્યની જે ઉત્પાદક શકતી છે તે અભવ્ય ભાવ છે અને એવુ માનવાથી ભવ્ય ભાવની સાથે અતિ વ્યાપ્તી નથી થઇ શકતી આ પ્રમાણે હરી ભદ્ર સૂરી કહે છે

પરમ ભાસ પરિણામિક ભાસ
મધાનતાસે લીજે જી
એ વિણ મુખ્ય રૂપ કેમ દ્રવ્યે
પ્રસિદ્ધ રીતે દીજે જી
એ સામાન્ય સ્વાભાવ અગ્યારહ
સકળ દ્રવ્ય ને ધારીજી
આગળ અર્થ વિચારીનેજગ
સુજસ વાદ વિસ્તારીજી ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—પરણામિક સ્વભાવ જે છે તેને પરમભાવ કહે છે તે પરમભાવના વિના દ્રવ્યમા પ્રસિદ્ધ રૂપથી પ્રધાનતા કેવી રીતે આપી શકાય છે આ અગ્યાર સામાન્ય સ્વભાવ સર્વ દ્રવ્યના સમજવા અને શાસ્ત્રના અર્થ વિચારી સમજીને ઉત્તમ પ્રકારના જશનો વિસ્તાર કરે (૧૨)

વિવેચન—અગ્યારમો પરમી ભાવ સ્વભાવ છે તે જે પારણામિક ભાવની પ્રધાનતાથી કહેલો છે જેમકે આત્માજ્ઞાન રૂપ છે ઉત્કૃષ્ટ જે જ્ઞાન આદિ તે પરમ છે અને તે પરમ ભાવ જેમા છે તે આત્મા કહેવાય છે અને તે સ્વભાવ રૂપે છે જો

પરમા ભાવને સ્વભાવનક હોય તો દ્રવ્યમા પ્રસિદ્ધ રૂપ કેવી રીતે આપી શકાય? કારણ કે અનત ધર્મ વાળા દ્રવ્યને જે એક ધર્મને મુખ્ય કરીને કહી શકાય તેજ પરમભાવનુ લક્ષણ છે એમ સમજવુ જોઇએ આ પૂર્વોકત અગ્યાર સ્વભાવ છ એ દ્રવ્યના વિષયમા ધારણ કરવા જોઇએ તે ઉતમ પરમ ભાવના વિના દ્રવ્યના વીષયમા પ્રસીદ્ધ રૂપથી પ્રધાનતા કેવી રીતે યોજીત થઇ શકે છે? આ ગતે અગ્તીરન આની સર્વ ભાવોની આવસ્યકતા દશાવેલી છે આ દ્રવ્યના સ્વભાવને બરાબર સમજીને પછી આગળના અથ નો વીચાર કરી જેથી ઉતમજશ નો વિસ્તાર થાય તેવી રીતે વાર મવાર કગે (૧૭)

ઢાળ બારમી

જીહો મભન નામ સોહામણુ એ દેશી

(હવે બારમી ઢાળમા સ્વભાવનુ નિરૂપણ કરવાની ઈચ્છાવી કહે છે)

જીહો ચેતન ભાવ તે ચેતના

લાલા ઉલટ અચેતન ભાવ
જીહો ચેતનતા વિણુ જીવને
લાલા થાએ કર્મ અભાવ
ચતુરનર ધારો અર્થ વિચાર—॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—ચૈતન્ય ભાન તે ચેતના છે અને એથી ઉલટું અચૈતન્ય પણ છે આ ચૈતન્ય નામના ગુણ વિના જીવ તે નિશ્ચે કરીને કર્મોનો અભાવ થાયછે હે ચતુર નર તમે આ સર્વ અર્થનો વિચાર ધારણ કરી રાખો (૧)

વિવેચન—જે પોતે જાણે અને બીજાને જણાવે તેને ચેતન કહે છે તે ચેતનનો જે ભાવ તેને ચૈતન્ય કહે છે અને ચેતનાનો જે વ્યવહાર છે તેજ ચેતન સ્વભાવ છે અને ચેતન થી વિપરીત જે છે તે અચેતન સ્વભાવ છે તેમા ચેતન સ્વભાવના વિના એટલે ચેતન સ્વભાવ ન માનીએ તો જીવને કર્મનો અભાવ થશે કેમકે કર્મ બધમા રાગ અને દ્વેષ રૂપ કારણ છે અને તે કર્મનો ચૈતનાથીજ બધ થાય છે જેમ તેલ આદિથી લિપ્ત શરીરવાળા જીવનુ શરીર ધૂળથી લિપ્ત થઇ જાય છે તેમજ રાગ અને દ્વેષ યુક્ત જીવને ન

કર્મનો બધ થાયછે આ પ્રમાણે જો જીવનો ચેતન સ્વભાવ નહિ માનવામા આવેતો કર્મનો કેવળ અભાવ થઇ જશે (૧)

જીહોજો ચેતનતા સર્વથા
લાલા વિના અચેતન સ્વભાવ
જીહો ધ્યાન ધ્યેય ગુરૂ શિષ્યની
લાલા શિખપ શુદ્ધ સ્વભાવ ચતુર-॥૨॥

ભાવાર્થ—જો જીવમા અચેતન સ્વભાવ વગર માત્ર ચેતન સ્વભાવજ માનશો તો ધ્યાન અને ધ્યેય તેમજ ગુરૂ અને શિષ્યનો વ્યવહાર કેવી રીતે થઇ શકે? અને શુદ્ધ વ્યવહારજ કેવી રીતે નહિ શકે? (૨)

વિવેચન—જો અચેતન સ્વભાવ સિવાય જીવમા ચેતન સ્વભાવજ કહીએ તો જે અચેતન કર્મ દ્રવ્ય છે તેના સબધી ઉત્પન્ન જે ચેતનાના વિકાર છે તેનો અભાવ થઈ જવાથી સર્વ જીવોમા જે સિદ્ધ આત્મા છે તેની સમાનતા થઇ જાય અર્થાત અચેતન કર્મના અભાવથી સર્વ જીવ સિદ્ધ સમાન થઈ જાય એવો નિશ્ચય છે અને સર્વ જીવની સિદ્ધતા થવાથી ધ્યાન ધ્યેય, ગુરૂ અને શિષ્ય તેની વ્યવસ્થા થઈ શકે નહી કારણ કે સર્વ જીવ સમાન થવાથી ગુરૂ અને

શિષ્યનો ભેદ પડી શકે નહિ અને શાસ્ત્રી વ્યવહાર પણ મિથ્યા થઈ જાય (૨)

જીહો મુર્ત્ત ભાવ મુન્તી ધરે
લાલા ઉલટ અમુર્ત્ત સ્વભાવ
જીહો જો મુર્ત્તતા ન જીવને
લાલા તો સંસાર અભાવ ચતુર—ના૩ા

ભાવાર્થ—મુર્ત્ત ભાવ એટલે રૂપરસ ગધાદી આકારને ધારણ કરે તે મુર્ત્ત સ્વભાવ કહેવાય અને તેથી જે વિપરીત તે અમુર્ત્ત સ્વભાવ જાણવો જો જીવનો મુર્ત્તત્વ ગુણ ન માનવામાં આવે તો સંસારનો અભાવ થઇ જાય

વિવેચન-રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શની જે એક સ્થાનમાં રચના છે તે મુર્તિને ધારણ કરવાનો જે સ્વભાવ છે તે મુર્ત્ત સ્વભાવ છે અને મુર્તી નહિ ધારણ કરવાનો જેનો સ્વભાવ છે તે અમુર્ત્ત સ્વભાવ છે જો જીવને કથચિત મુર્ત્ત સ્વભાવ ન હોય તો સંસારનો અભાવ થઇ જાય કારણ કે જીવથી શરીર આદિના સંબંધ વિના એક ગતોમાંથી બીજી ગતિમાં જઇ શકાતુ નથી. અને શરીરાદિ મુર્ત્ત છે માટે મુ

ર્તના સબધ વગર અન્ય ગતિમા ગમન થઈ શકે નહિ અને ગતીમા ગમનના અભાવથી સસારનો અભાવ થઇ જશે માટે જીવમા કથચિત મૂર્ત્તમા સ્વભાવ પણ છે (૩)

અહો અમુર્ત્તતા વિણ સર્વથા લાલા
મોક્ષ ઘટે નહિ તાસ
જીહો એક પ્રદેશ સ્વભાવતા
લાલા અખડ બંધ નિવાસ ચતુર—ા ૪ ॥

ભાવાર્થ—જો સર્વથા મૂર્ત્ત સ્વભાવજ માનનામા આવે તો આત્માનો કદાપી મોક્ષ થઇ શકે નહિ અખડ બધ નિવાસતાને એક પ્રદેશ સ્વભાવ કહે છે (૪)

- વિવેચન—હવે લોકીક વ્યવહારથી જો કદાચ આત્માનો સર્વથા મૂર્તિ સ્વભાવજ માનવામા આવે તો મૂર્તિ સ્વભાવની હજારો હેતુઓથી પણ અમૂર્તિતા નહિ થાય અને જો આત્મા કથચિત્ અમૂર્ત્ત નહિ હોયતો તેનો મોક્ષ કદાપિ ઘટી શકતો નથી માટે મૂર્ત્ત સ્વભાવથી યુક્ત જીવનો અતરગપણાથી અમૂર્ત સ્વભાવ પણ માનવો જોઈએ અને જે એક પ્રદેશ સ્વભાવ છે તેજ એક પ્રદેશતા છે તે એકત્વ પરિણતિને અહીંઆ અખ

દાકાર આધના અન્નિનેમનુ ભાજન જાણવુ જોઇએ તાત્પર્ય એવુ છે કે આખંડ રૂપથી જે આકારનો પરિણમત વ્યવહાર છે તેનુ જે આધાર આધેય પણ છે તેને એક પ્રદેશતા કહેછે (૪)

છહો અનેક પ્રદેશ સ્વભાવતા
વા'। ભિન્ન પ્રદેશ સ્વભાવ
જીહો જો નહિ એક પ્રદેશતા
લાલા ભેદ હુએ બહુ ભાવ ચતુર—॥૫॥

ભાવાર્થ—અને જે અનેક પ્રદેશ સ્વભાવપણુ છે તેને ભિન્ન પ્રદેશ સ્વભાવ કહેછે ને જો એક પ્રદેશસ્વભાવ ન હોયતો ભેદ પણ અનેક પ્રકારના થઇ જાય (૫)

વિવેચન—જે ભિ ન પ્રદેશતા છે તેજ અનેક પ્રદેશ સ્વ-ભાવતા છે તાત્પર્ય એવુ છે કે ભિન્ન પ્રદેશના યોગથી તથા ભિન્ન પ્રદેશ ની કલ્પનાથી અનેક પ્રદેશના વ્યવહાર કાર્ગની યો યતા સ્હેવાય છે જો એક પ્રદેશ સ્વભ વ ન હોય તો અસ ખ્ય ન પ્રદેશ આદીના યો ગથી બહુ વચન ની પ્રવૃત્તિ થવાથી જે ધર્માસ્તિક ય દ્રવ્ય એક મ નેલુ છે, તે ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય બહુ છે એવો વ્યવહ ર આ વી જશે, મ તલબ કે અસ ખ્યાત પ્રદેશોના

ધારક ધર્માસ્તિકાયને જે એક દ્રવ્ય માનેલુ છે તે એક રહી શકશે નહિ (૫)

જીહો કેમ સ કપ નિઃક પતા
લાલા ભિન્ન અનેક પ્રદેશ
જીહો અણુ સ ગતિ પણ કેમ ઘટે
લાલા દેશ સકલ આ દેશ ચતુર—॥૬॥

ભાવાર્થ–જોઅનેક પ્રદેશ સ્વભાવ ન માનીએતો નિષ્ક પત્વ અને સ કપત્વ વ્યવહાર નહિ થઇ શકે અને આકાશાદિ દ્રવ્યના અણુઓના સ યોગ પણ ઘટી શકશે નહિ (૬)

વિવેચન—હવે જો દ્રવ્યનો અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ નથી કહેતા તો ઘટ આદિ અવયવી કોઇ દેશમા ક પન રહિત છે તે કેવી રીતે ઘટી શકશે? કારણ કે જો એક્જ પ્રદેશ છે તો તે કાતો સક પજ હોય અથવા નિષ્ક પ હોય હવે કદાચિત્ એમ કહો કે એક પ્રદેશ સ્વભાવ અવયવ ક પ સહિત હોવાથી પણ અવયવી નિષ્ક પ છે તેથી સક પ અને નિષ્ક પ બ ને વ્યવહાર થઇ શકે છે તો અવયવી (ઘટ આદિ) ચાલે છે એવો જે પ્રયોગ છે તે થઇ શકશેજ નહિ કેમકે જેવી રીતે એક-પ્રદેશ

અવયવ વૃત્તિ કલ્પનનો પરંપરા સંબંધ માનીને તેથી અવયવીને સકંપ કહો છો તેવીજ રીતે એક દેશ વૃત્તિ જે નિષ્કંપ છે તેના પરંપરા સંબંધથી અવયવીમાં નિષ્કંપ પણ કહેશો માટે એક દેશથી અવયવી ચાલે છે અને એક પ્રદેશથી અવયવી નથી ચાલતો એવો અખંડીત વ્યવહાર છે તેથી દ્રવ્યનો અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ છે એવું માનવા યોગ્ય છે અને દ્રવ્યનો આ રીતે અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ અંગીકાર નથી કરતા તો આકાશ આદિ દ્રવ્યના સર્વજ તથા દેશજ પરમાણુ સંયોગ કેવી રીતે થઈ શકે ? (૬)

(સર્વજ તથા દેશજ સંયોગ સમજાવે છે)

જીહો દેશ સકલ ભેદે દ્વિધા
લાલા દીઠી જગમાં વૃત્તિ
જીહો પ્રત્યેકે દુષણ તિહાં
લાલા બોલે સંમતિ વૃત્તિ-ચતુર ॥ ૭॥

ભાવાર્થ—દેશ તથા સર્વના ભેદથી જગતની સ્થિતી બે પ્રકારની જોએલી છે તેમાં કોઇ એક પક્ષ માનવાથી સંમતી

અર્થની પ્રતિ દુષણ આપે છે (૬)

વિવેચન—એક વૃત્તિ તો એક દેશથી સબધ નખવાવાળી છે અને બીજી સર્વ દેશથી છે તેમા નત્યેક પક્ષમામ મતિ ચ થની. વૃત્તિમા દુષણ કહેલુ છે કેમકે પરમાણુ અને આકાશ આદિનીએક દેશ વૃત્તિ સ્વીકાર કરવાવાળાનો જે સચોગ છે તે જો આકાશ આદીનો પ્રદેશ ન માનવામા આવે તોપણ થઈ શકે છે, અને સર્વ દેશથી વૃત્તિ સ્વીકાર કરવાવાળાના મતથી પરમાણુ આકાશ આદીની પ્રમાણતાને પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ જેટલુ મોટુ આકાશ છે તેટલોજ મોટો પરમાણુ થશે અને એક દેશ તથા સર્વ દેશ બને વૃત્તિને ન માને તો પરમાણુની અવૃત્તિજ થશે એક દેશ અને સર્વ દેશ કોઈ વૃત્તિ નહિ રહેવાથી સામાન્યપણે વૃત્તિનો અભાવ થઇ જશે કેમકે સમસ્ત વિશેષાભાવ સામાન્યના અભાવને સમનિયત છે ઇત્યાદિ (૭)

જીહો ભાવ સ્વભાવહ અન્યથા
લાલા છે વિભાવ વ્યાધિ
જીહો એ વિણ ન ઘરે જીવને
લાલા અનિયત કર્મ ઉપાધિ ચતુર ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ—સ્વભાવથી જે અન્યથા ભાવને વિભાવ સ્વભાવ કહેનાય તે મહા વ્યાધિ રૂપ છે તેના વિના જીવને નાના પ્ર કારની કર્મ ઉપાધિ લાગે નહિ (૮)

વિવેચન—નિજ સ્વભાવથી જે દ્રવ્યનો અન્યથા ભાવ છે તેને વિભાવ સ્વભાવ કહે છે એતો મહા વ્યાધિ રૂપ છે અને આ વિભાવ સ્વભાવનો અંગીકાર નહિ કરવાથી જીવને અનેક જાતના કર્મનું બંધન કેવી રીતે થઈ શકે? માટે વિભાવ સ્વભાવનો સ્વીકાર કર્યા વિના અનિયત દેશ કાળાદિ સંબંધથી ફળ દેવામાં તત્પર જે કર્મ છે તે કર્મ રૂપ જે ઉપાધિ છે તે જીવની સાથે લાગી શકતી નથી એ કારણથી ઉપાધિ સંયોગથી યોગ્ય અનાદિ વિભાવ સ્વભાવ પણ માનવા યોગ્ય છે (૮)

જીહો શુદ્ધ ભાવ કેવળપણુ
લાલા ઉપાધિકજ અશુધ્ધ
જીહો વીણ શુધ્ધતા ન મુકિત છે
લાલા લેપન વિગર અશુદ્ધ ચતુર-નાલા

ભાવાર્થ—કેવળ નિજસ્વરૂપ માત્રથી જે સ્થીતિ છે તે શુદ્ધ સ્વભાવ છે અને ઉપાધિ ઉત્પન્ન થએલો તે અશુધ્ધ

ભાવ છે શુદ્ધ ભાવના વીના મુક્તી નથી થતી અને અશુધ્ધ ભાવના વીના જીવને કર્મનુ બંધન નથી થતુ (૯)

વિવેચન—કેવળપર્યું છે તે શુદ્ધ ભાવ છે અને તેથી અન્ય અશુદ્ધ ભાવ છે અશુદ્ધતાના ઉપાધિથી ઉત્પન્ન થાય છે હવે જો શુદ્ધભાવનો સ્વીકાર ન કરીએ તો મુકિત નથી થઇ શકતી અને અશુદ્ધ સ્વભાવને ન માનીએ તો જીવને કર્મનો સંબંધ નથી બની શકતો એ કારણથી શુદ્ધ સ્વભાવની તો કદી પણ અશુદ્ધતા થતી નથી અને અશુદ્ધ સ્વભાવ નીકદિ શુદ્ધતા થતી નથી આ રીતે એકાંતવાદ આદિનુ ખંડન કરીને શુદ્ધ અને અશુદ્ધ એ બંને સ્વભાવને માનવામા કોઈ જાતનુ દુષણ નથી (૯)

જીહો નિયમિત એક સ્વભાવજે
લાલા ઉપચરિયે એક ઠાણ
જીહો તે ઉપચરિત સ્વભાવ છે
લાલા એ વિણ કેમ પરનાણચતુર—॥ ૧૦ ॥

ભાવાર્થ—એક સ્થાનમા નિયમિત જે સ્વભાવ હોય તે બીજા સ્થાનમા ઉપચારમા લાવી શકાય તે ઉપચરિત સ્વભાવ

છે તેના વિના પરતુ જ્ઞાન થઈ શકતુ નથી (૧૦)

વિવેચન—જે સ્વભાવની સતા એક પદાર્થમા નિયમથી છે તે સ્વભાવનો જ્યારે અન્ય સ્થાનમા આરોપ (ઉપચાર) કરીએ છીએ ત્યારે તેને ઉપચરિત સ્વભાવતા થઈ જાય છે તે ઉપચરિત સ્વભાવનો જો સ્વીકાર ન કરીએ તો આ ત્મા પોતાના અનેક પરના જ્ઞાનમા વ્યવસ્થાત્મક જ્ઞાનનો ધાર છે તે કેમ કહી શકાય આ કારણથી એમ સિદ્ધ થાયછે કે જો પોતાનુ જ્ઞાનછે તો તે અનુપચરિતજછે અને પરની અપેક્ષાથી જે જાણેછે તે પર નિરૂપિત સબધથી ઉપચરિતછે અને આ પ્રકારે જે ઉપચરિત સ્વભાવછે તે બે પ્રકારનો છે તે આગળ કહેછે (૧૦)

જીહો કર્મજ સહજ બે ભેદજે
લાલા મૂર્ત અચેતનભાવ
જીહો પ્રથમ જીવની સિદ્ધને
જ્ઞાતા એપર પરજ્ઞ સ્વભાવ ચતુર ॥ ૧૧॥

ભાવાર્થ—તે ઉપચરિત સ્વભાવ બે પ્રકારે છે (૧) કર્મ જનિત અને (૨) સ્વભાવ જનિત આ બને મૂર્ત્ત તથા અચે-

તન ભાવમા થાય છે અને પ્રથમ ભેદતો, સસારી જીવ ને થાય છે અને બીજો નિર્મળ આત્માના ધારક સિદ્ધ જીવને થાય છે (૧૧)

વિવેચન—પ્રથમ ઉપચરિત સ્વભાવ કર્મથી થાય છે અને બીજો ઉપચરિત ભાવ સ્વાભાવિક છે આ બને ઉપચરિત ભાવનો ભેદ મુર્ત તથા અચેતનના વિષયમા થાય છે, તેમા પુદ્ગલથી સબદ્ધ પ્રાણિને મુર્તત્વ છે અને અચેતનત્વ પણ છે અને તેથી પ્રથમ ઉપચરિત ભાવ જીવનો છે અને આ કર્મજનીત હોવાથી 'ગૌર્વા હિક' એ ન્યાય અનુસાર ઉપચરિત છે તેથી કરીને અહીં મા જે કર્મજનિત ઉપચરીત સ્વભાવના છે તે જીવની કહેલી છે અને બીજો જે સહજ ઉપચરીત સ્વભાવ છે તે નિર્મળ સિદ્ધ જીવનોછે સીદ્ધ જીવોમા પન્નુ જે જાણુવા પણુંછે તે કોઇપણુ કર્મ ની ઉપાધી છે એમ કહેવુ ઠીક નથી કારણકે આચારાગ સુત્રમા કહ્યુ છે કે કર્મ રહિત જીવને વ્યવહાર નથી રહેતો કારણકે ઉપાધીછે તે કર્મથી થાય છે આ પ્રકારે આ દસ સ્વભાવ પુર્વોક્ત ચેતનત્વ આદી નીયમ દ્રવ્ય પ્રતીછે (૧૧)

જીહો દેશ વીશેષ સ્વભાવ એ
લાલા સર્વ એકવીશ સભાલ
જીહો મવીહુ પુદ્ગલ જીવને
લાલા પન્નર ભેદછે કાળ ચતુર-॥૧૨॥

ભાવાર્થ—આ દશ સ્વભાવ અને આગળ કહ્યા તે અ ગ્યર સામાન્ય સ્વભાવ મેળવતા જીવ અને પુદ્ગલના એક વીસ ભાવ થાય છે અને કાળના ૫દર સ્વભાવ છે (૧૨)

વિવેચન—ચેતનત્વ આદિ આદશ વિશેષ સ્વભાવ અને પુર્વ કથિત સ તાદિ અગ્યાર સામાન્ય સ્વભાવ બને મળીને એક વીસ થાય છે તેમા પુદ્ગલ અને જીવના એકવીસ ભાવ છે અને કાળના ૫દર સ્વભાવ છે તે વિષે આગળ કહે છે (૧૨)

જીહો બહુ પ્રદેશ ચિત્ મૂર્તતા
લાલા વિભાવ શુદ્ધ અશુદ્ધ
જીહો ટાલી આદિમ સ જુઆ
લાલા સોલ ધર્મ મુખ બુદ્ધ ચતુર-॥ ૧૩॥

ભાવાર્થ—બહુ પ્રદેશત્વ, ચેતનત્વ, મૂર્તત્વ, વિભાવત્વ,

શુધ્ધત્વ અને અશુધત્વ, આ છ સ્વભાવ ઓછા કરતા બાકી ના પંદર સ્વભાવ કાળના છે અને આ છ સ્વભાવમા જે પ્રથમ બહુ પ્રદેશ સ્વભાવ છે તે સહિત ધર્માસ્તિકાય,અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્યના સોળ સ્વભાવ થાય છે (૧૩)

વિવેચન—બહુ પ્રદેશ સ્વભાવ, ચેતન સ્વભાવ, મુર્ત સ્વભાવ, વિભાવ સ્વભાવ, શુધ્ધ સ્વભાવ અને અશુધ્ધ સ્વભાવ, એ છ ભાવ જ્યારે એકવીનમાથી કાઢી લઇએ ત્યાર બાકીના જે પંદર સ્વભાવ રહે તે કાળના છે અને કાઢી લીધેલા છ સ્વભાવમાથી પહેલો બહુ પ્રદેશ સ્વભાવ ગણીને એ વીસમાથી બાકીના પાચ કાઢી લેતા સોળ સ્વભાવ રહ્યા તે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયના થાય છે (૧૩)

ઇહો પ્રમાણ નય તે અધિગમે
લાલા જાણી એહવો ભાવ
ઇહો સુયશ વિબુધ્ધજીનસ ગતે
લાલા ધરો ચિત્ત સુભ ભાવ-ચતુર ॥ ૧૪॥

ભાવાર્થ—આ પ્રમાણે પ્રમાણ તથા નયના જ્ઞાનથી એકવીસ

સ્વભાવ જાણીને સુજશ યુકત જે પંડીત લોકોછે તેની સંગ તી કરીને શુભ ભાવને ધારણ કરો (૧૪)

ઢાળ ૧૩ મી

વીરા ચંદલા—એ દેશી.

સ્વ દ્રવ્યાદિક ગ્રાહકેરે
આસ્ત સ્વભાવ વખાણ
પર દ્રવ્યાદિક ગ્રાહકેરે
નાસ્તિ સ્વભાવ મન આણોરે
ચતુર વિચારીએ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—સ્વદ્રવ્યાદિકને ગ્રહણ કરવાવાળા દ્રવ્યાર્થિક નયથી અસ્તિ સ્વભાવ કહેવોછે અને પરદ્રવ્યાદિકને ગ્રહણ કરવાવાળા દ્રવ્યા[illegible] નયથી નાસ્તિ સ્વભાવ કહ્યો છે માટે ચતુર મનુષ્યોએ તેનો વિચાર કરવો જોઇએ (૧)

વિવેચન—હવે સ્વભાવનો વિચાર નયથી બતાવેછે તેમા દ્રવ્યનો જે અસ્તિ સ્વભાવ છે તે સ્વ દ્રવ્યાદિક દ્રવ્યાર્થિક નયથી જાણવો એટલે પોતાના દ્રવ્યક્ષેત્ર આદિને ગ્રહણ કરવાવાળા દ્રવ્યાર્થીક નયના મતથી દ્રવ્યનો અસ્તિ સ્વભાવ કહ્યો છે, અને અન્ય દ્રવ્યના ગ્રહણ કરવાવાળા પર દ્રવ્યાદિ ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નયથી દ્રવ્યનો બીજો નાસ્તિ સ્વભાવ કહેવો છે એવુ વચન છે કે "પોતાના સ્વરૂપથી સઘલુ છે અને પર દ્રવ્યથી સર્વ નાસ્તિ છે' (૧)

(સ્વભાવના બીજા ભેદ કહે છે.)

ઉત્પાદ વ્યય ગાણતારે
સત્તા ગ્રાહક નિત્ય
કોઇક પર્યાયાર્થિકે
જાણો સ્વભાવ અનિત્યોરે—ચતુર ॥૨॥

ભાવાર્થ—ઉત્પાદ અને વ્યયની ગૌણતાથી સત્તા ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નયથી નિત્ય સ્વભાવ કહ્યો છે, અને ઉત્પાદ તથા

વ્યયના ગ્રાહક પર્યાયાર્થિક નયમાં અનિત્ય સ્વભાવ કહ્યો છે એમ સમજવું

વિવેચન—ત્રીજો જે નિત્ય સ્વભાવ કહ્યો છે તે ઉત્પાદ અને વ્યયની ગૌણતા થવાથી સત્તાને ગ્રહણ કરવ વાળા દ્રવ્યાર્થિક નયના મતથી સમજવો, અને પર્યાયાર્થિક નય ઉત્પાદ અને વ્યયનો ગ્રાહક હોવાથી તેના મતના અનિત્ય સ્વભાવ છે તાત્પર્ય એવું છે કે ઉત્પાદ અને વ્યયની અપ્રધાનતા થવાથી સત્તા ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નયના મતના નિત્ય સ્વભાવ છે, અને સત્તા ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નયની અપ્રધાનતામાં ઉત્પત્તિ તથા નાશના ગ્રાહક જે પર્યાયાર્થિક નય છે તેના મતથી તો ચોથો અનિત્ય સ્વભાવ કહ્યો છે (૪)

(હવે પાચમો અને છઠ્ઠો સ્વભાવ કહે છે)

ભેદ કલ્પના રહિતથીરે
ધારો એક સ્વભાવ
અન્વય દ્રવ્યાર્થિક નયે રે
અનેક દ્રવ્ય સ્વભાવો રે—ચતુર ॥૩॥

ભાવાર્થ—ભેદ કલ્પનાથી રહિત દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાથી દ્રવ્યનો એક સ્વભાવ કહ્યો છે અને અન્વય દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાથી અનેક સ્વભાવ માનેલો છે (૩)

વિવેચન—ભેદ કલ્પનાથી રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાથી દ્રવ્યનો પાચમા એક સ્વભાવ કહ્યો છે, અને ભેદ કલ્પના સહિત અન્વય દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાથી દ્રવ્યનો છઠો અનેક સ્વભાવ પણ કહ્યો છે, તાત્પર્ય એવુ છે કે જ્યા પદાર્થમા કાળનો અન્વય થાય છે ત્યા સત્તા ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નય પ્રવૃત્ત થાયછે, અને દેશના અન્વયમા અન્વય ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નય પ્રવૃત્ત થાય છે (૩)

સદભુત વ્યવહારથીરે
ગુણ ગુણાદિક ભેદ
ભેદ કલ્પના રહિતથીરે
જાણો તાસ અભેદોરે—ચતુર ॥૪॥

ભાવાર્થ–સદ્‌ભુત વ્યવહારનયથી ગુણ ગુણી આદિનો ભેદ સ્વભાવ જાણવો અને ભેદ કલ્પના રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી

અભેદ સ્વભાવ જાણવો (૪)

વિવેચન—સદ્ભુત વ્યવહાર નયથી ગુણ ગુણી પર્યાય પયાયી અને કારક કારકવાનના ભેદ સ્વભાવછે ને સાતમો ભેદ સ્વભાવ સમજવા અને ભેદ કલ્પના રહીત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય ના મતથી તો અભેદ સ્વભાવ કહેવો કે ભાવાર્થ એવોછે કે જ્યા કલ્પીત વસ્તુ ભાસતી નથી, ત્યા એક એટલે અભેદ સ્વભાવછે અને જ્યા વિષય તથા વિષયીનુ જુદુ જુદુ ગ્રહણ કરેલુ હોય ત્યા અભેદ સ્વભાવછે (૪)

(વળી પણ સ્વભાવનાજ ભેદ કહે છે)

પરમ ભાવ ગ્રાહકનેરે
ભવ્ય અભવ્ય પરિણામ
શુદ્ધ અશુદ્ધ તેહથીરે
ચેતન આતમરામોરે—ચતુર ॥૫॥

ભાવાર્થ—પરમ ભાવ ગ્રાહક નયથી ભવ્ય તથા અભવ્ય સ્વભાવ જાણવા અને શુદ્ધ સ્વભાવ તથા અશુદ્ધ સ્વભાવ તે પરમભાવ ગ્રાહક નયથી આત્માનો ચેતન સ્વભાવ કહ્યો છે (૫)

વિવેચન—પરમ ભાવ ગ્રાહક નયની અપેક્ષાથી ભવ્ય સ્વભાવ તથા અભવ્ય સ્વભાવ માનવા યોગ્ય છે ભવ્યતા તે સ્વભાવ નિરૂપિત છે, અને અભવ્યતા તે ઉત્પન્ન સ્વભાવની તથા પરભાવની આધારતુ છે માટે અહીંઆ અસ્તિ નાસ્તિ સ્વભાવની પેઠે સ્વપર દ્રવ્યાદિક ગ્રાહક નયની બે પ્રવૃત્તિ વતી નથી, શુદ્ધ અશુદ્ધ સ્વભાવ આગળ કહેવછે અને ચેતન સ્વભાવ તો કેવળ જીવનોજ છે બીજા દ્રવ્યનો નથી (૫)

અસદ્‌ભુત વ્યવહારથીરે
ચેતન કર્મનોકર્મ
પરમભાવ ગ્રાહક નયેરે
તેહ અચેતન ધર્મોરે—ચતુર ॥૬॥

ભાવાર્થ—અસદ્‌ભુત વ્યવહાર નયથી કર્મ તથા નાકર્મ મા પણ ચેતનાનો વ્યવહાર થાયછે અને પરમભાવ ગ્રાહક નયમા તે કર્મ અને નોકર્મજનિત ચેતન સ્વભાવતુ અચેતન ધર્મપણુ છે (૬)

વિવેચન—અસદ્‌ભુત વ્યવહાર નયથી જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મ અને મન વચન કાય રૂપનોકર્મ એ બન્નેમા

ચેતન સ્વભાવ છે કેમકે કમ અને નોકર્મ એ બન્નેમા ચેતનના સયોગથી થએલા પર્યાય છે તેથી કર્મને ચેતન સયોગ કૃત પર્યાયથી ' મુડદાને ભરમ ગ્છે " એવો વ્યવહાર અને " આ શરીરે હુ આવર્ગ ગણું છુ ' એવો વ્યવહાર થાય છે અને પ મ ભાવ ગ્રાહક નયથી તો તે કમ અને નોકર્મ થી ઉત્પન્ન ચતન ભાવનુ અચેતન સ્વભાવ પણ છે જેમકે કડુ ધી વીગેરે (૯)

અસદ્દભુત વ્યવહારથી રે
જીવ અચેતન ધર્મ
પરમભાવ ગ્રાહક નયેરે
મુરત કર્મ નોકર્મો રે—ચતુર ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—અસદ્દભૂત વ્યવહાર નયથી જીવમા અચેતન સ્વભાવનો છે અને પરમ ભાવ ગ્રાહક નયમાનો કર્મ તથા નોકર્મ મૂર્ત છે (૧)

વિવેચન—અસદ્દભુત વ્યવહાર નયના મતથી જે પ્રાણ ધારણ કરેછે તે જીવછે તે અચેતન ધર્મ પણ એટલે જીવ અચેતન સ્વભાવનો ધારકછે તે અચેતન સ્વભાવ માનવાથી આ જીવ અચેતનછે, જડછે, ઇત્યાદી વ્યવહાર થાયછે, આથી "હુ અ

નુમાન કરૂ છુ જાણુ છુ, ઇત્યાદી પ્રતીતીથી વિવક્ષા અજ્ઞાનની સિદ્ધી થાયછે" એવુ જે વેદાંતીયોનુ કથનછે તેનુ ખંડન થાયછે, કેમકે અદ્દભુત વ્યવહાર નયથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય જેઅચેતન સ્વભાવ તેથી પણ તેઅજ્ઞાનની સિદ્ધી થઇજાયછે, અને પરમ ભાવ ગ્રાહક નયથી મૂર્ત્ત એવી નોકર્મ કર્મતા વર્ને છે અર્થાત કર્મ અને નોકર્મનો મૂર્ત્ત સ્વભાવ છે (૭)

અસદ્દભુત વ્યવહારથીરે
જીવ મુરત પણ હોય
પરમ નયે પુદ્દગલ વીનારે
દ્રવ્ય અમૂર્ત્ત તુ જોયરે—ચતુર ॥ ૮॥

ભાવાર્થ—અસદ્દભૂત વ્યવહાર નયના મતમા જીવ મૂર્ત સ્વભાવનો પણ ધારક છે અને પરમભાવ ગ્રાહક નયમા પુદ્દગલ ને છોડીને સર્વ દ્રવ્યમા અમૂર્ત સ્વભાવના સ્થાપિત કરેલી છે (૮)

વિવેચન—અસદ્દભૂત વ્યવહાર નયના મતમા જીવનો પણ મૂર્ત સ્વભાવ માનેલો છે તેથી કરીને " આ આત્મા દેખાય છે, આ આત્માને હુ દેખુ છુ "

ઇત્યાદિ વ્યવહાર થાય છે અને "પદ્મ પ્રભુ તથા ચંદ્ર પ્રભુ રક્ત વર્ણના ધારક છે" ઇત્યાદિ વચન પણ તેને અનુસરીને જ છે અને પરમભાવ ગ્રાહકનયની અપેક્ષાથી પુદ્ગલ દ્રવ્યના વિના દ્રવ્યનો અમુત્ત સ્વભાવ રાખેલો છે અર્થાત્ પુદ્ગલ દ્રવ્યના સિવાય અન્ય સર્વ દ્રવ્ય અમૂર્ત સ્વભાવના ધારક છે એવો અર્થ છે (૯)

ઉપચાર પણ પુદ્ગલીંં
નહી અમુર્ત સ્વભાવ
ઉપચરિયે અનુગમ વસેરે
વ્યવહારે જેહ ભાવેરે–ચતુર ॥૯॥

ભાવાર્થ—પુદ્ગલમા ઉપચારથી પણ અમૂર્ત સ્વભાવતા નથી કારણકે અનુગમથી દ્રવ્યવહાર થાય છે તે ભાવનો ઉપચાર પણ થાય છે (૯)

વિવેચન–ઉપચાર દ્વારા પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યમા અમુત્ત સ્વભાવ નથી તેથી કરીને ચેતનના સયોગથી જેમ દેહ આદીમા ચેતનતાનો ઉપચાર થાયછે તેમ અમુર્તના સયોગથી દેહમા અમુર્તનો ઉપચાર થતો નથી આ કારણને લીધે

અસદ્ભુત વ્યવહાર નયથી પણ પુદ્‌ગલ દ્રવ્યનો અમુર્ત સ્વ ભાવ છે એવુ કથન નહિ કરવુ જોઇએ વળી અનુગમ અર્થાત એક સબંધ હોયથી ભાવનો વ્યવહાર થાયછે તેજ ભાવને ઉપચાર પણ થાયછે, પરંતુ સર્વથા સર્વ ધર્મનો ઉપચાર થતો નથી તેવા એમ સિદ્ધ થાયછે કે જ્યા આરોપ કરવો હોય ત્યા આરોપના નિમિત્તનુ અનુગમન કરવુ જોઇએ અને આરોપ કરીને પછી નિમિત્તનુ અનુગમ કરવુ એવા ન્યાયને ધારણ કરવો જોઇએ નહિ એવો ભાવાર્થ છે (૯)

એ ભાવે સમતિ ભણ્યોરે
અનુગત અર્થ અશેષ
જલપય જેમ નવિ ભજીયેરે
યાવત અત્ય વિશેષક ચતુર—॥૧૦॥

ભાવાર્થ—જીવ પુદ્‌ગલનો સમ્બંધ અનુગત સબધ ન, મતિમા કહેલો છે જેમ જળ અને પાણી અત્ય વિશેષત સુધી જુદા થતા નથી તેમજ જીવ અને પુદ્‌ગલનુ સમજવુ (૧૦)

વિવેચન—જેમ મળેલા દુધ અને પાણી દાહક્રીયારૂપ અંતિમ વિશેષ વગર થતો નથી તેમ અતીમ વિશેષમાત્ર શુદ્ધ પુદ્‌ગલ જીવ લક્ષણથી જુદા કરવામા આવે છે, અર્વાત્ જેમ જળનો તથા દુધનો વિભાગ અંતિમ દાહ ક્રિયા રૂપ વિ

શેષ અથવા પદાર્થ વિશેષથી થાયછે તેમજ જીવની મુક્તિ દશા રૂપ વિશેષમા પુદ્ગલનો જીવથી વિભાગ થાય છે જેમ ઔદારિક આદિ વર્ગણાથી સિદ્ધ શરીર આદિથી જ્ઞાન ઘન અસખ્યાત પ્રદેશોનો ધારક આત્મા ભિન્ન છે (૧૦)

અનભિભુત જીહા મૂર્તતાર
અમૂર્તતા તિહા નાહિ
જીહા અભિભુત અમુર્તતારે
મૂર્ત અનત્ય નેમાહીરે—ચતુર॥૧૧॥

ભાવાવ—જ્યા મુર્ત સ્વભાવ અભિભુત નથી ત્યા અમુર્ત સ્વભાવતો છેજ નહી અને જ્યા આત્મ દ્રવ્યમા કર્મછે ત્યા અમુર્તતા તિરોહીત નથી પરતુ ત્યાતો મુર્ત્તતા અત્યત રહિત અનુગમથીછે (૧૧)

વિવેચન—જ્યા પુદ્ગલ દ્રવ્યનો મુર્ત સ્વભાવ અભીભુત નથી કિન્તુ પ્રકટ છે ત્યા અમુર્તતા સ્વભાવ થતો નથી કારણ કે અમુર્તતા પુદ્ગલથી ભિન્ન દ્રવ્યનો અત્યત વિશેષ છે અને જ્યા આત્મ દ્રવ્યમા કર્મ હોયછે ત્યા પણ અમુર્તતા અભિભુત નથી કેમકે ત્યા અમુર્તતા અત્યથી ભિન્ન

અનુગમથી ઉત્પન્ન સાધારણ ધર્મરૂપ છે આ રીતે પુદ્ગલ તથા જીવ દ્રવ્યના અનુગમમા વિશેષતા ન થવા છતા કોઈ વખતે કોઇ ભાવ અભિભુત રહે છે એની રીતે શાસ્ત્રના વ્યવહારથી અગીકાર કરવો જોઇએ (૧૧)

પુદ્ગલને એકવીસમોરે
એમ તો ભાવે વિલુત્ત
તેણે અસદ્ભુત હનયેર
પરોક્ષ અણુઅ અમુત્તોર —ચતુર ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—પુદ્ગલનો એકવીસમો ભાવ આ પ્રકારે વિલુપ્ત થાય છે માટે અનદ્ભુત નયનામનવી પરેક્ષ પરમાણુ અમુર્ત્ત માનેલ છે (૧૨)

વિવેચન—ઉપચારવી પણ પુદ્ગલનો અમુર્ત સ્વભાવ નથી વતો એમ કહેવાવાળાના મતમા પુદ્ગલનો અતીમ ભાવ અર્થાત એકવિસમો સ્વભાવ નષ્ટ થઈ જશે અને પુદ્ગલનો તો અમુર્ત્ત સ્વભાવ નહિ રહે તો પુર્વ પ્રસગમા જે એમ કહ્યુ છે કે "પુદ્ગલ તથા જીવ એ બનેમા પ્રત્યેકના સ્વભાવ છે" તે વચનનો , આઘાત થવાથી સિદ્ધાતને પણ હાની પહો

થશે કારણુ કે જ્યારે એકવીસમાથી એક અમૂર્ત સ્વભાવ નીકળી જશે ત્યારે તો પુદ્ગલના વીસ સ્વભાવજ રહેશે આવા પ્રકારની શકાને દુર કરવાને માટે કહેછે, કે આજ કારણુથી અસદ્ભુત વ્યવહાર નયમા જે પરોક્ષ પુદ્ગલ પરમાણુ છે તેની અમૂર્તતા કહેલીછે, તાત્પય એવુ છે કે વ્યવહારીક પ્રત્યક્ષનો અગોચર રૂપ અમુર્ત સ્વભાવપ્રમાણુ સિદ્ધ ઉપચરીત સ્વીકારાયછે (૧૨)

કાળ પુદ્ગલાણુ તણોરે
એક પ્રદેશસ્વભાવ
પરમ નયે પર દ્રવ્યનોરે
ભેદ કલ્પના અભાવોરે—ચતુર॥૧૩॥

ભાવાર્થ—પરમભાવ ગ્રાહક નયથી કાળાણુ તથા પુદ્ગલ પરમાણુની એક પ્રદેશ સ્વભાવતા છે અને અન્ય દ્રવ્યના પણુ ભેદ કલ્પના રહીત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક એક સ્વભાવ કહ્યાછે (૧૩)

વિવેચન—પરમ ભાવ ગ્રાહક નયમા પુદ્ગલ પરમાણુ તથા કાળના અણુની એક પ્રદેશ સ્વભાવ તા કહેલી છે તથા ભેદ કલ્પના રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાથી કાળ અને પુદ્ગલથી રહિત અન્ય દ્રવ્યનો પણુ એક

પ્રદેશ સ્વભાવ કહેલો છે (૧૩)

ભેદ કલ્પના યુત નયે રે
અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ
અણુવિણ પુદ્ગલ અણુ તણુ રે
ઉપચારે તેહ ભાવો રે—ચતુર ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી પરમાણુને મુકીને સંપૂર્ણ દ્રવ્યોનો અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ છે અને પુદ્ગલના અણુની અનેક પ્રદેશ સ્વભાવતા તો ઉપચારથી છે (૧૪)

વિવેચન—ભેદ કલ્પના સાપેક્ષ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી પરમાણુના સિવાય અન્ય સર્વ દ્રવ્યોનો અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ કહેલો છે અને પુદ્ગલના પરમાણુમા તે અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ થવાની યોગ્યતા છે અર્થાત તે પુદ્ગલ પરમાણુ અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ થઈ શકે છે, તેથી કરીને ઉપચારથી તેના અનેક પ્રદેશ સ્વભાવનુ કથન કરેલુ છે અને કાલના અણુમા કોઈ ઉપચાર કારણતા નથી એવા હેતુથી તેનો આ અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ સર્વથા નથી ૧૪

શુદ્ધા શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકેરે

જાણો વિભાવ સ્વભાવ
શુદ્ધે શુદ્ધ સ્વભાવછેરે
અશુદ્ધે અશુદ્ધ સ્વભાવો રે—ચતુર ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—શુદ્ધ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયમા વિભાવ નામના સ્વભાવ ને જાણો શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયમા શુદ્ધ સ્વભાવની અને અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયમા અશુદ્ધ સ્વભાવની સ્થિતિ છે (૧૫)

વિવેચન—શુદ્ધા શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયમા સમસ્ત વિભાવ સ્વભાવને જાણુ ા, જ્યા શુ ધ દ્રવ્ય ર્થિક નય હોય ત્યા શુ ધ સ્વ ભાવ અને જ્યા અશુધ દ્રવ્યાર્થિક નય હોય ત્યા અશુધ્ધ સ્વભાવ સમજવો તાત્પર્ય એવુ છે કે શુધ્ધ દ્રવ્યાર્થિકમા શુધ્ધ ભાવ અને અ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકમા અશુધ ભાવ થાયછે [૧૫]

અસદ્ભુત વ્યવહારથી જે
છે ઉપચરીત સ્વભાવ
એ સ્વભાવ નય યોજનારે
પ્રીજે મન ધરીભાવ રે— ચતુર ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—અસદ્ભુત વ્યવહાર નયથી ઉપચરિત સ્વભાવ

કહ્યા છે એવી રીતે સ્વભાવ અને નયની યોજના સમજી મન ને વિષે ધારણ કરી રાખવી [૧૬]

વિવેચન—અસદ્ભુત વ્યવહારની અપેક્ષાથી સર્વ ઉપચરિત સ્વભાવને જાણવા જોઇએ આવી રીતે જે સ્વભાવ અને નયની યોજના કરી છે તે વિવિધ પ્રકારે હૃદયમા ઉતારી આત્મ અવબોધ કરતા તત્ત્વને ધારણ કરી રાખ.

અનુપચરિત નિજ ભાવજેરે
તે તો ગુણ કહેવાય
એક દ્રવ્યાશ્રિત ગુણ કહ્યારે
ઉભયાશ્રિત પજ્જવયોરે ચતુર ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—જે અનુપચરીત પોતના ભાવછે તે ગુણછે અને તે ગુણ એક દ્રવ્યના આધારે રહેછે અને પર્યાય ઉભયને આશ્રીને રહેછે (૧૭)

વિવેચન—અહીંઆ દિગમ્બર મતનો ક્રમ ગણ્યો તેમજ શ્વેતાંબર સિદ્ધાંતમા પણ કોઇ જગ્યાએ છે પરંતુ એમા અને વિચારવાનુ છે, ઉપચારથી રહીત જે પોતાનો સ્વભાવછે તે ગુણછે કેમકે ગુણ સહભાવીછે તેથી કરીને તેમા ઉપચાર થતો નથી

અતલબ કે કોઇ સ્વભાવ ગુણ પર્યાયથી ભિન્ન નથી માટે અ નુપચરીત ભાવ તે ગુણજ જાણવો અને જે ઉપચરીત તે પર્યાયજ જાણવો આજ કારણથી જે કેવળ દ્રવ્યને આશ્રીને રહેછે તે ગુણછે અને દ્રવ્ય તથા ગુણ બને ને આશ્રીને રહેછે તે પર્યાય છે આજ પ્રમાણે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા કહેલુ છે (૧૭)

સ્વભાવ ભેદ સહીત કહ્યારે
એમ એક ગુણહ મકર
હવે ભેદ પજ્જાયનારે
સુણજો સુયશ ભડારેરે—ચતુર॥૧૮॥

ભાવર્થ—એવી રીતે સ્વભાવના ભેદ સહિત ગુણના પ્ર કાર કહ્યા અને હવે પ્રર્યાયના ભેદ આગળ કહુછુ તે ઉત્તમ જશના ભડાર એવા શ્રોતાઓ તમે સાભળો [૧૮]

વીવેચન—પુર્વોક્ત રીતે સ્વભાવ અને સ્વભાવ સહિત ગુણ પ્રકારના કથન દ્વારા શાસ્ત્રોક્ત રીતીથી પ્રકાશીત કરેલ છે અને હવે આગળની ઢાળમા પર્યાયના ભેદ કહેછે તે ઉતમ યશના ભડાર રુપ શ્રોતાજનો તમે સાભળો અથવા શ્રીમાન્ યશો વિ જયજી ઉપાધ્યાયની પાસે જે ભડાર ભરેલો છે તે સાભળો (૧૮)

ઢાળ ૧૪ મી

ઓડી નીમધર સામીઆ તે મુજ મિચ્છામિ દુક્કડ—એ દેશી

સુણો ભેદ પજ્જાયનારે
તે દોય પ્રકાર
વ્યજન અર્થ દો ભેદથી
સક્ષેપે સાર
શ્રી જીનવાણી આદરો ॥૧॥

ભાવાર્થ—હવે પર્યાયના ભેદ સાભળો, તેના સક્ષેપથી બે પ્રકાર છે (૧) વ્યજન પર્યાય અને (૨) અર્થ પર્યાય. શ્રી જીનેશ્વર મહારાજની વાણી હે ભવ્ય ? તમે સાભળો (૧)

વિવેચન—આગળની ઢાળમા નય અને સ્વભાવનુ નિરૂપણુ કર્યા પછી આ ઢાળમા પર્યાયના ભેદનુ વિવરણુ કરે છે, પર્યાયના ભેદ સક્ષેપથી કહીએ તો બેજ છે (૧) વ્યજન પર્યાય અને (૨) અર્થ, પર્યાય જેનુ વિશેષ વર્ણન આગળની ગાથામા કહેતુ છે. (૧)

અનુગત કાલ કાલત કહ્યો
વ્યજન પર્યાય
વર્તમાન સુપિમ તિહા
અત્થહ પજ્જાગ-શ્રી જીન ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—જે જેનો ત્રિકાલ સ્પર્શિ પયાય તે તનો વ્યજન પર્યાય કહેનાય અને વર્તમા। સુક્ષ્મ કાલ વતિ જે પયાય તે અર્થ પર્યાય માનેલા છે (૨)

વિવેચન—જે બે કહ્યા તેમા પ્રથમ વ્યજન પર્યાય છે તે ત્રિકાલ સ્પર્શી છે અર્થાત્ પુર્વાપર અનુગત સર્વ કાળની સાથે તે પર્યાય સ્પર્શ કરેછે તાત્પર્ય કે જેનો સ્પર્શ ભુત ભવિષ્ય તથા વર્તમાન એ ત્રણે કાલમા થાયછે તે વ્યજન પર્યાય છે જેમ ઘટાદીનો મૃત્તિકા પર્યાય વ્યજન પર્યાયછે અર્થાત મૃત્તિકા આદીપર્યાયનો પ્રકાશિત કરેછે અને બીજો અર્થ પર્યાયછે તે વર્તમાન અણુનો વિષયછે અથોત સુક્ષ્મ કાળ વર્તિ અર્થ પર્યાયછે જેમ ઘટ આદીના તે તે ક્ષણમા રહેવા વાળા પર્યાય જે કાળના ક્ષણમા વર્તમાનતાથી સ્થિતછે તે તે કાળની અપેક્ષાથી ઉત્પતિ દ્વારા વિદ્યમાન હોવાથી તે અર્થ પર્યાય કહેવાયછે મતલબકે જે ક્ષણમા ઘટ વિદ્યમાનછે તે ક્ષણની વિદ્યમાનતાથી

તે વટ અથ પર્યાયછે (૨)

દ્રવ્ય ગુણે બિહુ ભેદથી
વલી શુધ્ધ અશુદ્ધ
શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન તિહાં
ચેતનને સિધ્ધ–શ્રી જીન ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ—તે પર્યાયોના દ્રવ્યથી તથા ગુણથી બે ભેદ છે અને શુદ્ધ તેમજ અશુદ્ધ દ્વારા પણ બે ભેદ છે તેમા શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય તે ચેતન દ્રવ્યને કેવળ જ્ઞાનના ભાવથી સિદ્ધ પર્યાય જાણવો (૩)

વિવેચન—દ્રવ્યથી દ્રવ્ય પર્યાય થાય છે અને ગુણથી ગુણ પર્યાય થાય છે આ રીતે બે ભેદ છે જેમ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય અને ગુણ વ્યજન પર્યાય, આજ રીતે શુદ્ધથી શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય થાય છે અને અશુદ્ધથી અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય થાય છે એવી રીતે બે ભેદ છે હવે તે ભેદોમાથી શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય તે ચેતનમા સિદ્ધતા અર્થાત ચેતન દ્રવ્યના સિદ્ધ પર્યાય છે આ શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય કેવળ ભાવથી જાણવો જોઇએ (૩)

અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન ભણ્યુ
મનુષ્યાદિક ભેદ
ગુણથી વ્યંજન એમ દ્વિધા
કેવલ મઇ ભેદ–શ્રી જીન ॥૪॥

ભાવાર્થ—અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય મનુષ્ય દેવ આદી અનેક પ્રકારના માનેલ છે એવીજ રીતે ગુણથી પણ શુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાય અને અશુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાય એવા બે ભેદ છે તેમા પ્રથમ ભેદમા કેવળ જ્ઞાન આદી અને બીજા મા મતિજ્ઞાનાદી પર્યાયછે (૪)

વિવેચન—અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય તો મનુષ્ય, દેવ નારકી અને તિર્યંચ એમ અનેક પ્રકારે માનેલાછે દ્રવ્યનો ભેદ પુદ્ગલ સંયોગથી ઉત્પન્નછે તેથી કરીને મનુષ્ય આદિના ભેદથી આ ભેદ થાયછે ગુણથી પણ એવોજ પ્રકારછે એટ. તેના પણ બે ભેદછે તેમા પ્રથમ શુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાયછે તેનો કેવળજ્ઞાન આદિ રૂપ પર્યાયછે અને અશુદ્ધ દ્રવ્યગુણ વ્યંજન પર્યાય જે છે તેતો મતિ જ્ઞાન શ્રુત. જ્ઞાન, અવધિ જ્ઞાન, તથા મન પર્યાવ જ્ઞાન આદી સ્વરૂપછે (૪)

(વળી પણ પર્યાયના ભેદ કહેછે)

ઋજુ સુત્રાદેશે કરી
ક્ષણ પરિણુત એહ
કહ્યા અર્થ પજ્જાયએ
અભ્યતર જેહ-શ્રી જીન ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—રૂજુ સુત્ર નયના મતથી અર્થ પર્યાય ક્ષણ વૃતિ વાળાછે આભ્યતરનો શુદ્ધ અર્થ પર્યાયછે અને એથી અન્ય અ શુદ્ધ અર્થ પર્યાય કહેલછે (૫)

વિવેચન—રૂજુસુત્ર નયના આદેશથી આભ્યતર જે છે તે શુદ્ધ અર્થ પર્યાયછે અને ક્ષણ માત્ર વૃતિછે અર્થાત શુદ્ધા વ પર્યાય ક્ષણ ક્ષણમા પરીણામને પ્રાપ્ત થાયછે અને તેથી અન્ય જે જે છે તે અશુદ્ધ અર્થ પર્યાય કહેલોછે તાત્પર્ય એવુ છે કે જે જે પર્યાયથી અલ્પ કાલ વર્તી છે તે પયાય તે અધિક કાલવર્તિ પર્યાયથી અલ્પ ત્વની અપેક્ષાએ અશુદ્ધ અર્થ પર્યાય કહેવાયછે (૫)

આ વિષયમા શુદ્ધ વચન સમતી દર્શાવેછે

- પુરૂષ શબ્દ જેમ પુરૂષને

વ્યજન પર્યાય
સમતિ ગ્રથે અર્થથી
બાલાદિ કહાય—શ્રી જીન ॥૬॥

ભાવર્થ—જેમ પુરૂષ શબ્દનો પુરૂષ વ્યજન પર્યાય કહેલોછે તેમજ સમતિ ગ્રથમા બાલાદિ અથ પર્યાય કહેલોછ (૬)

વિવેચન—પુરૂષ શબ્દથી વાચ્ય પુરૂષ પર્યાય જન્મથી તે મ વા મ ા પય ત એક અનુગત રૂપથી નરત્વ પર્યાય છે તે પુરૂષનો વ્યજન પર્યાય છે અને બાલ આદિક અર્થ પર્યાય છે એવુ સમતિ ગ્રથમા કહેલુ છે 'જેમ પુરૂષમા રૂપ એવે' શબ્દ જન્મથી મરણ પર્યંત રહે છે તે યજન પર્યાય છે તે પુરૂષમા બ લ, કુમા ઇત્યાદિ જે ભેદ છે તે અથ પર્યાય છે" (૬(

પટ્ ગુણ હાણી વુદ્ધીથી
જેમ અગુરૂ લહુત્ત
પજ્જવ નેમક્ષિણ ભેદથી
કેવલપણે વુત્ત—શ્રી ન ॥ ૭॥

ભાવાર્થ—જેમ ષડગુણી હાનિ વૃદ્ધીથી અગુરૂ લઘુ પર્યાય માનેલા છે તેત્રીજ રીતે ક્ષણુના ભેદથી કેવળ આખ્ય ગુણુ પર્યાયના પણુ અર્થ પર્યાય માનેલા છે (૭)

વિવેચન—જેમ ષડગુણુ હાની વૃદ્ધી લક્ષણુ અગુરૂ લઘુ-પયાય અર્થાત સૂક્ષ્માર્થ પર્યાય છે તેમજ ક્ષણુના ભેદથી કેવળ જ્ઞાન નામનો પર્યાય પણુ ભિન્ન ભિન્નજ દેખાએલો છે કે-મકે "પ્રથમ સમયમા યોગ ભવસ્થ કેવળ જ્ઞાનમા અને દ્વીતીય સમય સયોગી ભવસ્થ કેવળ જ્ઞાનમા ઇત્યાદી વચન છે તેથી કરીને રુજુ સૂત્ર નયના આદેશથી શુદ્ધ ગુણુના પણુ અર્થ પર્યાય માનવા જોઇએ (૭)

શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન અણુ
પુદ્ગલ પર્યાય
અશુધ્ધ દ્વયણુકાદિક ગુણ
નિજ ગુણ પર્યાય— શ્રી જીન ॥૮॥

ભાવાર્થ—શુદ્ધ દ્રવ્યવ્યજન પરમાણુ જે છે તે શુદ્ધ પુદ્ગલ પર્યાય છે અને દ્વયણુકાદી અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય છે તે પોતપોતાના ગુણ પર્યાય સહિત છે [૮]

વિવેચન—જે શુદ્ધ દ્રવ્યવ્યંજનપરમાણુ છેતે શુદ્ધ પુદ્ગલછે કેમકે તેનો નાશ થતો નથી અને દ્વયણુક આદિ અશુદ્ધ દ્રવ્યપર્યાય વ્યંજન પર્યાયછે કેમકે સંયોગથી ઉત્પન્ન થવાનું કારણ નાશવાન છે તે પોતાના ગુણ અને પર્યાયથી રહિત છે અથાત પુદ્ગલ દ્રવ્યના જે જે શુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાય અને અશુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાય છે તે પોતપોતાના ગુણને આશ્રીને માનવા જોઈએ કારણકે જે પરમાણુનો ગુણ છે તે તો શુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાય છે અને જે દ્વિપ્રદેશ આદિના ગુણછે તે અશુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાય છે, (૮).

સુક્ષ્મ અર્થ પર્યાયતે
ધર્માદિક એમ
નિજ પર પ્રત્યયથી લહો
છાંડી હઠ પ્રેમ—શ્રી જીન ॥ ૯ ॥

ભાવાર્થ—ધર્માદિ દ્રવ્યના સુક્ષ્મ અર્થ પર્યાયછે, એમ જો દિગંબર કહેછે તો સ્વપર પ્રત્યયથી ક્ષણ પરીણતીરૂપ અર્થ પર્યાય પણ કેમ નથી માનતા ? (૯)

વિવેચન—ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યોના સુક્ષ્મ અર્થ

પર્યાય અર્થાત્ શુધ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાયછે એવો જે હઠ કરે છે તે હઠ કરવાવાળો મનુષ્ય હઠને છોડીને પોતાના પ્રત્યયથી અને પરના પ્રત્યયથી અને ઋજુ સૂત્ર નયના આદેશથી આ ક્ષણુ પરીણામ રૂપ પુર્વકથિત અર્થ પર્યાય તે પણ કેવળ જ્ઞાનાદીની પેઠે કેમ નથી માનતા ? વળી ધમા સ્તિકાય આદી આ અપેક્ષાથી અર્થ પર્યાય પણ થાયછે જો એમ ન હોય તો પુદ ગલ દ્રવ્યમા પણ પરમાણુ સુધી વિશ્રામ થતો નથી (૯)

જેમ આકૃતિ ધર્માદિકની
વ્યજન છે શુધ્ધ
લોક દ્રવ્ય સયોગથી
તેમ જાણી અશુદ્ધ—શ્રી જીન ॥૧૦॥

ભાવાર્થ–જેમ ધર્મા સ્તિકાય આદિ દ્રવ્યનો આકાર લોકા કાશ પ્રમાણથી શુદ્ધ વ્યજન પર્યાય છે તેમજ લોકમા રહેવા વાળા દ્રવ્યના સયોગથી અશુદ્ધ વ્યજન પર્યાય કેમ ન હોય? અર્થાત્ હોવાજ જોઇએ

વિવેચન—જેમ ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યનો આકાર લોકાકાશ પ્રમાણ સ્થિતિ રૂપ છે તેથી કરીને પરનિરપેક્ષાથી

તે શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય છે એવુ કથન થાય છે એવીજ રીતે લોકના દ્રવ્યના સયોગથી અલાતલોકમા રહેવાવણુ દ્રવ્ય છે તે દ્રવ્યનો ધમાદી દ્રવ્યની સાથે સયોગ રૂપ અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય પણ છે અને તે લોકના દ્રવ્ય સયોગથી નિરપેક્ષીત હોવાથી કોઈપણુ વિરોધને ઉત્પન્ન નથી કરતો (૧૦)

સયોગે આકૃતિપરે
પજ્જય કહેવાય
ઉત્તરાધ્યયને ભાખિયા
લક્ષણુ પજ્જય—શ્રી જીન ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ—આકૃતિ ની પેઠે સયોગ પણુ પર્યાય કહેવાય છે કેમકે ઉત્તરાધ્યયન સુત્રમા પણુ પર્યાયના લક્ષણુ કહ્યાછે (૧૧)

વિવેચન—હવે આકૃતિ તે પર્યાય થઈ શકેછે અને સયોગ પર્યાય થઇ શકતા નથી એવી આશકા દુર કરતા કહેછેકે સયોગ પણુ આકૃતિ ની પેઠે પર્યાય કહેવાયછે કેમકે નિશ્ચય રૂપથી પર્યાય ા લક્ષણ ઉત્તરાધ્યયન સુત્રમા પણુ કહ્યાછે માટે આ સ્થળે તે નહિ લખતા જીજ્ઞાસુએ એ ઉત્તરાધ્યયન સુત્રથી વિસ્તાર પુર્વક સમજી લેવા (૧૧)

એકત પૃથકત તેમ વલી
સ ખ્યા સ ઠાણ
વલી સ યોગ વિભાગ એ
મનમા તુ આણ—શ્રી જીન ॥ ૧૨ ॥

ભાવાર્થ—એકત્વ પૃથકત્વ સ ખ્યા સ સ્થાન સ યોગ અને વિભાગ એ સવ ને પર્યાય રૂપથી મનમા વિચારો (૧૨)

વિવેચન—એકત્વ પૃથકત્વ સ ખ્યા સ સ્થાન અને સ યોગ વિભાગ એ છએ દ્રવ્યને પણ પર્યાય જાણવા ઉત્તરા ધ્યયનમા પણ તેને પર્યાયજ કહેલા છે માટે નય ચક્રમા દેવ સેન આચાર્યે કહેલુ છે તે આ ગાથાથી વિચારવાનુ છે (૧૨)

ઉપચારી નવ શુદ્ધતે
જો પર સયોગ
અસદ્ભુત મનુજાદિકા
તો નય શુદ્ધ યોગ—શ્રી જીન ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—જે ઉપચરિત છે અને પર દ્રવ્ય સ યોગ છે તો પણ તે અશુદ્ધ પર્યાય થઈ શકતો નથી જો એમ માનો

છો તો અસદ્દભુત મનુષ્ય આદી પણ અશુદ્ધ પર્યાય યોગી નહિ થાય (૧૩)

વિવેચન--ઉપચારવાન કદાચ પર દ્રવ્યના સયેગી હોય તથાપી તે અશુદ્ધતાને પ્રાપ્ત નથી થતુ હવે કદાચ એમ કહો કે ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યોને પર દ્રવ્યની સાથે સંયોગ છે તેથી તેને ઉપચરિત પનય કહેછે પરતુ અશુદ્ધ પર્યાય નથી કહેતા કેમકે દ્રવ્યના અન્ય પણાના હેતુમા પણ અશુદ્ધતાનો વ્યવહાર છે તેથી કરીને મનુષ્ય આદિ પનાય પણ અશુદ્ધછે એમ ન કહેવુ પણ અસદ્દભુત વ્યવહાર નનથી ગ્રાહ્ય હોવાથી અસદ્દભૂત છે એમ કહો મતલબ અપેક્ષાથી શુદ્ધ અને અપેક્ષા રહીત પણે અશુદ્ધ એવી રીતે અનેકાન વ્યાપક પણુજ ગ્રેહછે જે આગળ કહેવાશે અર્થ એરોછે કે જો ઉપચારિ અશુધ્ધતા ને નથી પ્રાપ્ત થતો તો મનુષ્ય આદી પણ અશુધ પર્યાયનો યોગી નથી (૧૩)

ધર્માદિક પર પજ્જયે
વિસમાઇ એમ
અશુદ્ધતા અવિશેષથી
જીઅ પુદ્ગલ જેમ—શ્રી જીન ॥૧૪॥

ભાવાર્થ–ધર્માસ્તિકાય અભેદના પર પર્યાયથી તથા પોતાના પર્યાયથી વિલક્ષણતાછે અને જેમ જીવ પુદ્ગલમાઅશુદ્ધતાનો વિષય નથી તેમ આમા પણ નથી (૧૪)

વિવેચન—ધર્માસ્તિકાય આદિને પર પર્યાયથી અને સ્વ પર્યાયથી વિલક્ષણતા જાણવી જોઇએ કેમકે પર અપેક્ષાથી જેવા રીતે જીવ દ્રવ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યનો વિશેષ નથી તેવીજ રીતે બીજાને માટે પણ સમજી લેવુ (૧૪)

એમજ સજાતિ વિજાતિથી
દ્રવ્યે પજ્જવ
ગુણે સ્વભાવ વિભાવથી
એ ચાર કહાય—શ્રી જીને ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—દ્રવ્યના વિષયમા એજ રીતે સ્વજાતિ અને વિજાતિથી પર્યાય થય છે એવીજ રીતે ગુણના વિષયમા પણ સ્વભાવ ગુણથી તથા વિભાવ ગુણથી પર્યાય થાય છે આ રીતે પર્યાયના ચાર ભેદ થયા (૧૫)

વિવેચન—હવે પ્રકારાતરે નયચક્રમા ચાર ભેદ કહ્યા છે તે દેખાડે છે દ્રવ્યના વિષયમા સ્વકીય જાતિથી જે પર્યાય થા

(હવે એ ભેદના ઉદાહરણ કહેછે,)

દ્વયણુક મનુજ કેવલ વલી
મતી મુખ દીઠ'ત
એ પ્રાચીક જેણે દ્રવ્યથી
અણુપજજવ સ'ત—શ્રીજીન ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—દ્વયણુક સજાતિય દ્રવ્ય પર્યાય છે, મનુષ્ય આદિ વિજાતીય દ્રવ્ય પર્યાય છે, કેવળ જ્ઞાન સ્વભાવ ગુણ પર્યાય છે અને મતીજ્ઞાન આદિ વિભાવ ગુણ પર્યાય છે આ દ્રષ્ટંત પ્રાચીક છે કારણ કે આ ચારમા પરમાણુનો અ તરભાવ થતો નથી (૧૬)

વિવેચન—જે દ્વીપ્રદેશ આદી સ્ક ધ છે તે સજાતીય દ્રવ્ય પર્યાય છે તે એવીરીતે કે પરમાણુનો સ યોગ થવાથી દ્વયણુક થાયછે એથી એમ સિદ્ધ થયુ કે બે દ્રવ્ય પરસ્પર મળીને જે દ્રવ્ય થાયછે તે સજાતીય દ્રવ્ય પર્યાય છે અને કહ્યુ છે કે "બે ત્રણ આની અણુઓથી અન ત દ્રવ્યનો આરંભ નીરત- થાયછે અને જેનો ફરીથી વિભાગ ન થઇ શકે તે અ ણુછે અને તે દ્વયણુકથી વિભાગ થઇને થાય છે" ઇત્યાદિ સઘળુ વિચારવુ જોઇએ (૧)

ગણ વિકાર પજ્જવ કહી
દ્રવ્યાદી કહત
સુ જાણે મન માહે તે
દેવસેન મહત—શ્રીજિના॥૧૭॥

ભાવાર્થ—ગુણોના વિકારજ પર્યાય છે એમ પ્રથમથી કહીને પછી દ્રવ્ય પર્યાય અને ગુણ પર્યાય એવા ભેદ કહેતા દેવસેનાચાર્ય પોતાના મનમા શુ સમજેછે? (૧૭)

વિવેચન—ગુણોના વિકાર પર્યાય છે એમ કહીને ફરિ પર્યાયોના ભેદના અધીકારમા પર્યાય બે પ્રકારના છે દ્રવ્ય પર્યાય તથા ગુણ પર્યાય, આ રીતે નય ચક્ર ગ્રંથના કર્તા દીગબર આચાર્ય દેવસેનજી પોતાના મનમા શુ સમજેછે? અર્થાત્ પૂર્વાપર વિરોધ થવાથી તેઓ જાણતા નથી એવો અભીપ્રાયછે માટે દ્રવ્ય પર્યાયજ કહેવા પરંતુ ગુણ પર્યાય જુદા નકહેવા એ તાત્પર્યછે (૧૭)

એમ દ્રવ્યાદિક પરખીયા
રાખી ગુરૂ આણ
ઉવેખી બહુ તન મતિ
અવ ગણિએ અજાણ—શ્રી જીન॥૧૮॥

ભાવાર્થ—એ રીતે દ્રવ્યગુણ પર્યાયની ગુરૂ પરંપરાની આજ્ઞા રાખીને બહુ ઠુક બુદ્ધીવાળાની ઉપેક્ષા કરીને અને અજ્ઞાનને દુર કરીને મે પરીક્ષા કરી (૧૮)

વિવેચન—પરંપરાગત ગુરૂ આજ્ઞાને યાદ રાખીને અને તુચ્છ બુદ્ધીવાળાઓની ઉપેક્ષા કરીને તથા અજાણુ અને હઠ કદાગ્રહી એવા લોકોની અવગણના કરીને મે (શ્રીમાન યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે) આ રીતે સર્વ દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાય તેના અનેક ભેદ દર્શાવીને પરીક્ષા કરી અર્થાત સ્વરૂપ, લક્ષણ ભેદ વીગેરેનુ ઘણુ જ સ્પષ્ટ રીતે નિરૂપણ કર્યુ, (૧૮)

જે દિન દિન એમ ભાવસે
દ્રવ્યાદી વિચાર
તે લેશ જશસંપદા
સુખ સઘળા સાર—શ્રી જીન ॥ ૧૯ ॥

ભાવાર્થ—જે મનુષ્ય દિન પ્રતીદિન આ રીતે દ્રવ્યાદીના વિચારની ભાવના ભાવશે તે જશ રૂપ સંપદાને પામશે અને સઘળા ઉત્તમ સુખોને પ્રાપ્ત કરશે એમ શ્રીમાનયશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહેછે (૧૯)

ઉપસંહાર

દોહા

ગુરૂ શ્રુત અનુભવ બળથકી કહ્યુ દ્રવ્ય અનુયોગ
એહ સાર જીન વચનનો એહ પરમ પદ યોગ ૧
મધ્યમ કિરિયા રત હુએ બાળક માને લિંગ
ષોડશકે ભાખ્યુ ધરે ઉત્તમ જ્ઞાન સુરંગ ૨
નાણ રહીત જે શુભ ક્રિયા ક્રિયા રહિત શુભ નાણ
યોગ દ્રષ્ટિ સમુચ્ચય કહ્યો અંતર ખજુઆ ભાણ ૩
ખજુઆ સમિ ક્રિયા કહી નાણ ભાણ સમજોય
કલિયુગ એહ પટંતરો વિરલા બુજે કોય ૪
ક્રિયા માત્ર કૃત કર્મક્ષય દદુર ચુન્ન સમાન
જ્ઞાન કહ્યો ઉપદેશ પદે તાસ છાર સમજાણ ૫
મિથ્યાત્વાદિક કર્મ થિતિ અકરણ નિયમે ભાખ
અપ્રતપાતિ જ્ઞાન ગુણ મહાનિશીથહમાખ ૬
જ્ઞાનવંતહ કેવળી દ્રવ્યાદિક અભિનાણ
મહાકલ્પના ભાષ્યમાં સરિખા ભાખ્યા જાણ ૭
નાણ પરમ ગુણ જીવનો નાણ ભવાર્ણવ પોત
મિથ્યા મતિ તમ ભેદવા નાણ મહા ઉદ્યોત ૮

કળશ

એમ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયે કરી જેહ વાણી, વિસ્તરી
ાત પાર ગુરૂ સંસાર સાગર તરણ તારણ વરતરી
તે એહ ભાખી સુજન મધુકર રમણ સુર તરૂ મંજરિ
શ્રી નય વિજય બુધ ચરણ સેવક જશ વિજય બુધ જય કરી(૧)

સમાપ્ત